Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

341

72
3 ~ 81

2011

72
3ու-81
100

ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻ ԵՐԵՒԵԼԻ ՇԻՆՈՒԱԾՈՑ

ԳԾԱԳՐԵԱԼ ԵՒ ՇԱՐԱԴՐԵԱԼ

Ի Հ. ՎՐԹԱՆԻՍԷ Վ. ԵՒԻՋԻՒՔՃԵԱՆ

ՑՈՒԽՏԷ ԱՆՏՈՆԵԱՆ ՄԻԱՆՁԱՆՑ

ՅԱՌԱՔԵԼՈՒԹԵԱՆ ԻՒՐՈՒՄ Ի ՊԱՐՍՍ

23. 1913

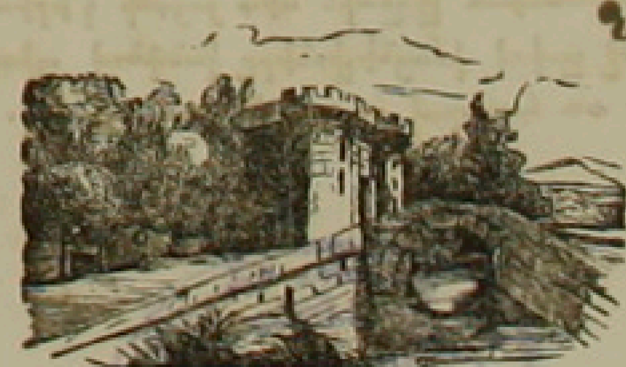

Printed in Turkey

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՄԻՒՀԵՆՏԻՍԵԱՆ

1854.

2004

8936 - ԱՂ

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

[illegible]

[illegible]

ՀԱՅԿ. ՍՍՀ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Публ. Библиотека
ՀՍՍՀ-ССР-а,
им. А. Мясникяна
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎ.
3330
39

[illegible]
[illegible]

Printed in Turkey

ԴՈՄԻՆԻԿԵԱՆՑ ՎԱՆՔ

ՍՊԱՀԱՆԱՅ և Նոր Ջուղայու մէջ լատինացւոց* վեց եկեղեցիէն իր պզտիկ փանատունովը ամբողջ այս Դոմինիկեանց եկեղեցին միայն հաստատուն մնացեր է. Թերեւս շատ անգամ Առաքեալ քահանայք հոն բնակելուն համար: Այս վանքիս և եկեղեցւոյն հիմնադիրը՝ Դոմինիկեանց կարգէն Ապարանցի Տէր Ղուկաս աստուածաբան վարդապետն է եղած, որ յամի տեառն 1677 և օգոստոսի 12ին Սպահան գացեր, և նոյեմբերի 24ին տուն մը վարձեր է Նոր Ջուղայ ՔՕՉԷՐ ըսուած թաղը, որուն պարսիկ ՍԷՆՔ ԹԷՐԱՇ անուն կուտան՝ որ քարակոփ ըսել է. ըստ որում քարագործք կը բնակէին այս թաղը: Այս վարդապետը շատ տառապանքով և նեղութեամբ չորս տարի հոն նստելէն ետեւ, քառասուն թումանի** գներ է այն նստած տունը 1681 հոկտեմբերի 18: Եւ նոյն տարուան մէջ իր ծանր աշխատութեամբը փոքրիկ մատուռ մը շիներ է հոն, որ գուցէ հիմակուան եղած աւանդատունը ըլլայ: Քանի չորս տարիէն ետեւ այս մեծ եկեղեցին (1) հիմնուեր է, որուն դասին վրայ ձգուած կամարին ճակատը յայտնի կը կարդացուի 1705 թիւը: Հիմա բոլոր վանքին շէնքը եկեղեցւոյն հետ մէկտեղ 1323 կանգուն է. 49 կանգուն երկայնութեամբ և 27 կանգուն լայնութեամբ. երեսը դէպ 'ի հիւսիսակողմը: Պզտի փանատուն մը ունի վեց խուցով և յատուկ սեղանատամբ ևայլն. նաեւ գեղեցկաշէն գրատուն մը (2) մէջը հազար հատորէն աւելի հայերէն, պարսկերէն և մեծ մասը խտալերէն գրքերով:

Այս շէնքին մէջ տեղն է եկեղեցին, որ 27 կանգուն երկայնութիւն և 13 կանգուն լայնութիւն ունի: Բարձրութիւնը գետնէն մինչեւ եկեղեցւոյն կամարները 13 ու կէս կանգուն է. նոյն կամարներուն վրայ կեցած է կաթողիկէն (3) եկեղեցւոյն մէջ տեղ՝ չորս կանգուն բարձրութեամբ, որուն շրջանակը 20 կանգնաչափ է ութը պատուհանով. ասոնցմէ զատ այլ եւս ինը պատուհանով լուսաւորուած է եկեղեցին: Եկեղեցւոյն ծայրը երեւցած պզտի շէնքը (4) իր զանգակատունն է: Եւրոպական վայելուչ ձեւ-

* Վեց եկեղեցի շիներ են Եւրոպացիք Սպահան և Նոր Ջուղայ որոնց երկուքը, այսինքն Դոմինիկեանցը և Յիսուսեանցը դեռ կը կենայ. և Կարմելեանց ալ տեղը միայն յայտնի կ'երեւնայ. իսկ մնացեալ եկեղեցիներուն, այսինքն Օգոստինեանց՝ Գաբուչինեաց և Ֆրանչիսկեանց՝ որուն ՍԻԱՀՓՈՒՇ կ'ըսեն պարսիկ, որ սեւ հագնող ըսել է, ասոնց մէկ հատը միայն կայ Սպահան քաղաքին մէջ [illegible] ըսուած թաղը, որ հիմակ պարսից մզկիթ է, և միւս երկուքին տեղը բոլորովին անյայտ:

** Թումանը ոսկի դրամ է պարսից, որ Սպահան տեղւոյն արժողութեամբ կը հաւասարի:

ւով եկեղեցւոյս շինուածքը․ աւագ սեղանը դէպ 'ի արեւելք․ և պատկերը Սուրբ Կոյս Աստուածածնայ, տասն ու մէկ թզաչափ երկայնութեամբ՝ եօթը լայնութեամբ։ Դասին լայնութիւնը եկեղեցւոյ լայնութեան հաւասար է, որուն մէջ երկու կողմէն փոքրիկ վերնատուններ կան․ դարձեալ մեծ վերնատուն մը ևս արևմտեան դրան վրայ։ Իսկ դասէն դուրս երկու սեղան ունի եկեղեցին դիմացէ դիմաց վայելուչ ձևով․ հիւսիսակողման սեղանոյն պատկերն է Սրբոյ Խաչին, որուն ներքևը այս յիշատակարանը կը տեսնուի։ " Յիշատակ է պատկերս աղա Ֆրանսիսին և կողակից մատելինայ խանումին թւին 1724․ "։ Իսկ հարաւակողման սեղանոյ պատկերն է Սրբոյն Յովսէփայ Աստուածահօրն․ որոյ յիշատակարանն է․ " 1724 յիշատակ է դաւութխանի որդուսին և դստերն մարիամին․ և հարսին գօզալխանի "։ Եկեղեցիս երկու դուռ ունի՝ մէկը արևմտեան և միւսը հիւսիսային կողմը․ և այս դրան դիմացը մկրտութեան աւազանն է մէկ կտոր քարէ փորուած։ Այս երկու դռնէն 'ի զատ հինգ դուռ ևս ունի, այսինքն վերնատանց և աւանդատան եւայլն։

Աւանդատունը կամ խորանը* հարաւակողմն է եկեղեցւոյն, իբր փոքրիկ մատուռ մը 12 կանգուն երկայնութեամբ և 4 լայնութեամբ․ և սեղանը Սուրբ Կոյս Աստուածածնայ Աւետման պատկերն է դէպ 'ի յարևմուտս։ Եկեղեցիէն դուրս հիւսիսակողմը գլխէ գլուխ գաւիթ է․

* Նոր Ջուղայ և Հայաստանու շատ կողմերը Աւանդատունը ուր պատարագւոր քահանան կը զգեստաւորի՝ խորան կ'ըսեն ։

ինչպէս կերևնայ (5) ինը կամարով և վանդակաւ չորս կանգուն լայնութեամբ։ Արևմտեան կողմը գաւթին գլուխը պատին վրայ գրուած մեծ պատկեր մը կայ Սուրբ Դոմինիկոսին և Սուրբ Ֆրանչիսկոսին, երկուքին մէջ տեղը մերկ խաչ մը մեծադիր քաշուած․ այս պատկերին տակը գրուած յիշատակարանը այսպէս է։ " Յիշատակ է աղայ դաւութի որդւոյ աղայ Ֆրանկիսին թւին ռճհ․ առ աստուած փոխեցաւ "։

Վանքին առջև կից քառանկիւնի սիրուն այգի մը կայ (6), որ յայտնի չերևնար պատկերիս մէջ․ իբր 2450 կանգուն։

Թէպէտ այս վանքը երբեմն Դոմինիկեանց էր, բայց հիմայ Սրբազան Պապէն առաքեալ քահանայք կը բնակին՝ հոն գտնուած ժողովուրդը հովուելու համար։

Իսկ այն մօտ երևցած փոքրիկ կաթողիկէն (7) Հայոց եկեղեցի է Սրբոյն Ներսէսի Շնորհալւոյն կից վանքիս։ Եկեղեցւոյս աւագ սեղանոյ պատկերն է Սուրբ Կոյս Աստուածածնայ։ Այս եկեղեցին Խօճա Մահտեսի Աւետիքը շինել տուած է քարագործներուն համար, որ այն ժամանակ նոյն թաղին բնակիչներն էին։ Եկեղեցւոյս երկայնութիւնը 28 կանգուն է և լայնութիւնը 16, երկու գմբեթով․ իսկ երևցած կամարաշէնը (8) կոչնակատունն է։

Հեռուանց երևցած բարձր լեռը (9) Սօֆա սար ըսուած զբօսանաց տեղն է, որուն ընդարձակ պատկերով պատմութիւնը իր տեղը պիտի բերենք։

Philip Ulrich Kleinpphysik
p. lith. Lucqui.

Le Couvent du Sauveur
Perse.

Պ Ա Ն Ք Ա Մ Ե Ն Ա Փ Ր Կ Ա Յ Ի Ն

Կ Ա Մ

Ս Ր Բ Ո Յ Ն Յ Ո Վ Ս Ի Փ Ա Յ Ա Ր Ե Մ Ա Թ Ա Ց Ի Ո Յ Ն

Ընդունելի է այս վանք՝ ոչ միայն Յուղայու և Պարսկաստանի մէջ, այլ և մինչեւ բոլոր Ընդհանուր հռչակուած է։

Ն, որ Յուղայու մէջ մեծ տունի քուհանի ըսուած մարդն է։ Երկու դուռ ունի մէկը հարաւակողմը և մէկալը արեւմտեան դին, որ երկաթապատ մեծ և միշտ գործածական է, ուակից մտածիդ պէս առաջին գաւիթն է՝ որ հին տեղն հիւրանոց էր, իսկ հիմա դատարկ ու պարապ մնացած, որուն տարածութիւնը արեւելքէն մինչեւ արեւմուտ 24 կանգուն է, իսկ հարաւէն մինչեւ հիւսիս 45 կանգուն։ Այս գաւթին մէջն է փառաւոր և գեղեցիկ մատուռը (1) եկեղեցւոյն արեւմտեան դրան առջեւ քառանկիւնի զարմանալի արուեստով շինուած չորս քարէ սիւներու վրայ հաստատուած մէկ զմէկէ ութը կանգուն հեռաւորութեամբ և քան կանգուն բարձրութեամբ, որուն երկրորդ դասիկոնը զանգակատունն (2) է, ուր երկու զանգակ կախուած և երկուք ալ անոր վրայ մէջէն կախուած, որոնք միշտ կը զարնեն աստուածային ժամերգութեան և սուրբ պատարագին սկիզբը։ Այս մատուռին ճակատը յախճապակի վրայ այսպիսի յիշատակարան մը ունի երկաթագրով գրուած։ " Ցամի մարդեղութեան մերոյ քրիստոսի 1702. մեր ըստ հայոց ռճծա. շինեցաւ սուրբ մատուռս յանուն սուրբ հրեշտակապետացն Միքայէլի և Գաբրիէլի, ի թագաւորութեան մեծի խաղաղասէր Շահ սուլթան Հիւսէյնի, և յառաջնորդութեան բոլորից քրիստոնէից պարսկաստանի տէր Ղեւոնդեայ աստուածաբան վարդապետի և արհիական եպիսկոպոսի, հոգաբարձու և վերակացու տէր Մովսէս վարդապետի, գոյիւք և ընչիւք իշխանազուն աղնուական տոհմ պերճապատիւ պարոնաց պարոն Յովհաննէսի ձամալեանց. եւայլն։" Յիշատակարանս շատ երկար էր, բայց ես ելորդ համարելով բոլորը չօրինակեցինք, ըստ որում ամբողջ իմաստը իր ազգը միայն յիշել էր և իրեն ու իր կնոջ ջան հոն թաղուած ըլլալը։ Այս մատուռիս առջեւն է եկեղեցւոյն արեւմտեան դուռը, որուն վրայ երկաթագրով յիշատակարան մը կայ դրուած յախճապակի վրայ այսպէս։ " Հիմնարկեցաւ ամենասրբոյն վանս ի թուին ռճգ. ի թագաւորութեան երկրորդ Շահ Ալպասի ի կաթողիկոսութեան Տեառն Փիլիպպոսի ի ձեռն սուրբ ուխտիս առաջնորդ Պաւլոս վարդապետի կամակցութեամբ և տրօք ջուղայեցւոյ ժողովրդոց. և աւարտեցաւ. ռճժգ. ամի. որքան

պատարագք և պաշտօն, որք 'ի յայս ♖ * կատարի, մասն և բաժին հասարակ կենդանեաց և ննջեցելոց»: Եւ այս դրան շնորհութեամբ ուրիշ վայելուչ զանգակատուն մ'ալ կանգնած է եկեղեցւոյն վրայ (3) որուն մէջ ալ երկու զանգակ ունի, որք վերոյիշեալ զանգակներուն հետ միատեղ ակումբ օրերը կը զարնեն: Իսկ եկեղեցին չերեւնար նկարիս մէջ, որ թէպէտ մեծ չէ՝ բայց շատ վայելուչ է բոլոր պատերը կերպ կերպ սրբուն պատկերներով և տեսակ տեսակ ոսկեզօծ զրուագներով զարդարուած. մինչեւ կաթողիկէին մէջն ալ պատուական նկարներով ու գեղեցիկ զարդերով յօրինուած:

Գետնէն մինչեւ երկու կանգուն բարձրութեամբ բոլոր եկեղեցւոյն եզերքը ազնիւ յախճապակ է լաւ սովորութեան պարսկաստանի: Եկեղեցւոյս երկայնութիւնն է 30 կանգուն. և 17 լայնութիւնը. գետնէն մինչեւ կաթողիկէին ներքեւը 15 կանգուն է, անկից մինչեւ ցգլուխ կաթողիկէին (4) եօթը կանգուն մէջէն. և դրսէն շատ բարձր է, երկու գմբէթ մէկ զմէկու վրայ շինուած ըլլալով: Իսկ տրամագիծ գմբէթիս ինն և կէս կանգուն է, չորս կամարի վրայ հաստատուած դասին վրայով: Ութը պատուհան ունի կաթողիկէին շրջանակը և հինգ պատուհան ալ եկեղեցւոյն մէջ: Դասին մէջ մտածիդ պէս ձախակողմը Առաջնորդին փառաւոր և վայելուչ աթոռը հաստատուած է. և սեղանոյն վրայ Քրիստոսի Տեառն մերոյ սուրբ յարութեան գեղեցիկ պատկերը ճարտար գծագրուած, ինչպէս և եկեղեցւոյս բոլոր պատկերները: Եկեղեցիս ունի պահուած ահագին ձեռք մը արծաթապատ, որուն ոմանք Աջ Ամենափրկչին կ'ըսեն. և ոմանք ալ Սրբոյն Յովսէփայ Արեմաթացւոյն, թէպէտ և ոչ մէկը գիտէ կամ կը համարձակի բանալ՝ թէ ինչ կայ մէջը, բայց Սուրբ Յովսէփայ Արեմաթացւոյն օրը ծանր հանդիսով Սրբոյն տօնախմբութիւնը կը կատարեն եկեղեցւոյն մէջ, ասոր համար է որ այս վանքին անունը Սրբոյն Յովսէփայ Արեմաթացւոյն ալ կ'ըսեն. թէպէտ սովորաբար Աթոռ ամենափրկչին կ'ըսուի Արհի եպիսկոպոսանիստ ըլլալուն համար:

Առաջ սեղանոյն տակը կամարակապ գամբարանի մէջ թաղուած են եկեղեցւոյ և վանաց հիմնադրած մարմինները՝ այսինքն Խաչատուր վարդապետի և Դաւիթ վարդապետի, զորոնք մինչեւ ցայսօր կը յիշեն սուրբ պատարագի մէջ գոհութեան ժամանակ: Եւ ասոնց տապանագիրը այսպէս փորագրեալ է:

ՏԱՊԱՆԱԳԻՐ ԽԱՉԱՏՈՒՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ·

« Ի հանգստի աստ ամփոփի, մաքուր մարմին վարդապետի
Տեառն Խաչատրոյ Սրբազանի, հետեւողի Տեառն Յիսուսի
Որ է տեղեաւ կեսարացի, գործովն սուրբ հեզահոգի
Բարձեալ յուս իւր լուծ Քսի, առաջնորդէն Նորին հօտի
Երեսնամեայ այս գործ յանձնի, սմա նստի յայսմ աթոռի
Կրէ անձին զարս անմարմնի, մինչեւ և յամն յիսուն վեցի
Ցաղցաւորացս անջատի, հազար իննսուն հինգ թուի: »

* Այսպիսի նշան ♖ փորուած էր գրչի կոթը. որ եկեղեցի կամ տաճար կը նշանակէ. մենք ալ նոյն օրինակը անփոփոխ ուղեցինք ունել:

ՏԱՊԱՆԱԳԻՐ ԴԱՒԻԹ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ՝

" Ընտ կայ եդեալ գանձ ցանկալի, զնշխար ումեմն սրբազանի
Քաջ բաբունեայ Տեառն Դաւթի, Հօշ քաղաքի գլուխն արհի
Որ էր անեալ ի սոյն գեղջի, բնիկ ազգաւ Ջուղայեցի
Ընաջնորդեաց այսմ քաղաքի, երեսուն ամաք ուխն աւելի
Հազար հարիւր մին հայոց թուի, երեսուն երկուս աւելի
Յորում Սուրբս առ տէր վոխի, ի յոգորդումն Նոյեմբերի : "

Ընկեղեցւոյս երկրորդ դուռը հիւսիսակողմն է, դրան երկու կողման գրանիներուն վրայ այս յիշատակարան եր կաթագրով գրուած է աղնիւ յախճապակի վրայ : "Յիշատակ է խալդարենց Ալիքսանին և ծնողացն Խոճա Ոհանին մեր տատիկին և կողակից Մարիամ տատիկին և որդւոցն մարտիրոսին և Ոհանին և դստերացն փարսանին մնբասէ կուլնա պահին : Թարինէ իրիսինէ գարձեալ յիշատակ է պարոն մնբասին և եղբօր պարոն յակոբճանի և մարգարի որդի ոհաննիսին և հանգուցեալ եղբարցն Մարգարին ծատուրին Ընտին Թիւն ռճծԹ " : Ա յս դրան գիմացն է հին աջ ընաջնորդարանը, ուակից եկեղեցւոյն արեւելեան կողմը շինուած նոր առաջնորդարանին գաւիթը կ'ելլէ . որ է քառանկիւնի 40 կանգուն տարածութեամբ : Ինչպէս որ այս նկարներուս դէմքը հիւսիսակողմն է, նոյնպէս երեքցած վեց կամարակապ վանքին պատն (5) ալ . իսկ այն երկու կամարը (6) և պարտիզին մէջի մայր ը՞մ ծառերն ալ աբեւելեան դին կ'երեայ :

Պէտք բովանդակ վանքս քառասուն ու հինգ խուցի չափ ունի՝ բնակութիւն միաբանից, բայց 1844 ին հինգ վարդապետ միայն և երկու եպիսկոպոս կար, որոնց մէկը Ընաջնորդ Յովհաննէս Եպիսկոպոս, և միւսը կարապետ Եպիսկոպոս առջի առաջնորդներէն :

Վերոյիշեալ յիշատակարաններէն և ուրիշ տեղեկութիւններէն յայտնի կ'ըմբռնուի թէ՝ Մեծն Շահ Ընպատ սի թագաւորութեան և առաջին առաջնորդ Խաչատուր վարդապետի օրը հիմնարկուեցաւ վանքս եկեղեցւոյն յետ, բայց շատ ողորմելի և աղքատին կերպիւ . ետքը երկրորդ Շահ Ընպատին օրը Դաւիթ վարդապետին առաջնորդութեան ատեն ուռդ . ամի, Ջուղայեցւոց ծախիւք փառաւոր և վայելուչ ձեւով զարդարեցին և լրացուցին գպրատունով գրատունով և սեղանատունով, որ մեր տեսած ատեն գըրեթէ պարապ մնացեր էր :

Իսկ Ընաջնորդք Ջուղայու, որ հոս կը նստին, միշտ Էջմիածնէն կուգան . և առ հասարակ կը կոչուին ՌՈՒԱՋՆՈՐԴ ՋՈՒՂԱՑՈՒ ԵՒ ԱՐՀԻԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻ ԵՒ ՀԱՅՆԴԿԱՍՏԱՆԻ : Յամի 1841 ին Ջուղայու Ընաջնորդ Խաչատուր վարդապետ աքսորուելէն ետեւ իր տեղը եկաւ Յովհաննէս Եպիսկոպոս Վրիւեցի Ինեւտասներորդ առաջնորդ Ջուղայու, որ յամի 1842 և յուլիսի 11 . իր աթոռը նստաւ մեր հոն եղած ժամանակը : Ա յս Ընաջնորդ հիւրասի այր բաղձանաւոր գիտութեան և ուսումնասէր ըլլալով, շահեց զարդարեց վանքին գրատունը ու կարգի դրաւ գրքերը, մանաւանդ պատմական հին ձեռագիրները՝ որոնք վանքին մէկ կողմը այրուելով ձգած անհարկաւոր բանի պէս . միայն ցեղոց կեղներով ձգած անհարկաւոր բանի պէս . միայն ցեղոց կե-

բոն համաձայն։

Ա՛րդ ստոյգ գիտեմք Թէ այն ժամանակները այնչափ ջըքաւորութիւն չգար Ջուղայու մէջ՝ մինչեւ քանի մը հարիւր դահեկանի ագահելով այն Հայաստանէն բեռնաւորած բերած պատուական հին ձեռագիրները ոչինչ գընով այրելու համար վաճառէին. հապա յայտնի կ՚երեւնայ Թէ վաճառուած ձեռագիրները հազարաւոր լիտրներ պիտի ըլլան, որպէս զի քարտիւրտ վաճառողը խել մը գրամ ձեռք ձգելու համար վաճառած ըլլայ։ Ձգենք այս ցաւալի դիպուածը ընթերցողաց խորհրդածութեան և մենք դառնանք մեր պատմութեան։

Ընկամուտ վանաց տարին հազար Ռ-ամի չափ է. և այս կէս մը իրենց կալուածներէն, և կէս մը յողորմութենէ Հնդկաստանի ժողովրդոց։ Իսկ տարեկան ուտելիքնին գըրեթէ բոլոր գիւղերէն և ուրիշ տեղերէն կը ժողվեն. բայց այսու ամենայնիւ վանքը միշտ աղքատ է և պարտական.

բակուր էր եղած. բայց ափսոս այն առաջին քիւրաւոր ձեռագրաց՝ որոնցմէ շատ քիչը մնացեր էին. որովհետեւ Մը կըրտիչ վարդապետ իր առաջնորդութեան ժամանակը, կը տեսնայ վանքին մէկ կողմը դիզուած անթիւ ձեռագիրներ, անօգուտ և անհարկաւոր մինչեւ անհնար տեղաւորելու անգամ այնչափ գիրքը՝ խոհեմական գործք մը կատարել ուզելով՝ կը կանչէ Տ-ի-ւն* շինողը. և գին կը դնեն լիտրը** երկու Շ-ահ***. և բոլորն ալ կը կշռէ կը վաճառէ. և Թէպէտ անհաւատալի կ՚երեւնայ այս պատմութիւնը կարդացող խոհեմ անձանց՝ Թէ այսպիսի անգին բանը լիտրը երկու շահի վաճառուած ըլլայ. բայց ժամանակակից ներկայ գտնուող և գրքերը կշռող Տէր Յովհան վարդապետ դեռ կենդանի ըլլալով, շատ անգամ պատմած է մեզի այս ցաւալի պատմութիւնը, ուրիշ ականատես պատմողներ

* Տ-ի-ւն՝ պարսկերէն է, որ փամփուշտ այսինքն ֆիւէնթ ըսուի է.
** Պարսկաստանի լիտրն հաւասարակօրէն կ. Պոլսոյ 6 օխայէն 80 մրամ պակաս է.
*** Շ-ահ պարսկաց արծաթի 10 գրամ է. որ կ. Պոլսոյ 30 գրամը կ՚արժէ.

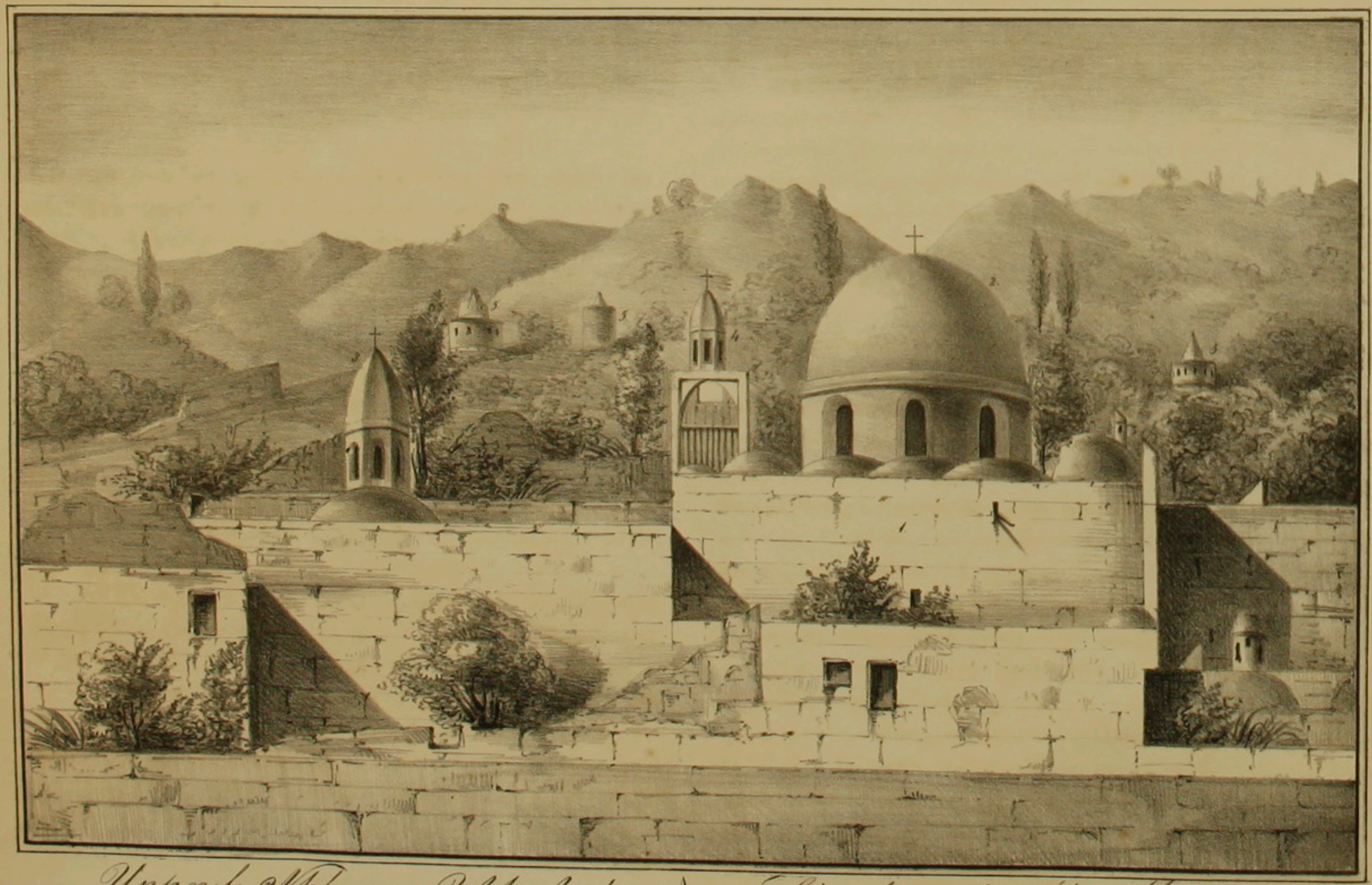

Uppnyle Wplmmny Wytnytgp
'p lenp Lnaqm

L'eglise de St Minas
Perse

ՍՐԲՈՑՆ ՄԻՆԱՍԱՑ ԵԿԵՂԵՑԻ

Այս եկեղեցի նոր չէ մեզի մէջ ԱՌԱՋԻՆ ԹԷՈՐԻՋ ըսուած Թաղն է, ըստ որում Շահ Աբպաս Թաւրէժէն ալ շատ ժողովուրդ քշեց բերաւ Սահան, և անոնք ուրիշներէն զատ առանձին տեղ մը բնակելով կրնան Թաղը Ս. Յակոբի Թէպրիզ կոչեցաւ։

Թէպէտ այնչափ երեւելի չէ այս եկեղեցին, բայց բոլոր եկեղեցիներէն աւելի ժողովուրդ ունի։ Ամսարաչ կօրէն Սուրբ Աինասայ եկեղեցի կը կոչեն, բայց յիշատակարաններէն յայտնի կը տեսնանք թէ Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի անուան շինուած է եկեղեցիս. իսկ Սուրբ Մինասայ անունը եկեղեցւոյն մէջ պահուած նոյն Սուրբին մասունքներէն առնուած է։

Եկեղեցւոյս դուռը երկուք է՝ մէկը արեւելեան կողմը և մէկալը հարաւին։ Արեւմտեան դրան վրայ այս յիշատակարանն է։ "Յիշատակ է տէրտագ աբրահամ մին գտեղոյն աղուին մարզուին զայիղին. Թիւ ռճկը.»։ Եւ անոր վրայ խաչքար մը կայ այսպիսի գրով։ "Խաչս յիշատակ է յովսուփին Թիւ ռձե»։ Ասոնց դրան աւջեւը պըզտիկ գաւիթ մը ունի 19 կանգուն երկայնութեամբ և 13 լայնութեամբ։ Իսկ հարաւային դրան վրայ տասնըուրթը խաչքար կան այլեւայլ անձանց յիշատակարաններ, որոնք ոչինչ բան մը ըլլալով՝ արժանի չի համարեցանք օրինակել այլ միայն նոյն դրան բարաւորի վրայ քանդակեալը օրինակեցինք, որ է։ "Յիշատակ է տէրտագ աբրահամին որ դէպ զարիպ ձանին մերմեսին տիրուն ձուն. Թիւ ռճկը»։ Եկեղեցւոյս (1) երկայնութիւնն է 33 կանգուն, իսկ լայնութիւնը 20։ Երկու մեծ գմբէթ ունի. որոնց մէկը կաթողիկէին, որ կ'երեւնայ (2). բարձրութիւնը գետնէն մինչեւ կաթողիկէին տակի կամարը 10 կանգուն է. անկից մինչեւ կաթողիկէին 6 կանգուն մէջէն. իսկ տէր բամպիճը եօթը կանգուն ու կէս։ Չորս քառանկիւնի սիւներու վրայ կամարներով հաստատուած է կաթողիկէն եկեղեցւոյն մէջ կիսով չափ դասին վրայօք։ Ասկից կէն եկեղեցւոյն մէջ կիսով չափ դասին վրայօք։ Ասկից Թողիկէին շրթունքին վրայ յիշատակարան մը կայ՝ որ Թէպէտ տեղ տեղ աւրուած է, բայց շատ հարկաւոր ըլլալով եկեղեցւոյն Թէ շինութեան, և Թէ նորոգութեան ժամանակը ճիշդ ցցնելուն համար՝ աշխատութենէ չի փախչելով օրինակեցինք։ "Ասյս եղեւ սկիզբն շինութեան և հիմնարկութեան սրբոյ եկեղեցւոյս, որ ըստ անուամբ սրբոյն Գրիգորի լուսաւորչին՝ ի թուականութեան Թիւ հայկազնեայ սեռի ռճբ ամի՝ ի թագաւորութեան պարսից Շահ Աբպասի սանի և՝ ի հայրապետութեան Տեառն

* Ասյս Տէրտագ Աբրահամը կ'երեւնայ որ եկեղեցւոյն մօտ եղած բաղնիքին տէրն է եղեր, որ շատ տեղ յիշատակարան ունի եկեղեցւոյս մէջ, և ըստ սովորութեան պարսից բաղնիքի տէրտագ անուած կոչուած։

յակոբայ սուրբ . . . . Նորոգեալ ջուղայեցւոյ մերոյն նահանգիս դաւթի արհի եպիսկոպոսին յաջողութեամբ աստուծոյ և առաջնորդութեամբ սուրբ հոգւոյն և միաբանութեամբ սուրբ գրիգորի եկեղեցւոյն ժողովըրդեան թաւրիզեցւոց, նախջիվանեցւոյն. կատարեցաւ շինուածս սուրբ եկեղեցւոյս. թիւ ռճժբ. զոր և տէր քրիստոս իւր սուրբ ամենազօր խաչին տայէ վայելս մինչեւ ՚ի գալստեան իւր ամէն։ Զորս քրիստոս զիմ ջանիւք և աշխատութեամբ շինեցաւ . . . . Յ եկեղեցիս յիշատակ„։

Ահա այս յիշատակարանէն ալ յայտնուեցաւ եկեղեցւոյս անունը, հիմնադիրքը և շինութեան ժամանակը։

Կաթողիկէին ութը պատուհանէն ուրիշ երեք պատուհան ևս ունի եկեղեցին, բայց այնչափ պայծառ չէ. նոյնպէս եկեղեցւոյն պատերը զանազան պատկերներով ու ծաղկանկարներով զարդարուած է, բայց տխրութիւնը պակաս չէ եկեղեցւոյս մէջ։

Աւագ սեղանոյ պատկերը Քրիստոսի Այլակերպութիւնն է. և դասին մէջ երեւելի և փառաւոր քսանը չորս գլխով աշտանակ մը կախուած։ Արեւմտեան դրան վրայ կանանց համար մեծ վերնատուն մը ունի։ Եկեղեցիէն դուրս հարաւային կողմն է պզտի մատուռը, որուն կաթողիկէն (3) կ՚երեւնայ։ Սեղանոյն պատկերը Անարատ յղութեան է Սրբոյ կուսին, որուն ներքեւը յիշատակագիր է այսպէս. "Աստուած ողորմի յովակիմին և կողակցին Նուր մէհալին և որդւոցն մանուկին և օվանձանին.

Յիշատակ է հէրումին որդի պարոն սարգսին և կողակցին գուլ աղին և իւրեանց ծնողացն թիւն ռճկբ. շամս ի„։

Այս մատուռին երկայնութիւնն է վեց կանգուն. իսկ լայնութիւնը հինգ ու կէս։ Ասոր առջեւն է մեծ գաւիթը 39 կանգուն երկայնութեամբ և 17 կանգուն լայնութեամբ։

Եւ այն գեղեցիկ ձեւով (4) երեւցածը՝ զանգակատունն է. մէջը երկու զանգակով. Դէպ ՚ի փողոց բացուած դրան վրայ այս յիշատակագիրը փորուած է. "Յիշատակ է տէլլագ աբրահամին ծնողացն մեւքին շամէլին կողակից եթարին թիւ ռճե„։

Այս Տէլլագ Աբրահամին եթէ բոլոր յիշատակարանները դրած ըլլայինք, կարծեմ պատմութիւննիս յիշատակարաններով պիտի լեցնէինք. բայց գովելին այն կը տեսնանք որ, ինչչափ առիթ և կարողութիւն ունեցեր են՝ ծնողաց ազգականաց և բոլոր խնամեաց հոգւոյն մէյմէկ ողորմիս հանելու յիշատակներ ձգելու ջանացեր են. եկեղեցիներ շինելով և զարդարելով, թէպէտ իրենք անցեր գացեր են, բայց իրենց գովելի յիշատակը անանց մնացեր է մինչեւ ցայսօր։ Ափսոս որ շատ սառեր կը տեսնանք ժամանակիս թէ կրօնասիրութեան և թէ ազգասիրութեան փոյթը։

Երես պատկերիս եկեղեցւոյն արեւմտեան կողմն է. Եւ այն հեռուէն երեւցած ծառերը Ջուղայու մօտ եղած այգիները ու սարերն է։ Իսկ աշտարակաձեւ (5) երեւցածները աղաւնիներուն բնակարանն է ըստ սովորութեան տեղւոյս, որուն վրայ տեսարակիս վերջը կը խօսինք։

Церковь Спасителя въ Персіи

L'eglise du Sauveur
Perse

ԱՄԵՆԱՓՐԿԻՉ ԵԿԵՂԵՑԻ

Երբոր Մեծն Շահ Աբբաս Հայոց ժողովուրդը Հայաստանէն հանեց Սպահան բերեց՝ Երեւանէն ալ շատ ժողովուրդ հետերնին կար, որոնք Պարսկաստան ջուղայեցիներէն զատ բնակարան շինելով, իրենց թաղը Երեւան կոչեցին՝ որուն պարսիկ ՄԱՐՆՈՒՆ կ'ըսեն, որ Նոր Ջուղայու արեւմտեան կողմն է. և այս թաղին ժողովուրդը շատ քիչ մնալով, իրենց տեղը հիմա ԼՕՌԻՔ կը բնակին, որք կրօնիւ մահմետական են։ Ահա հոս է այս հին եկեղեցին Ամենափրկիչ անունով, զոր մինչեւ հիմա երեւանցիք խնամով կը պահեն. և չէ փլած իրենց ուրիշ եկեղեցիներուն պէս։ Յատուկ Երեց ունին եկեղեցւոյն պաշտամունքները կատարելու։ Ընդհանրապէս Եկեղեցին ոչ պայծառութիւն ոչ գեղեցկութիւն և ոչ ալ փայլուն ձեւ ունի. միայն այն էր զարմանալին, որ այնչափ քիչ ժողովուրդով աւերակներուն մէջ անվնաս հաստատ մնացեր է։

Եկեղեցւոյս երկայնութիւնը 33 կանգուն է, և լայնութիւնը 23. իսկ բարձրութիւնը գետնէն մինչեւ կաթողիկէին ներքեւ 10 կանգուն, անկէ մինչեւ կաթողիկէին գլուխը 5 կանգուն մէջէն. և ասոր տրամագիծը եօթը կանգուն ու կէս. որ եկեղեցւոյն մէջ տեղ (1) չորս քառանկիւնի սիւներու վրայ չորս կամարով հաստատուած է։ Եկեղեցիս կաթողիկէին ութը պատուհանէն զատ հինգ պատուհան եւս ունի։ Արեւմտեան դրան մօտ եղած սեանը վրայ այս յիշատակարանը կը կարդացուի։ «Թիւ ՌՃԺԷ. սուրբ եկեղեցիս թամամեցաւ հռոմայեցւոց ամսոյ ապրիլ ութումն. Աղարեայ շամս ամսոյ Ի ումն։ Յիշատակ է մեղաւորիս ուստա խեչատուրի որ ծնողացն ամէն»։ Արեւմտեան դրան վրայ կանանց համար երեւելի մեծ վերնատուն մը կայ, որուն լոյսը շատ նուազ է։ Դասը եկեղեցւոյն համեմատութեամբ շատ նեղ և մթին է, որուն վրայ ունի փոքրիկ և սիրուն կաթողիկէ (2) ութը պատուհանով։

Եկեղեցին երկու դուռ ունի արեւմտեան և հարաւային կողմը։ Հարաւային դրան վրայ դրսէն երկաթագիր գրով յախճապակի վրայ գրած է այսպէս։ «Յիշատակ է մարգարէ որդի խօճա ուսէփին և կողակցւոյն սարաւուին, մարգարէ որդի բաղտասարին և աստուրի որդի վարդանին. զոր ցանկացան ամենաջերմեռանդ սիրով սուրբ Ամենափրկչին. գրեցաւ թիւն ՌՃԾԴ. յունիսի 10»։

Կը թողունք այլ և այլ յիշատակարանները, որոնց թուականը կրկին նորոգման և կամ ուրիշ փոխման է. որովհետեւ եկեղեցւոյն հիմնարկութեան ստոյգ թուականը՝ իր հին ձեռագիրներէն հանելով տեսանք որ, երեւանցիք իրենց օգնութեամբ ՚ի թուականի Հայոց ՌՃԻ.

եկեղեցւոյն հիմը դնելով, չորս տարիէն ետեւ յամի ուձժբ. կատարեր են։ Եկեղեցւոյս հարաւակողմն վայելուչ ձեւով սուրբ Ստեփաննոսի անուամբ մատուռ մը շինած է, որուն փոքրիկ կաթողիկէն (3) կ'երեւնայ. և սեղանոյն պատկերն է քարկոծման Սրբոյն Ստեփաննոսի Նախավկային. և այս մատուռիս ճակատը երկաթագրով յախճապակի վրայ այսպիսի յիշատակարան մը կը տեսնուի։ "Երկնայատակ և սիրալի. եկեղեցւոյս սրահս յօրինի։ Յանուն սրբոյն Ստեփաննոսի. է յիշատակ տիկին կէյի։ Տեառն երկիւղած բարեպաշտի. և ծնողացն Սարգսին։ Եւ մարիամին և կենակցին Թադուհին, որդւոց իւրեանց դերաքուսին։ Ստեփաննոս Մարիամ խանում գերձայնի, յորս մաղթեմ աղերսալի։ Յորժամ որ գայ տեառն ամենայնի, դատողական աթոռ նստի։ Արժան առնել յիշատակի, թիւն հազար հարիւր երրորդի։ Յիսնակ թըւով երեակ ամի, տեառն մերոյ Աղէքսանդրի։ Աստուած ողորմի գրչող ոհանի"։ Երկայնութիւն մատուռիս 24 կանգուն է. որոյ առջեւի գաւթին երկայնութիւնը 37 կանգուն, որ գեղեցիկ ծառերով զարդարուած պարտէզի նըման է (4)։ Իսկ եկեղեցւոյն արեւմտեան կողմը փոքրիկ պարտէզ մ'ալ ունի ինչպէս երեւցած ծառերէն (5) կը յայտնուի։ Նկարներնուս գիրքը արեւելեան կողմն է, և քիչ մ'ալ հարաւային դին (6) կ'երեւնայ։ Վերոյասացեալ պարտիզին մէջ հնուստ մնացած փլած մատուռ մը կայ, և այն փլատակաց մէջ քանի մը խաչքար գտանք, որոնց վրայ այսպէս յիշատակարաններ գրուած են։ "Ի թվին հայոց ուհգ. սուրբ խաչս յիշատակ է միրխալուն և իւր կողակիցն բարի խանին և որդւոյն սարգիս ճանին"։ Ուրիշ տեղ "Սուրբ խաչս յիշատակ է տէր յովհաննէսին և կողակցին շահում խաթունին ուհգ."։ Ուրիշ տեղ մ'ալ գըրած է։ "Թուականիս ուհա. սուրբ խաչս յիշատակ է ուստա թովմասին և ծնողացն"։ Այս յիշատակարաններէն յայտնի կ'երեւնայ, որ եկեղեցւոյն շինուելէն 37 տարի առաջ ուրիշ աղքատին փոքրիկ եկեղեցի կամ մատուռ մը շինած են եղեր. և յետոյ այս մեծ եկեղեցւոյն շինութեանը պատճառաւ՝ ան ալ աւերակ դարձեր է։ Վերջապէս այն երեւցած կամարակապ փոքրիկ շէնքը (7) եկեղեցւոյն կոչնակատունն է։

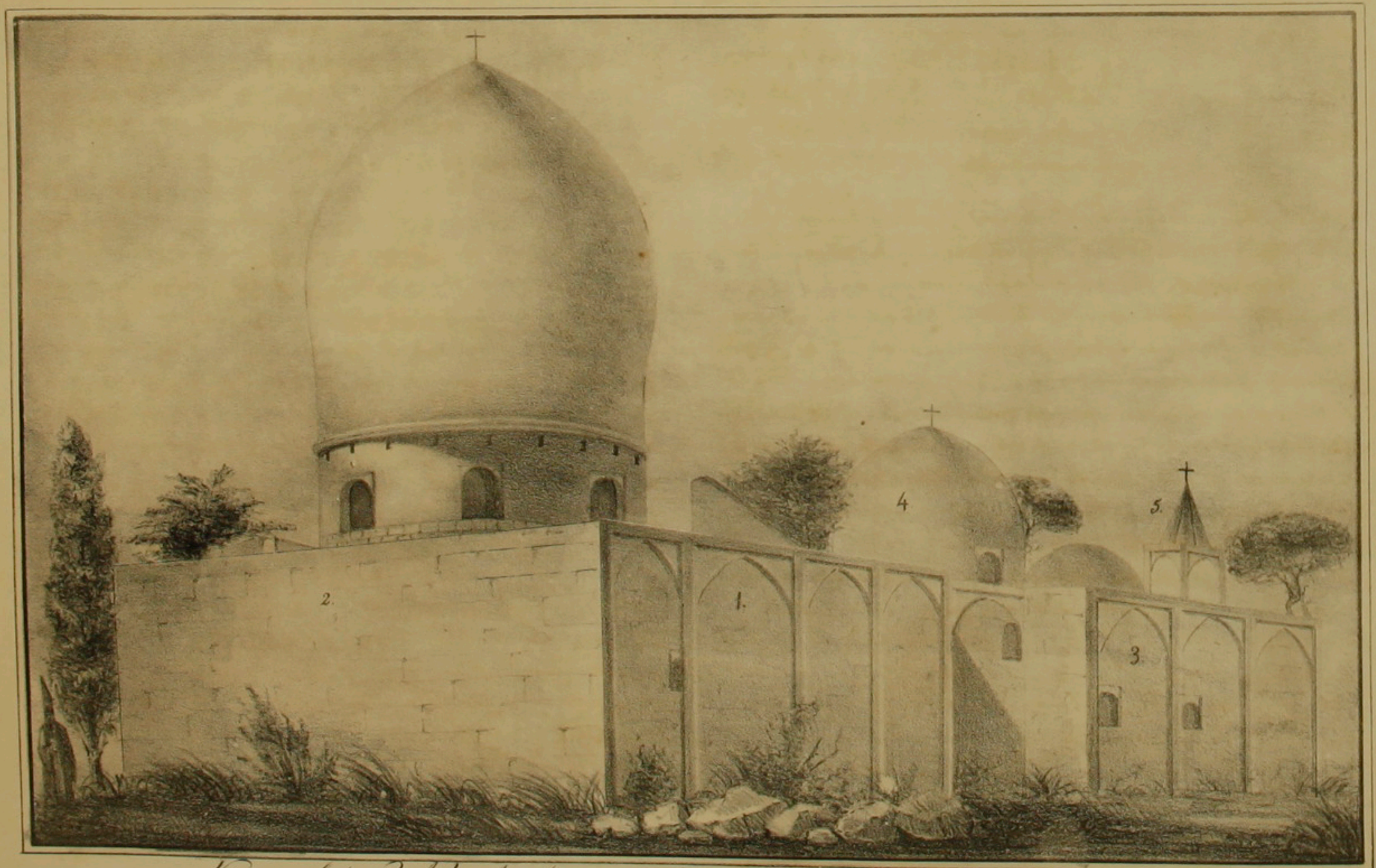

Մեր բանի Եկեղեցի
ի նոր Ջուղա

L'Église de la place
Perse.

ՄԷՅՏԱՆԻ ԵԿԵՂԵՑԻ

ՈՐ

ԵՒ ՄԱՆԿԱՆՑ ԲԵԹՂԷՀԷՄԻ

ԵԿԵՂԵՑՒՈՅՍ անունը արեւմտեան կողմը եղած ՄԷՅՏՈՒՆԷՆ հրապարակէն առած ըլլալով ՄԷՅՏԱՆԻ Եկեղեցի ըսուեցաւ, բայց Մանկանց Բեթղէհէմի անուան շինուած է. եւ նոյն հրապարակին մէջ ամենայն կիւրակէ յատուկ վաճառատեղի է։

Նաւդ սեղանը Սուրբ Կոյս Աստուածածնայ վերափոխման ընծայուած է իր փառաւոր պատկերովը այսպիսի յիշատակարանով մը։ «Յիշատակ է խաչկալս խօճա դաւհիրին եւ կողակցի նորա շուշանի եւ մարասէ եւ որդւոյն վանուկին ռճգ»։ Երկայնութիւն եկեղեցւոյս 42 կանգուն, իսկ լայնութիւնը 20. եւ բարձրութիւնը գետնէն մինչեւ կաթողիկէին կամ գմբեթին տակը 15 կանգուն է. եւ գմբէթին բարձրութիւնը ներսի կողմէն ինը կանգուն, իսկ դրսէն շատ մեծ է եւ բարձր. ըստ որում երկու գմբէթ վրայէ վրայ ագուցիկ է եւ մէջը պարապ. ուր կրնայ մարդ պտըտիլ։ Այս կաթողիկէին տրամագիծը 16 կանգուն է եկեղեցւոյն մէջ տեղ չորս կամարի վրայ հաստատուած։ Կաթողիկէին ութը պատուհանէն զատ՝ երեք պատուհան եւս ունի եկեղեցին։ Թէպէտ ձեւը նման է Ջուղայու եկեղեցեաց, բայց պատերուն վրայ եւ կաթողիկէին մէջ եղած ոսկենկար ծաղիկները եւ գեղեցիկ պատկերները շատ սիրուն են, եւ ութը ոսկեզօծ սերովբէներ բարձրէն կաթողիկէին մէջ կը փայլին։ Իսկ ստորին պատերը գեղեցիկ ծաղկեայ յախճապակեաւ զարդարուած են, որուն մէջ շատ ճարտարագործ են պարսիկք։ Թէպէտ դասը եկեղեցւոյն համեմատելով շատ նեղ է, բայց շէնքին կողմանէ աւելի սիրուն եւ վայելուչ։ Դասին աջակողմեան պատին վրայ այս յիշատակարան գրուած է։ «Յիշեցէք ՚ի Քրիստոս զխօճա պետրոսն եւ զծնողն վալիճանն շուշանն եւ զեղբարքն կիրակոսն մանն ճիւվանին սուքեասն, յիշեցէք եւ աստուած ողորմի ասացէք։ Դարձեալ յիշեցէք ՚ի Քրիստոս ըզխօճա պետրոսն զկողակիցն աննային եւ վերջին կողակիցն թիւ ռհէ»։ Դարձեալ սեղանին վրայ կամարին ճակատը յիշատակարան մ'ալ կայ։ «Յիշեցէք ՚ի Քրիստոս զխօճա պետրոսն. շինեցաւ ձեռամբ մեծի խօճա պետրոս այր ցանկալի հօրն իւրոյ վելիճանին. Քրիստոս աստուած ողորմեսցի սոցին. ռհէ»։ Ասոր նման յիշատակարաններ շատ տեղ կը կարդացուին՝ այլ եւ այլ անուններ աւելցնելով եւ փոխելով, բայց իմաստները գրեթէ նոյն ըլլալուն՝ զանց ըրինք օրինակելու. իսկ դասին մէջ բեմին քարէ ծնօտին վրայ

այս յիշատակարանը փորուած է։ «Յիշատակ է .քարաշէն դասս խօճա յօհանճանին և ծնողացն խօճա յովհաննէսին և մարիանէ և իւր կողակցոյն և որդւոյն յովհաննէսին և դասերն սէկլյառէ և հանգուցեալ դասերն շուշան պէկումի. Թվին ռճկ. աղամ ի ում»։ Եկեղեցւոյս արեւմըտեան դրան վրայ կանանց համար վանդակապատ ընդարձակ վերնատուն մը կայ. իսկ միւս դուռը հարաւակողմը կը բացուի։ Եւ այն նկարիս մէջ երեւցած չորս կամարաձեւ պատը (1)՝ արեւմտեան կողմն է. իսկ միւս պատը (2) հիւսիսակողմն։ Եկեղեցւոյս դրսի գաւիթը շատ նեղ է. և ուրիշ եկեղեցիներուն պէս մատուռ չունի։ Գաւթին մէջ հարկաւոր յիշատակարան մ'ալ կայ։ «Սուրբ եկեղեցւոյ Թարիզնայ ուհղ. արդեամբ շուքուրենց խօճա պետրոսի. և սուրբ մասանց անուանք են այս. սուրբ Ստեփաննոս. սուրբ Յովհաննէս մկրտիչ»։ Այս յիշատակարանէս յայտնի կը տեսնուի նախ՝ եկեղեցւոյն շինութեան ժամանակը, որ ուհղ. Թուին կառուցուեր է. երկրորդ՝ սրբոց մասանց անունները, որոնք եկեղեցւոյս մէջ պահուած է. երրորդ՝ նոյն եկեղեցւոյն շինողը Շիւքիւրենց խօճա Պետրոս ըլլալը։ Այս եկեղեցւոյս շինութեան վրայ ըսելու արժանի հետաքրքրական աւանդութիւն մը կայ Ջուղայու մէջ, որ հինաւուրց ծերունիներուն ալ գրեթէ նոյն կերպ պատմելը լսեցինք։ Կեր թէ Շուքուրենց խօճա Պետրոս՝ միշտ սուրբ Աստուածածնայ (3) եկեղեցին կ'երթար, որ Մահտեսի խօճա Աւետիք շինած ըլլալով՝ զատկի խթման օրը նեղանալով՝ գռնապանին խստութ կը պատուիրէ թէ առաւօտուն զխօճա Պետրոսը եկեղեցին մտնելը արգիլէ։ Գռնապանը շուտով կը կատարէ այս հրամանը. Բայց խօճա Պետրոս խմանալ ուզելով այս արգելման պատճառը խօճա Աւետիքէն՝ հետեւեալ պատասխանը կը լսէ. «Տես սիրելի ես իմ բոլոր ընտանեացս համար այս եկեղեցիս շինած եմ. շատ ամօթ և անվայել բան է՝ որ դուն մեծատունդ և ճոխութեամբ լեցուածդ, այնչափ ընտանեօքդ իմ եկեղեցւոյս կարօտ ըլլաս. ինչո՞ւ դուն ալ .քեզի համար առանձին եկեղեցի շինելու փոյթ չես ըներ»։ Խօճա Պետրոսին սիրտը այս ծանր յանդիմանութենէն սաստիկ վիրաւորուելով՝ շուտով կ'երթայ իր մտերիմ մեծն Շահ Աբբասէն հրաման կ'առնէ. և որպէս զի խօճա Աւետիքին նախատինք ըլլայ. Սուրբ Աստուածածնայ (3) եկեղեցւոյն մօտ այս հոյակապ և հաչակաւոր եկեղեցին շինել կուտայ. Թէպէտ Պարսիկք նախանձելով գմբեթին թէ մեծութեան և թէ բարձրութեան բողոք կ'ընեն, բայց Շահ Աբբաս ականջ չի կախեր։

Նոյն Մահտեսի խօճա Պետրոս այս երեւելի եկեղեցիէն զատ վեց եկեղեցի ևս շիներ է իր ծախքովը թէ Ջուղայու մէջ և թէ ուրիշ գիւղերը։ Կրաւցնէ մարդուս խորին մտածել կուտայ այս կերպ գիպուածները, թէ ինչ զարմանալի դարերու հասեր ենք. արդեօք բնաւ չէ՞ մնացեր աշխարհքիս վրայ այն հին մեծատանց չափ ստկիտէր մարդ մը. որ չէ թէ հինգ վեց եկեղեցի մէկանց կանգնէ, հապա գէթ մէկ եկեղեցւոյ վերատին նորոգման թեթեւ ծախքը իրեն միայն չնորհելու համարձակի եւ

ու իրեք ոտք է։ Եւ այն վայելուչ ձեւով երեւցած(5) կոչնակատունն է։ Ձին և փոքրիկ մատուռ մ՚ալ ունի հիւսիսակողմը ուղ. Թուականին չինուած. 18 կանգուն երկայնութեամբ և 8 լայնութեամբ։ Մոտ ինչպէս որ վերը պատմեցինք՝ այս Սուրբ Կատուածածնայ եկեղեցւոյն չինողը Մահտեսի Խոճա Աբեւոլքն է. որ ի Թուին Հայոց ռձթ. կառուցած. և ռձը. Թուականին վախճանած ըլլալը նոյն եկեղեցւոյն մէջ գրուած կը տեսնուի։

Այս Սուրբ Կատուածածնայ եկեղեցւոյ մէջ գեղեցիկ և փառաւոր ամենևին ձեռագիր աւետարան մ՚ալ կայ բոլոր գրով մագաղաթի վրայ՝ այս յիշատակարանաւ։ "Ի թվ. ՌՃԼԹ. Թուականին Հայոց ակդ. ի քաղաքիս տարոնոյ. ընդ հովանեաւ նախավկային Ստեփաննոսի եւայլն. " Գարձեալ. "Արդ եղեւ սկիզբն գրութեանս տուր ի Թուականին Հայկազնեայ ազգիս ակդ. ի հայրապետութեան Տեառն Յովհաննիսի որդւոյ կոստանդեայ և ի Թագաւորութեան աստուածապսակ ազգային հայոց մեծաց լեռն նի որդւոյ որ է ի հանէի որդւոյ լեւոնի որդւոյ կոստանդեայ յոտոքինեանց ի ձմարիտ և ի հաւատարիմ ծառայից աստուծոյ և յուղղափառ դաւանողաց զհամագոյ սուրբ երրորդութիւնն ձեռամբ գրիգորի մեծահռչակ գրչի ի սուրբ ուխտին սողոյ կոչեցեալ .... և եղեւ կատարեալ տուին սորա ի Թիւս ոկե "։

Յիրաւի յարգոյ և պատուական համարել արժան է այս ձեռագիր աւետարան, բայց ոսկե աւելի յարգելի և ազնիւ համարելի է այն անգիւտ և գեղեցիկ խոշոր երկաթ

համ Թէ ըսելու է որ նոյն աղգատէր հոգին ուներցող չի պանուխ։

Եկեղեցւոյն արեւմտեան դրան առջեւ Ըռքուրնոց խոճա Պետրոսին մարմարեայ փառաւոր գերեզմանը կայ որուն վրայ այս տապանագիրը փորուած է։

"Ի տապանի աստ զետեղի, մահտեսի մեծի խոճէի.
Որոյ անուն Պետրոս կոչի, այլ մեծաշուք և անուանի.
Ընտանեւանակցին իւրոյ վիմի, կարծր հաւատով գործով բարի.
Զան զկար մարդոյ ողորմածի, և ողբութեամբ հետեւողի.
Եւ այլ գործով անթիւերի լի, որ հաւատով վկայ լինի.
Որոյ գործոց արդիւնք յայտնի, եկեղեցւոյս հրաշալի.
Կացեալ մաքուր ի յաշխարհի, ըստ հաճոյից մերոյն Փրկչի.
Որպէս գործով ալեաց ծովակի, մինչ սահմանի կէտ կոչողի.
Ի նոյն տեառնէ մեր հրաւիրի, ըստ անմահիցն մեր դասակի.
Խնդրեմ զաստուածն կենդանի, սորա գործեալ մեղքն թողի.
Եւ յիշողացն ամենայնի, Թիւն ողջ ի.
Զաւուր մեծի պահէքի, սուրբ յարութեան մէջ գիշերի։

Այս եկեղեցին բոլորովին ձգած չէ, կիսակիէ կիսքակէ քահանայ մը կուգայ սուրբ պատարագը միայն կը մատուցանէ. ըստ որում շատ քիչ ժողովուրդ ճեռացած է այս Թաղը. անոնք ալ մօտ եղած սուրբ Կատուածածնայ (3) եկեղեցին կ՚երթան, որուն արեւմտեան կողմը միայն կ՚երեւնայ պատկերիս մէջ։ Այս փոքրիկ գմբէթով եկեղեցւոյս երկայնութիւնն է 32 կանգուն. իսկ լայնութիւնը 14։ Չորեքյատ գմբէթին (4) շրջանակը հարիւր քսան

թագրով հասար մագաղաթի վրայ, այս աւետարանէս 800 տարի առաջ գրուած փառաւոր աւետարանը, որ Բարեյիշատակ Ազնուազարմ Պարոն Ամիրխան Յովհաննէս Ամիրեան ընծայեց մեզ յամի 1844 և 'ի 29 յունվարի, որ մեծաւ պատուով Հոռոմ Սուրբ Լուսաւորչի Վանքերնիս պահուած է, որուն տեսութեան ցանկանալով անպակաս այցելութեան կուգան հնագէտ մեծամեծ և պատուաւոր անձինք:

Յիշատակարան վերյիշեալ երեւելի աւետարանիս:

«Գրեցաւ սուրբ աւետարանս Նժե. թուականութեան տեառն մերոյ հրամանով և ծախիւք Թորոս քահանայի միաբանութեամբ աս . . . Նմայն ընտանեացն 'ի զարդ և' պայծառութիւն սուրբ եկեղեցւոյ, և 'ի բերկրումն ըզսէր ժողովրդոց: Արդ որք ընթեռնուք և որք լսէք զԹորոս քահանան և զամենայն զեւր եղբարսն և զծնաւնորա յիշեսջիք ի քրիստոս յիսուս և տէրս նորա»:

Դարձեալ այսպէս գրուած է մէկ ուրիշ տեղ մ'ալ:

«Ես սարգիս անարժան քահանայ գրեցի զսուրբ աւետարանս: Նժե. թուականիս թագաւորելոյ 'ի վերայ մեր տեառն մերոյ յիսուսի քրիստոսի: Նմա վայելէ փառք յաւիտեանս յաւիտեանս ամէն»:

Церковь Іезуитская
въ Персіи

L'Eglis des Gesuites
Perse

ՅԻՍՈՒՍԵԱՆՑ ՎԱՆՔ ԵՒ ԵԿԵՂԵՑԻ

ԱՆՈՒՆ Յիսուսեանց Եկեղեցի կ՚ըսեն հիմա այս տեղւոյս քան թէ Վանք. ըստ որում քանի մը պատէն ուրիշ՝ բոլոր վանքին երեւելի տեղուանքը փլած ու անյայտ եղած և միայն եկեղեցին մնացած է. և ան ալ փլելու մօտ։

Այս երեւելի եկեղեցին Նոր Ջուղայու մէջ ՂԵՅՆՈՒՆ ըսուած թաղն է. և հիմա գրեթէ քրիստոնէից տեղ պարսիկք կը բնակին։ Շատ ջանացինք յիշատակարան մը գտնելու եկեղեցւոյս շինութեան ժամանակը իմանալու, բայց անհնար ըլլալով հին պատմութիւններէն հանել ուզեցինք. որ 1643ին Մօնսիւ Ռիկօրդի Մեծաւոր Յիսուսեանց՝ Սպահան գալով, ինը տարի անցնելէն ետեւ 1652ին այս երկիրը գնած և վանքովը հանդերձ եկեղեցիս շինած է։ Եկեղեցւոյս (1) երկայնութիւնը 24 կանգուն է. իսկ լայնութիւնը 14. ասոր բարձրութիւնը գետնէն մինչեւ կաթողիկէին ներքեւը 12 կանգուն. և կաթողիկէին (2) բարձրութիւնը վեց կանգուն, որ եկեղեցւոյն մէջ չորս կամարի վրայ հաստատուած է. և տրամագիծը հինգ կանգուն։ Իսկ փոքր կաթողիկէն (3), որ մեծին վրայ հաստատուած է, և քովի ծածքը (4) դասին վրայօք երկերկու կանգուն է բարձրութիւննին և տրամագիծնին։ Ութնական պատուհան ունին թէ մեծ կաթողիկէն և թէ պզտիկները։ Եկեղեցւոյս շէնքը շատ գեղեցիկ է եւրոպացւոց ձեւով. Ջուղայու մէջ նմանը չի կայ թէ վայելչութեամբ և թէ փառաւորութեամբ։ Աւագ սեղանը դէպ՚ի արեւելք կը նայի, որուն պատկերը Սրբոյն Յովսէփայ Աստուածահօրը ըլլալուն միայն յիշատակը կայ։ Դասէն դուրս ալ երկու սեղան ունի դիմադէմ առանց պատկերի և փլփլած։ Կաթողիկէներուն պատուհաններէն զատ 13 պատուհան ալ ունի եկեղեցին. որով շատ պայծառ և լուսաւոր է։ Հինգ դուռ ունի եկեղեցիս. իրեքը արեւմտեան կողմը, և մէկն ալ հիւսիսային, որուն դիմացը եկեղեցւոյն մէջ մկրտութեան տեղը յայտնի է, բայց աւազան չի կայ։ Իսկ հինգերորդը արեւելեան կողմը աւանդատան դուռն է։ Կրնամ ըսել թէ եկեղեցին պակասութիւն մը չունի երկու սեղանէն զատ. որոնք վերնատուններուն պատճառաւ շատ ցած մնացեր են, ըստ որում բոլոր եկեղեցւոյն իրեք երեսն ալ շուրջանակի վերնատուն է, թէպէտ շատ տեղերը փլած ըլլալով՝ աչքի ունեցած գեղեցկութիւնը կորսնցուցած կ՚երեւնայ։ Աւագ սեղանոյ կամարին վրայ այս ոսկենկար երկաթագիրը ՍՐԲՈՒԹԻՒՆ ՍՐԲՈՒԹԵԱՆՑ գրած է։ Իսկ եկեղեցւոյ մէջի կամարին ճակատը, որուն վրայ կաթողիկէն հաստատուած է, մէջ տեղը պարսկերէն և երկու կողմը ոսկենկար երկաթագրով գրուած է այսպէս։

ՀԱՀԱԳԻՆ Է يا الله جل جلاله ՏԵՂԻՍ ԱՅՍ

Ը.ՅՍ պարակերէն գիրը կը կարդացուի ԵԱ ԱԼԼԱՀ ՈՒԱԿՄԻ ՊԵՀԵՄԵ ՊԵԳՈՒՆ. որ Թարգմանի. Ով աստուած զղջումս Թիւնգ առ ամենեսին արա: Ասոր դիմացի կամարին ձա կասը մեծագիր պարակերէն նոյն գրով այսպես գրուած է. ՅՈՒ ՅՈՒ ՅՈՒ, այսինքն Լա՛ ալլահ. Լա ալլահ. Լա ալլահ. որով ՅիշենաՏուրը ԵրզոզդուԹեան նշանակուԹիւնը կ'ուզեն յայտնել: Դասին ներքեւը կամարակապ դամբարան է, բայց հողով ու փլուկներով լեցուած: Նկեղեցւոյս յատակը տեղ տեղ հայերէն և խաչերէն գրով շատ գերեզմանաքարեր կան, որոնց մէջ երեւելին հիւանդասիրուԹեան սեղանոյն առջեւ եղածը պատք, որուն տապանագիրն է:

"Այստեղ տապանըս ուզուվանին", դուստր է սա խոճա մարգարէին.

*Ասոր Ուզփան Շահրմանէանց Մարգարէ ազգին էր. և այն մարգար է որ, իր կենդանուԹեան ժամանակը շատ երեւելի տարի գումար կասկած յանձնած և վէնետիկ ընկերուԹեան, որուն հիմնադրած է նոյն ընկերուԹեան քով:

Հարան գոլով խոճա Ղօգասին, կողակից էր Ռէկլէր պետոսին. Ղօրիասէր ժամատեղին, լուսահոգի բարեպաշտին. Որ վոխեցաւ յաշխար վերին, Թիւն վոքը աճիէ. շքաղ ժ„:

Նկեղեցիէն դուրս տաք սեղանոյ կռնակը աւանդատուն է վրան առանց յարկի, նոյնպէս փլած ու աւերակ եղած վանքին քիչ մը տեղը (6) կ'երեւնայ այս երեսէն, որ հարաւակողմն է. իսկ արեւելեան ու հիւսիսակողմը չերեւնար, որ տապանըհինգ սեղնկի չափ փլած տեղերը դեռ կը կենայ: Այս վանքը եկեղեցւոյն հետ ընդարձակ և սիրուն պարտէզի մէջ կառուցած է, որ հինա պտղաբեր ծառերով և աղնիւ որիներով զարդարուած այդի է 14980 քանդուն մեծուԹեամբ, որոյ երկայնուԹիւնը 214 քանդուն և լայնուԹիւնը 70 քանդուն է: Թէպէտ երբեմն Թէ վանքը և Թէ պարտէզը Յիսուսեան կրօնաւորաց էր, բայց հիմա Սրբազան գահէն առաքեալ քահանայից ձեռքն է:

Իր սեռուղը ապրեցնէ որչափ որ աշխարհքս վայ գանուի, և այդ տակին գումարը միշտ հինդրած է նոյն ընկերուԹեան քով:

Ա.Ա. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Публ. Библиотека
ՀՍՍՀ-ССРА,
им. А. Мясникян
Ս. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆ

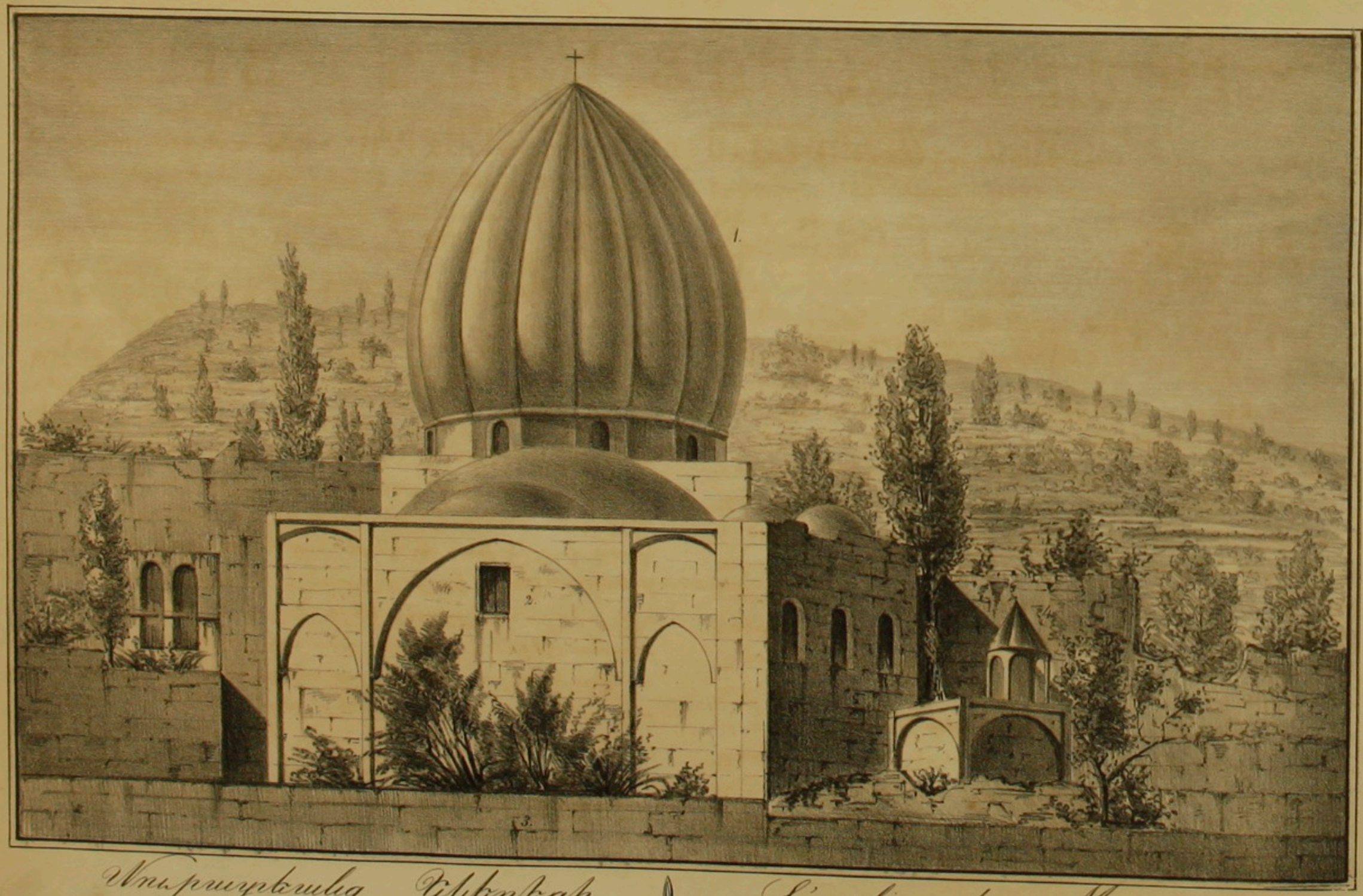

Ասորաբնակ Նկեղեցի
ի նոր Ջուղա

L'eglise des Muradians
Perse

ՄՈՒՐԱՏԵԱՆՑ ԵԿԵՂԵՑԻ

ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԱՅ ՄԾԲՆԱՅ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ

ԵԿԵՂԵՑԻՍ այս Ջուղայու մէջ է. և Սպահանայ գետոյն մօտ, որուն Պարսիկք ՋԱՅԵՆՏԵՐՈՒՏ կ'ըսեն։ Ա-կառուցող եկեղեցւոյս ջուղայեցի Աղա Մուրատ մեծատունն է. ինչպէս իրեն մականուամբը Մուրատենց եկեղեցի կոչուեցաւ։

Այս եկեղեցւոյ գեղեցկութիւնը գրեթէ բոլոր Ջուղայու մէջ եղած քսանըչորս եկեղեցիներէն աւելի է, որուն նմանը չկայ, ինչպէս իրեն կաթողիկէին պլաձեւ գմբեթէն (1) ալ յայտնի կ'երեւնայ, որ զարմանալի արուեստով շինուած՝ շերտ շերտ գէչ գէչ բաժնուած է դրսէն և ոչ ներսէն։ Իսկ եկեղեցւոյն մէջ աւելի զարդարուն է՝ գեղեցիկ և փառաւոր պատկերներով պատերուն վրայ և ոսկեզօծ նկարներով, մինչեւ տեսնողները կարծեն թէ՝ դեռ նոր կատարուած է, և այս աւելի տեղւոյս օդին չորութենէ կը կարծուի, որ այսպէս առանց ապականութեան երկար ատեն մնացեր է. բայց ափսոս որ, ոչ մարդ ունի մէջը և ոչ զարդ, երեսէ ձգած և անմարդաբնակ աւերակներուն մէջ մնացած, առանց դրան, առանց փականաց, և գրեթէ բոլորովին փչելու մօտեցած։ Այս խղճալի եկեղեցւոյս տեսքէն՝ առանց արցունք թափելու եւ դառնալը անհնար է՝ որչափ ալ քարասիրտ ըլլայ տեսնողը։

Եկեղեցւոյս (2) բուն անունը Սրբոյն Յակոբայ Մծբնայ Հայրապետի է. և թերեւս աւագ սեղանոյ պատկերէն առած ըլլայ, որ չէ մնացեր։ Եկեղեցւոյս երկայնութիւնը 30 կանգուն է. և լայնութիւնը 20. իսկ բարձրութիւնը գետնէն մինչեւ կաթողիկէին ներքեւը 11 կանգուն. անկէ մինչեւ գլուխը 7 կանգուն մէջէն. և 8 կանգուն տրամագիծը, որ չորս քառանկիւնի սիւնաձեւ պատերուն վրայ՝ չորս կամարով հաստատուած է։ Կաթողիկէին ճակատը փոքրիկ խաչ մը կ'երեւնայ հետեւեալ յիշատակարանաւ։ "Սուրբ խաչս յիշատակ է ուստա ծատուրին թուին ռձգ ,,։ Որ յայտնի կ'երեւնայ թէ եկեղեցւոյս կատարման թիւն է։ Ասկից շատ պատկերներուն ներքեւն ալ կիսակտուր այլ և այլ յիշատակարաններ կան, բայց ափսոս որ մտնող ելող տղաքներ քերելով և աւրելով շատ տեղերը անյայտ ըրեր են, որոնց մէկը միայն ամբողջ գտանք. որ էր այսպէս. "Յիշատակ է մարգարի և կողակցին սարատ խանին և իւր որդին յովհաննէսին հանգուցեալ առ քրիստոս թիւն ձխե.*,,։

* Այս ձխե. թիւ. կ'երեւնայ թէ նոր Ջուղայու շինութեան թիւն է, որուն երբեմն փոքր թիւ կ'ըսեն.

3330 39

Երկու դուռ ունի եկեղեցին՝ մէկը արեւմտեան, և մէկալը հարաւային կողմը բաւական լուսաւորութեամբ, ըստ որում կաթողիկէին ութը պատուհանէն 'ի զատ եօթը պատուհան եւս ունի։

Պատկերիս երեւոյթը դէպ 'ի արեւմուտք է, որ դըրսէն պարտէզներուն պատերովը (3) գոցուած ըլլալով՝ մեծ դուռը չերեւնար, և ոչ ալ դրան առջեւի գաւիթը, որ 24 կանգուն երկայնութիւն ունի և 14 լայնութիւն, որուն մէջ շատ գերեզմանաքարեր կան։

Ըստ սովորութեան տեղւոյս ամէն եկեղեցի՝ իր գաւթին մէջ մատուռ մը ունի, ուր ամռուան սաստիկ տաքերուն շատ անգամ Սուրբ Պատարագը կը մատուցանեն։ Այս եկեղեցւոյս ալ մատուռը հարաւակողմը չորս բոլորակ քարէ սիւներու վրայ ճարտարագործութեամբ՝ մը կառուցած է, որուն փոքրիկ կաթողիկէն (4) ալ կ'երեւնայ։ Երկայնութիւն մատուռիս 11 կանգուն է, իսկ լայնութիւնը 10։ Այս մատուռիս առջեւի եղած գաւթին երկայնութիւնն ալ 26 կանգուն է և լայնութիւնը 10․ որ յայտնի չերեւնար պատերէն։

Հեռուանց երեւցած պարտէզները (5) և ծառերը Ջուղայու արեւելեան կողմն է։

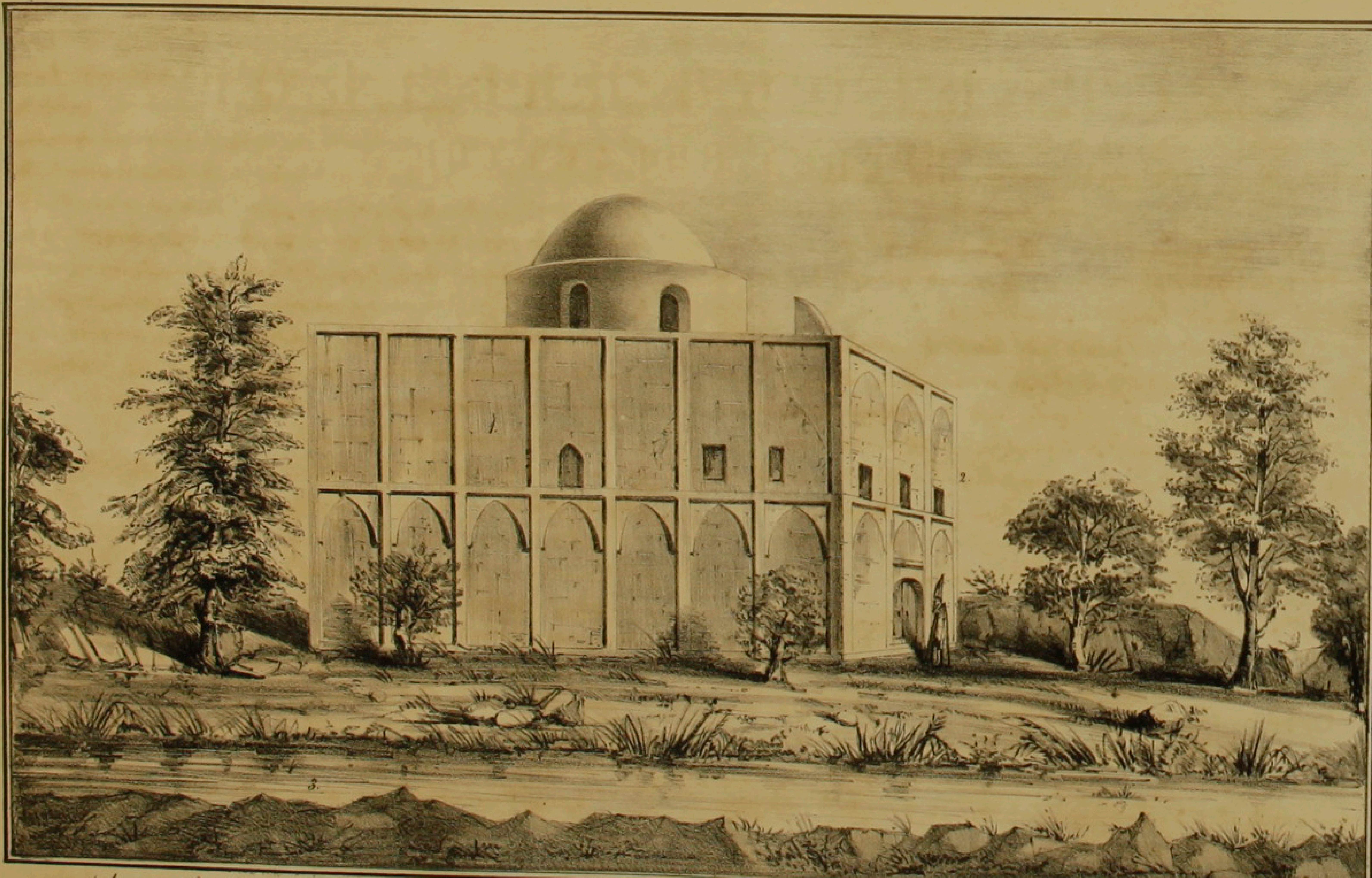

Շաւելեանց եկեղեցին
ի Նոր Ջուղա

L'église des Chavélians
Perse

ՇՈՒՇԱՆՑ ԵԿԵՂԵՑԻ

ՍՐԲՈՑՆ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ

Նոր Ջուղայու արեւմտեան կողմն է այս եկեղեցի, Սվահանայ ԶԱՑԵՆՏԵՐՈՒՏ ըսուած գետին եղերքը և ՄԱՐՆՈՒՆ ըսուած կամրջին մօտ։

Հիմա երեսէ ձգուած անխնամ և անտերունչ ճեաց ցեր է՝ անմարդաբնակ սոսկալի աւերակաց մէջ. և գրե թէ Պարսից ձեռքը անցնելով, այծ և ոչխար և շատ անգամ կով և էշ կը կապեն եկեղեցւոյն մէջ։ Եւ այս եկեղեցի իբր 8500 կանգուն տարածութեամբ ընդարձակ և մեծ արտի մը մէջ է, ուր երկրագործ Պարսիկք միշտ վարուցան կ՚ընեն։

Թէպէտ վայելչութիւն եկեղեցւոյս, և ոսկեզօծ պատկերով ու նկարներով մէջի զարդարանքը պակաս չէ, բայց ափսո՛ս որ անգութ անխիղճ ըլլալով փլելուն ու գլխովին հիմնայատակ ըլլալուն ալ մօտ է։

Երկայնութիւն եկեղեցւոյս 35 կանգուն է, և լայնութիւնը 20։ Իսկ բարձրութիւնը գետնէն մինչեւ կամարին վրայ 15 կանգուն է. անկէ մինչեւ գլուխը 7 կանգուն մնչէն. իսկ տրամագիծը 13 կանգուն, որ չորս կամարի վրայ հիմնուած եկեղեցւոյ մէջ տեղ է։

Կամարներէն ուրիշ երեք պատուհանէն ուրիշ երեք պատուհան եւս ունի. և երկու դուռ ունի մէկը արեւմտեան կողմը (չ) որ կ՚երեւնայ, և մէկալը հարաւ։ Բեմին ծնօտը քարին վրայ երկաթագրով այս յիշատակարանն է փորուած։ "Յիշատակ է ուրուղլոյ Յուդիտէ Յուրիկին Թիւն ռճվը. շամս ամին ի ումն"։ Իսկ կիսագմբեթին ներքեւը աւագ սեղանոյ բոլորտիքը ոսկեներկ երկաթագրով այս յիշատակարանն է գրուած։ "Յիշատակ է եզգարին և ծնողացն տիատուրին սիրուն փաշէն կողակիցն մամա փաշէն մարխամին խաչիկին"։ Ս. Յարութիւն սեղանոյն յաջակողմն է, իսկ ձախակողմը նոյն գրով այսպէս գրուած է։ "Դարձեալ յիշեցէք ի քրիստոս խաչիկն և ծնողն եզգարն մամա փաշէն որդին սաֆարն"։ Եւ կիսագլխոյ բեմին ճակատը սեղանոյն վրայ գրուած է ահեղակերպ քրիստոսի Տեառն մերոյ պատկերը, որուն բոլորտիքը չորս կենդանակերպ աւետարանչաց նշաններով, և ներքեւը ոսկեներկ երկաթագրով այսպէս։ "Յիշատակ է զդրեքկերը պեան աթոռս Ըւետն Եդգարն և ծնողացն և կողակցին և ընտանեացն. Թիւ ռճժզ։"։

Վերոգրեալ այլև այլ յիշատակարանաց Թուականը՝ յայտ է Թէ եկեղեցւոյս հիմնարկութեանը չէ. իսկ քանի մը դարու հիմնարկութեան ժամանակը գտնալը՝ գրեթէ անհնարին դժուարութեան հանդիպուած էր՝ ըստ որում երկրա

գործ Պարսիկք եկեղեցւոյս բոլորտիքը եղած գերեզմանաքարերը հանած մէկդի դիզած ըլլալով՝ շատ ծանր էր այնչափ ծածկուած քարերը տակն ու վրայ ընելով անոնցմէ ծանօթութիւն մը գտնել, բայց անխոնջ աշխատութիւնը դժուարութեանց յաղթելով բուն հիմնադրին գերեզմանաքարը վերջապէս ձեռք բերաւ այսպիսի երկաթագիր տապանագրով։

“Յորժամ էր թիւն ռ. ամի, դ. և թ. թիւ աւելի.
Մարտի ամսոյն թուից հնգի, պատկեր օրն երեքշաբթի.
Հօճա Յովհաննէս ցանկալի, եկեղեցւոյս շինող վեհի.
Ի սոյն աւուրս վախճանի, քառասուն ամեայ ժամանակի.
Յաղթաւորացս այս անջատի,„ եւայլն եւայլն։

Այսչափս հազիւ կրցանք օրինակել, ըստ որում ոչ միայն քարին երեսը, այլ և չորս կողմը գրուած ըլլալով՝ շատ տեղերը կոտրած բրդած և աւրուած էր, բայց մեզի հարկաւոր եղածը առնելով, կարծեմ բաւական ծանօթութիւն ունեցանք, նախ՝ եկեղեցւոյս հիմնադիրը Խօճա Յովհաննէս ըլլալը. և երկրորդ՝ իր կենդանութեան ժամանակ կառուցանելով, հարկաւ ուղթ. մահուանը թըւէն քանի մը տարի առաջ պիտի կառուցած ըլլայ. և ոչ թէ վերոգրեալ յիշատակարաններու մէջ եղած ուճխը. և ուճժղ. թուին հիմնուած է։

Թէպէտ եկեղեցւոյս ոչ սեղանը և ոչ պատկերները մնացեր են, բայց սուրբ Յովհաննու Կարապետի անուան ընծայուիլը յայտնի է ամենուն ալ մօտակայ աւանդութենէ, որ ըստ անուան հիմնադրին ըլլալը կը կարծուի. Ինչպէս Շաւելենց եկեղեցի եւս ըսուելը հիմնադրին մականուանէ առնուած է։

Եկեղեցւոյս այս երեւցած երեսը (1) հիւսիսակողմն է. և արեւմտեան կողմն (2) ալ քովանցքիչ մը կ՚երեւնայ։ Իսկ ծայրէ ծայր երեւցած (3) խրամատը հէնդէկը ջուրի առու է, որ մօտ եղած գետէն առնելով արտերը և պարտեզները կը ջրեն։

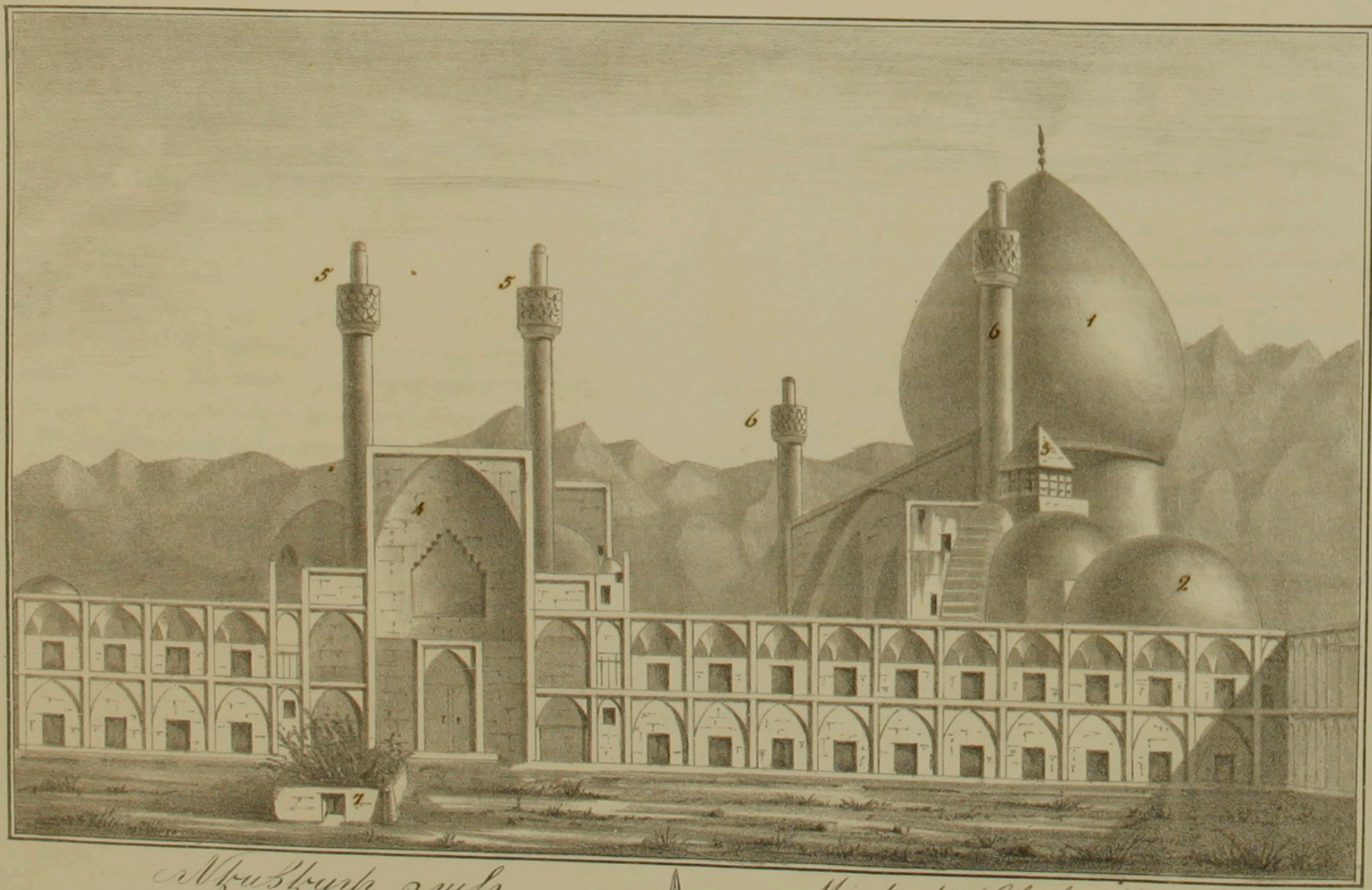

Mesdjédi-Chah Mosquet
Perse

ՄԷՍՃԷՏԻ ՇԱՀ

Այս երեւելի արքայական Մզկիթ ճամ., որուն պարսկերէն ՄԷՍՃԷՏԻ ՇԱՀ կ'ըսեն, Սպահանայ ՄԷՅՏՈՒՆԻ ՇԱՀ ըսուած ընդարձակ հրապարակին հարաւակողման գլուխն է, որ առաջին Շահ Աբբաս ինքը իր ծախքովը շինել տուած է նոյն հրապարակին չորս երեսի սորին խուցերով և հոյակապ պալատներով, որոնց մէկ երեսը միայն այս տեղ, ու մէկալ երեք երեսներն ալ հետեւեալ նկարներուն մէջ կը տեսնուի։

Սպահանայ մէջ չիկայ այս մզկիթին նմանը, թէ մեծութեան և թէ գեղեցկութեան կողմանէ, բայց ինչ օգուտ, որ անհնար է օտար ազգաց մտնել քալել մէջը, թէպէտ շատ Եւրոպացիք և Դեսպանք՝ սիրով փարելով ԻՄԱՄ ՃՈՄԱԱ ըսուած պարսից դենպետին հետ կը ջանային ներս մտնել, բայց հնար չէր ըլլար։ Արդ այսպիսի անկարելի ըլլալը աղէկ գիտնալով՝ հասարակ պարսից ժողովրդեան հետ սկսանք լաւ բարեկամանալ, և օր մը անոնց ընկերութեամբը մտանք մզկիթը, և ինչ որ տեսութեան և քննութեան հարկաւոր էր՝ զննելով տեղեկացանք և գրչի անցուցինք։

Քառանկիւնի է բուն մզկիթին յատակը 38 կանգուն տարածութեամբ. և նոյնչափ է գմբեթին տրամագիծն ալ. գետնէն մինչեւ գմբեթին ներքեւը 25 կանգուն է բարձրութիւնը՝ չորս կամարի վրայ հաստատուած, և անկէ մինչեւ գմբեթին գլուխը (1) մէջէն 13 կանգուն է. իսկ դրսէն շատ աւելի, որովհետեւ կրկին գմբեթ ագուցիկ է և մէջը պարապ։ Այս գմբեթին շրջանակը ութը պատուհան ունի, և անկէ զատ մզկիթին չորս դին կամարակապ և երեւելի լուսամուտի պէս բացուածներ կան առանց դրան։ Թէպէտ շատ երեւելի շինուածքներ կան այս մզկիթին մէջ, բայց ամենէն աւելի զարմանալին այն ՄԷՄՊԷՐՆ է, որ ամպիոնի պէս տասնըչորս աստիճան բարձրութեամբ սանդուխով նստելու աթոռանման տեղ մըն է. գետնէն մինչեւ գլուխը մէկ կտոր աղնիւ պորփիւր [illegible] քարէ փորուած, երկու թզաչափ բարձրութեամբ և վեց լայնութեամբ. և այս երեւելի ՄԷՄՊԷՐԸ շարժական ըլլալով՝ ուր ուզեն կը տանին։ Մզկիթին երկու կողմէն կից ունի երեւելի և կամարակապ շինուածքներ գաւթի պէս 61 կանգուն երկայնութեամբ և 28 լայնութեամբ, որոնց բարձրութիւնը 13 կանգուն է և տասնըհինգ բոլորակ սեւ քարէ սիւներու վրայ հաստատուած։ Ասոնց առջեւ ուրիշ ընդարձակ գաւթի նման տեղ մը ևս կայ 97 կանգուն երկայնութեամբ և 75 լայնութեամբ, որուն մէջ տեղը աղնիւ պորփիւր քարէ շարուած մեծ ջուրի աւազան մը։ Եւ այս ընդարձակ տեղւոյն երկու գլուխը դիմաղէմ երկու բարձրակառոյց և գմբեթայարկ (2) աղօթարաններ են քառանկիւնի 21 կանգուն տարածութեամբ։ Այս գմբեթայարկ շէնքերուն մէջ

մէյմէկ կլորակ պատուական պորփիւր քարէ գեղեցիկ սաւ-ղաններ կամ իրենց պատուանդաններով մէկ կտորէն չորս թը-զաչափ բարձրութեամբ և շրջանակը տասնուիննը թիզ: Այս շէնքերէն դուրս երկու կողմէն ես լայնարձակ և փառաւոր գաւիթներ կամ աղօթարաններ են, որոնց երկայնութիւնը 68 կանգուն և լայնութիւնը 35: Նոյնմէ զատ մզկիթին ամմէն կողմը շուրջանակի 5 կանգուն լայնութեամբ և 6 բարձրութեամբ գաւթի պէս շինուածք է: Իսկ մզկիթին մէջ ինչչափ որ պատ կ'երեւնայ թէ ներսէն և թէ դրսէն, թէ գմբեթներուն վրայ և թէ մէջէն, բոլորն ալ գեղեցիկ յախճապակեայ զարդարուած է. և ստորին եզերքը գետնէն մինչեւ երեք ու կէս կանգուն բարձրութեամբ և երկու կանգուն լայնութեամբ միակտուր ամբողջ պորփիւր քարեր կպած է. իսկ պատերուն վերին եզերքը կամ գմբեթներուն ստորին եզերքը կանգնաչափ մեծութեամբ պարսկերէն տառերով Ղուրանի հատուածներ գրուած է յախճապակի վրայ: Իսկ այն քառանկիւնի վանդակաւ երեւցած (3) շէնքը սիրուն տեղ մի է, որուն Պարսիկք նմանութեամբ ԿՈՒԼ ՏԷՍԹԷ կ'ըսեն այսինքն փունջս ծաղկանց. ուրկից գոշելով ԽԶԱՆ կուտան, որովհետեւ ամբարակէ Քիւրէյէն ԽԶԱՆ չեն խօսիր Օսմանցւոց պէս, եթէ ոչ ԲԱՄԲԱԶԱՆ անոյն մէջ. և կ'ըսեն թէ այն բրդունք Քիւրէնէրը զարդարանքի համար շինուած է. և կամ Օսմանցւոց համար, որք առենօք Պարսկաստան շատ կը գտնուէին: Դրսի երեւցած փառաւոր դուռը (4). որ առջեւի եղած հրապարակը կը բացուի, 24 կանգուն է բարձրութիւնը և 12 լայնութիւնը. իսկ բուն մէջի երեւցած դուռը եօթը կանգուն բարձրութիւն ունի և հինգ կանգուն լայնութիւն: Եւ այն երեւցած երկու բրդունքը (5) դրսի դըրան երկու կողմէն է. իսկ միւս երկուքն ալ (6) ներքը բուն մզկիթին երկու կողմէն է, որոնք ուղղակի հարակը նայի: Երեւելի վանքի նման վաթսուն խուցէն աւելի ունի մէջը. ուր ԱԽՕՆԹ ՄՕԼԼԱ և ՍԷՅՅԷՏ այսինքն Պարսից կարգաւորներ կը բնակին: Այս մզկիթէն դուրս դրան առջեւօք երեւցած պատով պատած ծառերը (7) ՏԷՐՎԻՇԻ մը բնակութիւն է, 23 կանգուն երկայնութեամբ և 14 լայնութեամբ. ուր սիրուն պարտէզ մը շինած է ջրհորով և պզտի խուցով իրեն համար. բայց զարմանք է որ այսպիսի երեւելի արքայական տեղ մը սինլքորի մը թոյլտուութիւն ըլլայ այս շէնքը շինելու:

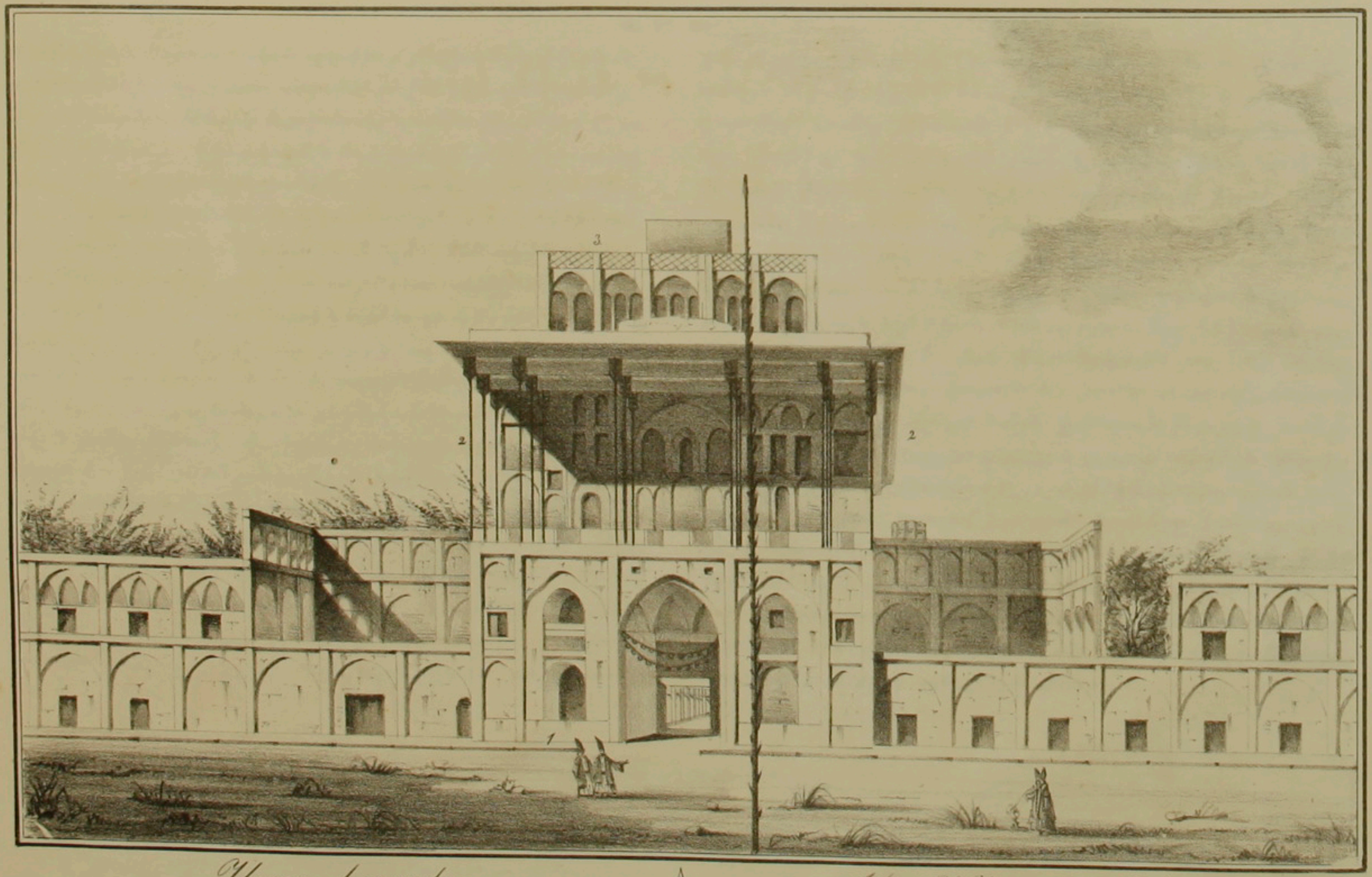

Ալա խարբ

Ala Khapi Palais.

Perse.

ԱԼԱ ԽԱՐԻ

ԹԻՖԼԻՍ այս պալատը Սպահան քաղքին մէջ մեծ և երևելի է, փառաւոր ու գմբեթայարկ սրահնե֊րով զարդարուած, և քառասուն սենեակէն աւելի մէջը ունի, բայց 'ի վերայ այսր ամենայնի՝ մեծ պալատ չեն ը֊սեր ասոր, հապա ԱԼԱ ԽԱՐԻ կամ ԱԼԻ ԽԱՐԻ. այսինքն Մեծ դուռ կամ դուռն Ալիի. վասն զի այս դուռը գրեթէ բո֊լոր թագաւորական պալատներու դռներէն մեծ է, թէ երևոյթով և թէ զօրութեամբ, վասն զի ասկից անց֊նողը մինչև դրախտը ուղիղ հասնի կ'ըսեն Պարսիկք:

Աւանդութեամբ ծերոց ասուցալէս կը պատմեն Պար֊սիկք թէ, Հնդկաստանցիք փայտէ դուռ մը շինած են բամբակի ծառէն, և Բաբիլոնի կամ Քէլպէլայի մօտ Նէ֊ճէֆ ըսուած տեղը խրկեր են 'ի պատիւ Իմամ Ալիի գե֊րեզմանին, ուր թաղուած է: Իսկ Մեծն Շահ Աբբաս այն դրանը փոխարէն ոսկէ դուռ մը շինել կուտայ ու Նէ֊ճէֆ կը խրկէ, և այն բամբակի ծառէ դուռը բերել կու֊տայ Սպահան. և այս պալատս շինելու ատեն պալատին դուռ կը դնէ. ահա ասկէ մնացեր է ԱԼԻ ԽԱՐԻ այսինքն Դուռն Ալիի ըսելը: Այս դրան մէջ երկթէ շղթայ ալ լարած է մարդու բարձրութեամբ. ո՛ և իցէ պատժա֊պարտ յանցաւորք փախչին գան բռնեն այս շղթայն՝ կ'ա֊զատին, և մարդ կարող չէ առնել անկէց կամ պատժել, թէ և Շահէն դատապարտուած մահապարտ ալ ըլլայ, որովհետև Պարսիկք սրբազան դրան տեղ դրած ըլլալով այս յատուկ արտօնութիւնն ալ շնորհած են Ալիի դուռ ըլլալուն համար, որուն պատուոյն ալ երևելի օրերը շղ֊թային վրայ կանթեղները կը վառեն:

Ուրիշ կերպ ևս մեկնել կամելով՝ հնագէտ Պարսիկք կ'ըսեն թէ, ռամկաց բերանը աղաւաղելով ԱԼԱ ԽԱՐԻ ե֊ղած է այս բառ. ապա թէ ոչ բուն բառը ԱԼԻ ՂԱՊՕՂ պիտի ըլլայ, որ թարգմանի բարձր կախաղան, ինչպէս այս պալատիս առջև հաստատուած է (1). և այս աւանդու֊թիւնը հաւանական կ'երևնայ, որովհետև նոյն Շահ Աբբաս կը նստէր պալատիս մէջ իբր դատաստանարան, և բարձրէն ժողովրդեան դատաստանը կը կտրէր:

Այս պալատը յայտ է թէ Մեծն Շահ Աբբաս շիներ է ՄԷՅՏԱՆԻ ՇԱՀ ըսուած հրապարակին չորս կողմի սողին յարկովը և սենեակներովը, որոնց մէկ երեսը իննսուն սենեակ է և տասներկու հատը միայն կ'երևնայ նկա֊րիս մէջ. իսկ վերնայարկը Շահ Սէֆի շինած է: Եւ պա֊լատիս դուռը Մէյտանին մէջ դէպ 'ի արևմտեան հա֊րաւակողմը կը բացուի, և արևելեան հիւսիս կը նայի:

Այս պալատիս երեսը (2), որ սիւներով զարդարուած կ'երևնայ 42 կանգուն է, իսկ խորութիւնը 47. և բարձ֊

րութիւնը գետնէն մինչեւ ցգլուխը (3) հարիւր տասն ու վեց աստիճան համրեցինք, որ 50 կանգունի մօտ է։ Ոսկեզօծ նկարներ, գեղեցիկ և սիրուն պատկերներ երեւելի անձանց և տեղեաց՝ պատերուն վրայ շատ է։ Նոյնպէս սենեակներուն սրահներուն և վայելուչ պաշտգամբներուն շէնքը շատ արհեստագործ է. և բոլոր սենեկաց յատակը և աստիճանները հաստը յախճապակի է։ Պալատիս մէջ տեղ վերին սիւնազարդ յարկը քառանկիւնի մեծ աւազան մը կայ ազնիւ պորփիւր քարերով շարուած, ուր կընստէր Մեծն Շահ Ապպաս և ձիաւոր զօրքերուն կարգը կըդիտէր բարձրէն, որ մէկ ծայրէն մէկալ ծայրը տասուերկու հազար ձիաւոր զօրք կրնար անցնիլ. այսինքըն քանը չորս հազար հեծեալ զօրք կ՚առնէր այն մեծ լայնարձակ տեղը, որուն Արքայական հրապարակ կ՚ըսեն։

Իսկ երկու կողմէն երեւցած վեց վեց սենեկաց երկայնութիւնը և բարձրութիւնը ութնական կանգուն է. նոյնպէս վրայի եղած սենեակները։

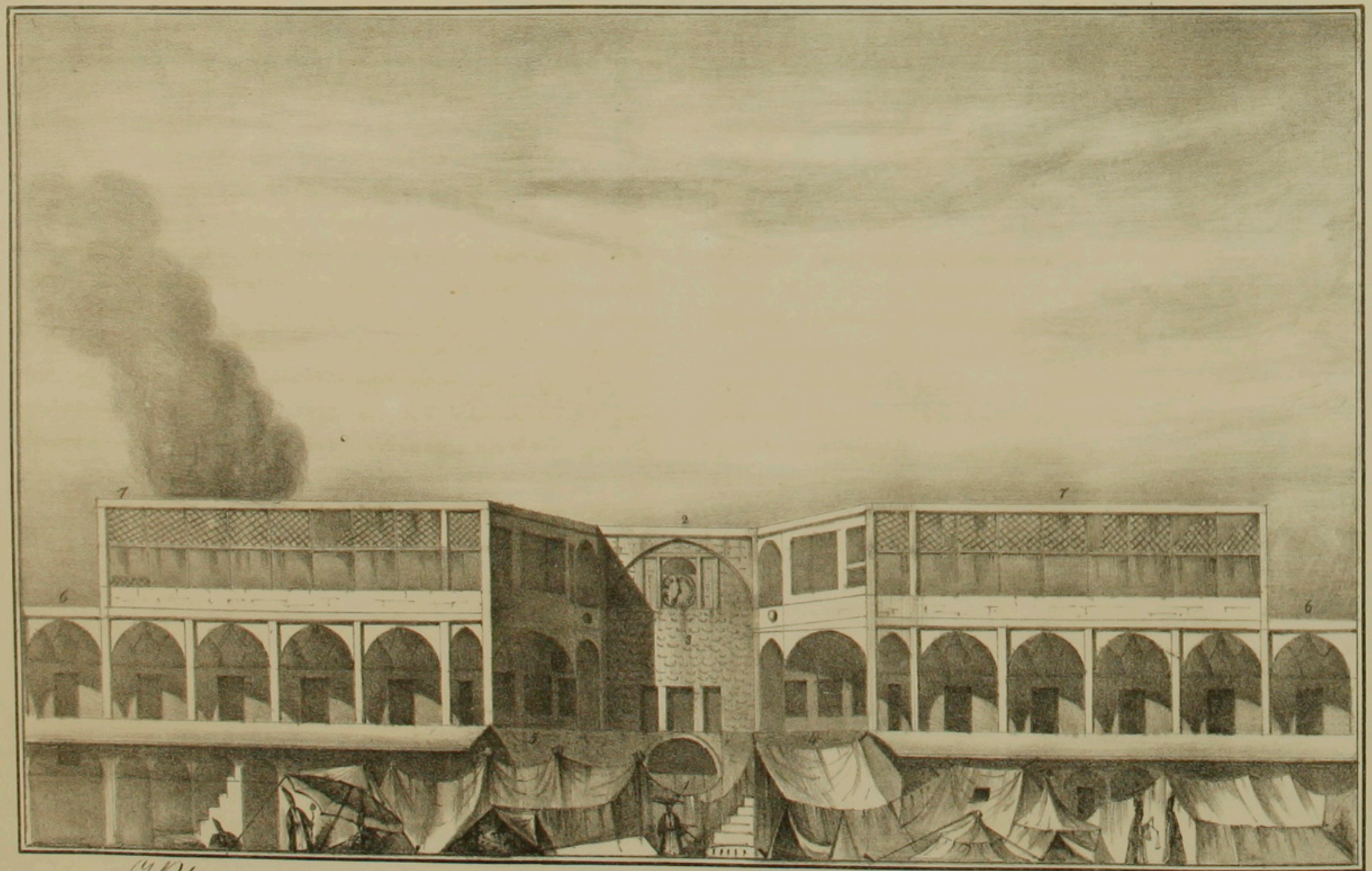

Մէրփազէյի դայսէրի
ի Սփահանն

Der Vazéï Khaïcéri
Perse

ՏԷՐՎԱԶԷՅԻ ՂԱՅՍԷՐԻ

ԿԱՄ

ՊԱԶԱՐԻ ՂԱՅՍԷՐԻ

ՍՊԱՀԱՆ, երբեմն Թագաւորանիստ քաղաք ըլլալով շատ երեւելի շէնքերով շուկայք ալ ունի, բայց աւելի երեւելին այս շուկայն է, որուն Պարսիկք ՊԱԶԱՐԻ ՂԱՅՍԷՐԻ կ՚ըսեն և դրան անունը ՏԷՐՎԱԶԷՅԻ ՂԱՅՍԷՐԻ։

Այս երեւելի դուռը քաղքիս արեւմտեան հիւսիսակողմն է այն ընդարձակ ՄԷՅՏՈՒՆԻ ՇԱՀ ըսուած հրապարակին գլուխը. իսկ դէմք նկարիս դէպ ՚ի արեւելեան հարաւ կը նայի, որ այն հրապարակին չորս դէմքին մէկն է, և ասոր դէմը կ՚իյնայ Մէսճէտի Շահ ըսուած մզկիթը։

Շահ Սէֆի պարսից Թագաւոր, որուն Շահ Իսմայէլ ալ կ՚ըսեն, ցանկացեր է քանի մը երեւելի տեղեր և փառաւոր շէնքեր շինել իր նախորդներուն հետեւելով, բայց Պարսիկք տհաճութեամբ դէմ կեցեր են ըսելով. «Դուն քեզի սեպհական դրամ չունիս, և մեր ստկովն ալ չենք ուզեր այսպիսի շինուածքներ շինես. և ոչ ալ տէրութեան փողը պարապ տեղ վատնելուդ կը հաճինք»։ Շահ Սէֆի այս ծանր խօսքերէն սաստիկ սիրտը շարժուած շուտով պատերազմի պատրաստութիւն կը տեսնայ և կը գալէ Սաժակ Ղույէլի քաղաքին վրայ կ՚երթայ քաջութեամբ պատերազմելով կը յաղթէ և շատ ալ ապրանք կողոպտած ետ կը դառնայ, և հետը Սպահան կը բերէ Սաժակ քաղաքին դուռը՝ իբր նշանակ յաղթութեան և մեծ ժամացոյց մը. և բերած դրամովը կ՚սկսի այս մեծ շուկայս կամարակապ շինել տալ՝ հրապարակին բոլոր վերնայարկովը մէկ տեղ, ըստ որում սորին յարկը առաջին Շահ Աբբաս իր պապը շինած էր. և այն բերած դուռն ալ՝ այս շուկային գլուխը քաղաքին դուռ կ՚ընէ (1)։ Իսկ այն բերած մեծ ժամացոյցը դրան վրայ բարձր տեղ մը (2) կը դնէ, որուն երկայնութիւնը և լայնութիւնը չորս Թզաչափ է, միայն չորս սիւնակը և երեսին տախտակը մնացեր է հիմա։ Այս ժամացուցին ներքեւ ընդարձակ պատին վրայ (3) տեսնելու արժանի այն Սաժակայ վրայ եղած պատերազմին գեղեցիկ նկարագրութիւնն է, ասոր համար այս փառաւոր դուռը շուկային՝ կոչեցաւ ՏԷՐՎԱԶԷՅԻ ՂԱՅՍԷՐԻ կամ ՊԱԶԱՐԻ ՂԱՅՍԷՐԻ. այսինքն Դուռն Սաժակայ կամ Շուկայ Սաժակայ։

Այս դռնէն ներս մտածիդ պէս քիչ մը առաջ աջակողմը փողերանոց տէրութեան այսինքն ԶԱՐԱՓԽԱՆԷՆ կ՚երեւ-

նայ, որուն դրանը վրայ ներսէն Մահմէտի պատկերն է գրուած և երեսը ծածկած։

Եւ այս վողերանոցի դէմ հուշակաւոր մեծ և սիրուն իջեւանն այսինքն խանն է, որուն պարսիկք ՔԱՐՊԱՆՍԵՐԱՑԻ ՇԱՀ կ'ըսեն, որ իջեւան աքքայի ըսել է, և իրաւցնէ տեսութեան արժանի երեւելի շինուածք մի է։ Իսկ այս դրան դուրսը՝ երկու կողմը մէյմէկ դուռ եւս կայ։ յաջակողմեան դրան (4) պարսկերէն ՏԵՐԱԱԶԵԻ ԽԱՆՆԱԹԻԱ կ'ըսեն, այսինքն դուռն շաքարեղինաց։ Իսկ ձախակողմեան դրան (5)։ ՏԵՐԱԱԶԵԻ ՔՕԼԱՏՈՒԶԻ։ այսինքն դուռն գդակագործաց։ Երկու ծայրը՝ երկու դուռ եւս ունի, որոնք նկարիս մէջ լաւ չերեւնար։ յաջակողմեանը ՏԵՐԱԱԶԵՑԻ ՔԷՓԵՏՈՒԶ կ'ըսուի, այսինքն դուռն կօշկակարաց։ իսկ ձախակողմեանը ՏԵՐԱԱԶԵՑԻ ՕԼԱՂԱՊԻՆՏԻ։ այսինքն դուռն կոճակագործաց։

Այս երեսի սենեակները (6) քսան հատ են, որոնց վերին տասը հատը միայն կ'երեւնայ դրուագքիս մէջ։ իսկ ստորին յարկի տասը սենեակը, ուր սեղանաւորք ուրիշներ կը նստին՝ վաճառականաց վրաններէը ետ-ինէը գոյելուն համար չերեւնար։

Ո,այնպէս վանդակապատ երեւցած երրորդ դասիկոնը (7) եւս Շահ Աբբի շիներ է, որուն մէջ գիշերապահք քաղաքին կ'սպասեն. և պարսիկք ՆԱՂԱՐԱԽԱՆԵ կ'ըսեն այս տեղոյն։ Ւարձրութիւնը գետնէն մինչեւ երրորդ դասի կոնին գլուխը 24 կանգուն է, իսկ խուցերուն լայնութիւնը ութնական կանգուն։

Այս շուկային դրանը առջեւ (1). գեղեցիկ ջրոյ աւազան մը կայ 26 կանգուն երկայնութեամբ և 12 լայնութեամբ, պատուական և աղնիւ քարերով կազմուած. բայց վաճառականք վերեզակը ելլելէ ջուս դին պատելով այս աւազան եւս չերեւնար նկարիս մէջ։

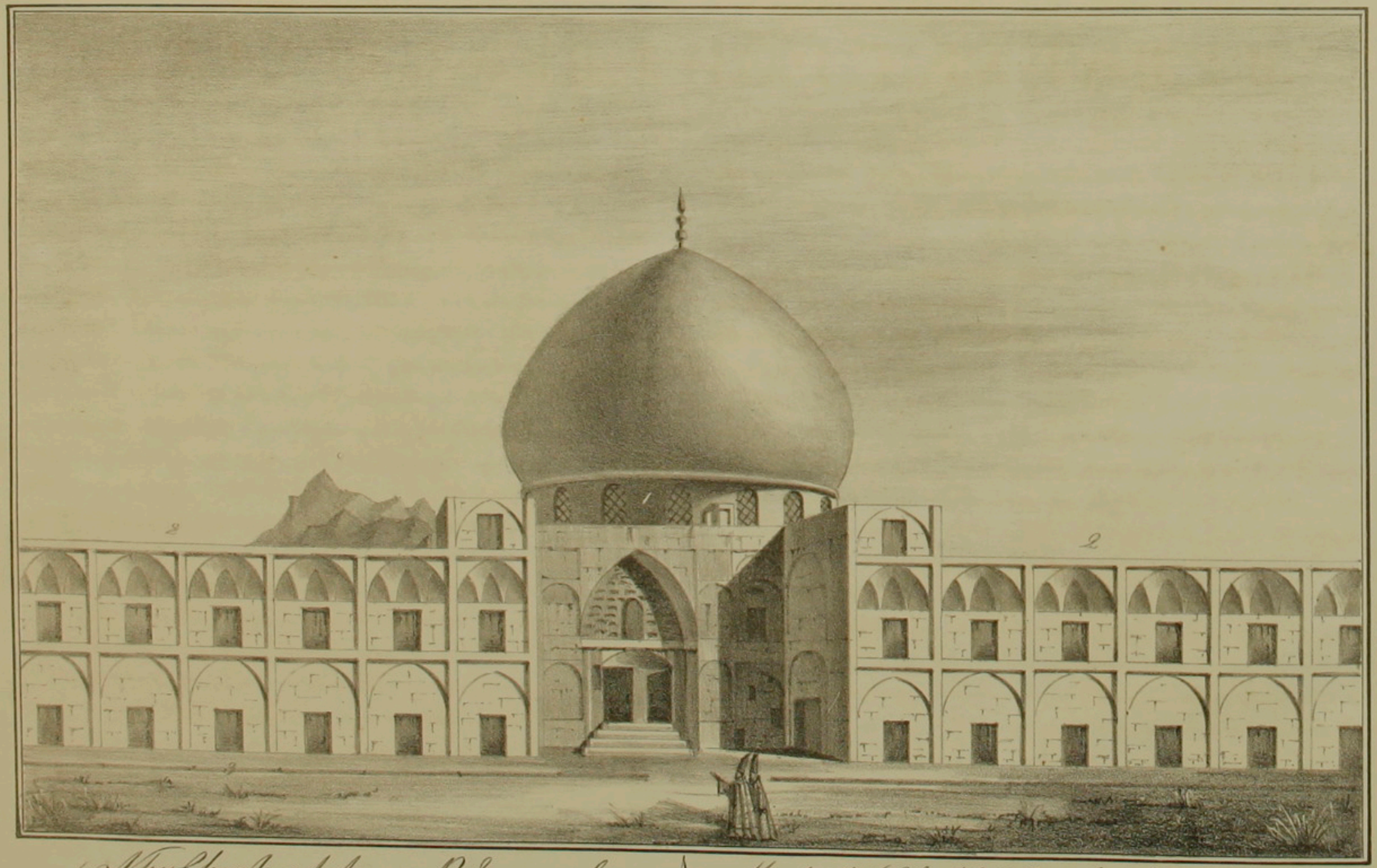

Mesdjédi-Chéïkh-Loutfoullah Mosquet
Perse

ՄԷՍՃԷՏԻ ՇԷՅԽ ԼՈՒԹՖՈՒԼԼԱՀ

ԱՅՍ Մզկիթ Ալահան Մէյտանի Շահ ըսուած ընդարձակ հրապարակին արեւելեան հիւսիսակողմըն է։

Մեծն Շահ Աբբաս երբոր այս հրապարակին չորս երեսը զօրքերու խուցերով ձմերանոց և այլ շէնքեր կը շինէր, Շէյխ Լութֆուլլահ անունով բարեբար պարսիկ մը այս մզկիթին բոլոր ծախքը՝ ինքը իր քսակէն տալով մզկիթիս անունը կը մնայ ՄԷՍՃԷՏԻ ՇԷՅԽ ԼՈՒԹՖՈՒԼԼԱՀ։

Բոլոր մզկիթը այն երեւելի գմբէթին տակն է՝ չորս երեսէն չորս կամարակապ պատերուն վրայ հաստատուած, ուստի մզկիթին յատակն ալ քառանկիւնի 25 կանգուն տարածութեամբ է, նոյնպէս գմբէթին տրամագիծը։

Այս հոյակապ շինուածոյս բարձրութիւնը գետնէն մինչեւ գմբէթին գլուխը 40 կանգուն է մէջէն, իսկ դրսէն աւելի բարձր ըլլալը յայտնի է։ Գմբէթին ստորին եզերքը տասն ու վեց պատուհան ունի որ կ'երեւնայ (1)։ Եւ անոնցմէ զատ մզկիթին չորս երեսէն չորս ալ մեծ և կամարակապ լուսամուտներ ունի։

Մզկիթին դուրսը շրջապատեալ գաւթի պէս է հինգ կանգուն լայնութեամբ. և այս գաւթին մէջը և թէ դուրսը, թէ երեւցած մզկիթին ճակատը և թէ գմբէթին վըրայ՝ ազնիւ ծաղկեայ յախճապակեաւ զարդարուած է. նոյնպէս մզկիթին թէ պատերուն վրայ և թէ գմբէթին մէջ։ Իսկ մզկիթին պատերուն վերին շրջանակին յախճապակիներուն վրայ երկու թզաչափ մեծութեամբ գիր է գրըուած ըստ մահմետականաց սովորութեան։

Այս մեծ մզկիթին բոլոր տակը պարապ է, չորս կանգուն խորութեամբ, որուն պարսիկք ԶԻՐ ԶԷՄԻՆ կ'ըսեն այսինքն գետնի տակ. և չորս սիւնակերպ քառանկիւնի պատերու վրայ կամարակապ հաստատուած, ուր սաստիկ ձմեռուան ժամանակ կ'աղօթեն, բայց հիմայ ժողովրդոց պակասութենէ և իրենց անհոգութենէ՝ պարապ ձգուած է այն ծանրագին ծախքով շինուածքը. և ոչ ալ իրենց պաշտօնը կը կատարեն, հապա միայն անառակ տղոց խաղալու տեղ մը եղած է։

Չը զարմանան պատկերս տեսնողները թէ այս մզկիթ՝ բուրգն մնարէ չունենալուն, վասն զի ոչ սովորութիւն է և ոչ իսկ էութենէ է պարսից մզկիթներուն բուրգն ունենալ. հապա միշտ տանիքներու կամ բարձր տեղերուն վրայ ԵԶԱՆԸ կը կանչեն. բայց երեւելի մզկիթներուն մէջ բարձր տեղ մը ունին պզտի խուցի պէս չորս դին բաց, ինչպէս աստն ալ կ'երեւնայ գմբէթին պատուհաններուն կարգը (1), որուն պարսիկք ԿՈՒԼ ՏԷՍԹԷ կ'ըսեն, որ թարգմանի, փունջս ծաղկանց, ուր նստած այլանդակ ձայնիւ

կը գտուան, որ սոսկումն կուգայ մարդուն ականջին։

Մզկթիս երկու կողմէն երեւցած հինգ և վեց խուցերը (2) վերնայարկաւ՝ հին ժամանակը զինուորաց բնակարան է եղեր, որ հրապարակին չորս երեսն ալ այսպէս է. իսկ այս երեսին մէկ կարգը յիսուն սենեակ է. նոյնպէս դիմացի երեսն ալ, բայց տասուերկու հատը միայն այս նկարիս մէջ գծագրուած է. և այս սենեակներուն լայնութիւնը և բարձրութիւնը ութնական կանգուն է. և նոյնչափ վերնայարկաց։

Մինչեւ հիմայ այն երեւելի ՄԷՅՏՈՒՆԻ ՇԱՀ ըսուած հրապարակին չորս երեսին վրայ ալ գրեցինք և խօսեցանք իրենց տեղը, կ'ուզենք նաեւ իմացնել այն առուի նման քարաշէն երէք կանգուն լայնութեամբ աւազանն ալ, որ հրապարակին բոլորտիքը շինուած է սենեակներէն քսան կանգուն հեռաւորութեամբ։ Իսկ այս հրապարակին երկայնութիւնը 700 կանգուն է, և լայնութիւնը 200, որուն մէջ տեղն է այն բարձր կախաղանը պատժապարտաց, որուն վրայ խօսեցանք ԱԼԱ ՂԱՓԻ ըսուած պալատին պատմութեան մէջ, որ այս մզկթիս դիմացն է։

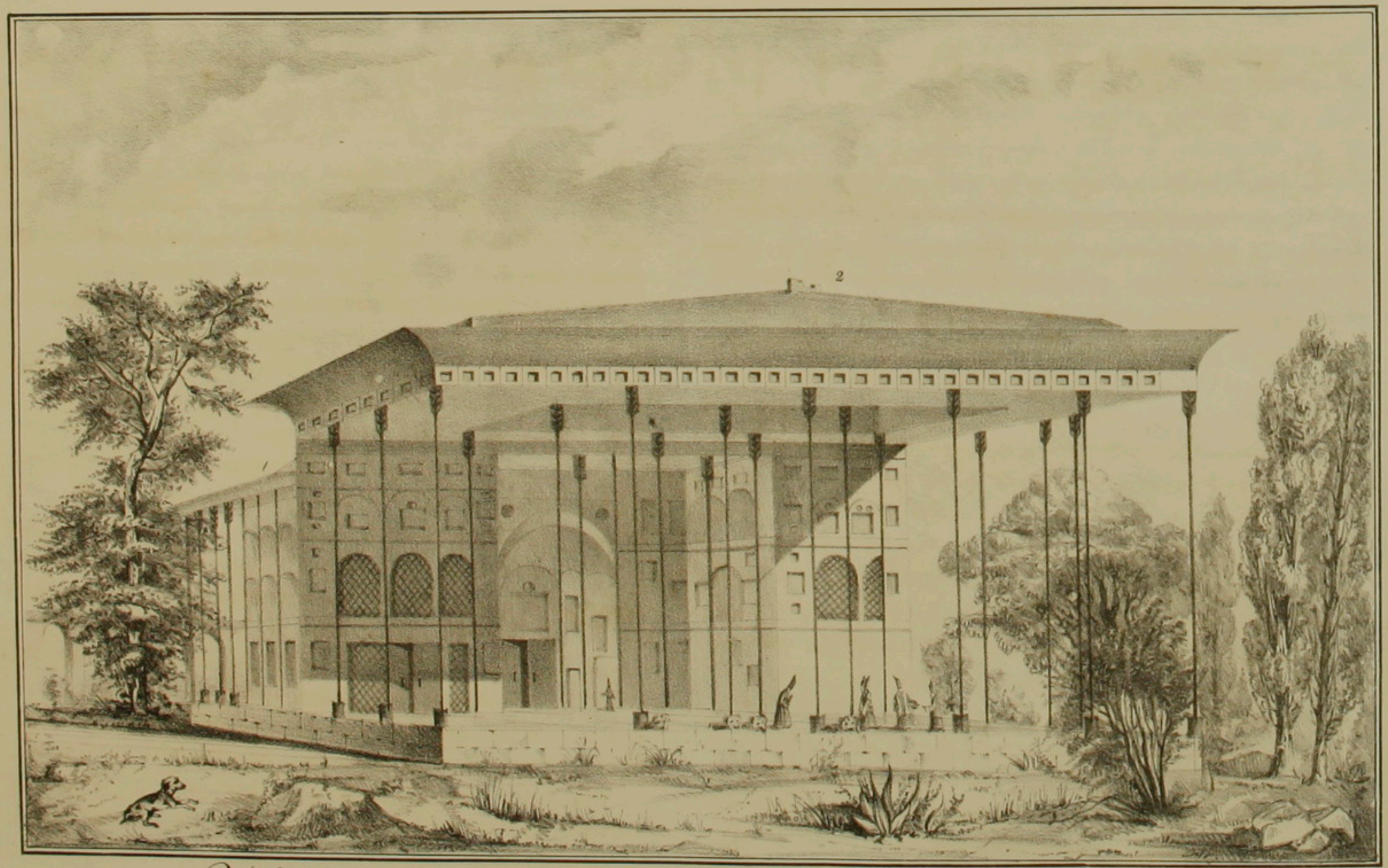

Tchéhel Sotoun Palais
Perse.

ՉԷՀԷԼ ՍՕԹՈՒՆ

ՊԱԼԱՏՍ այս որ կոչի ՉԷՀԷԼ ՍՕԹՈՒՆ՝ Սպահան քաղաքին մէջն է, արքայական պալատներուն մօտ. և ՀԱՇՏՈՒ ՊԷՀԷՇՏ ըսուած երեւելի պալատին ալ հիւսիսակողմը կ'իյնայ։

Չէհէլ Սօթուն կ'ըսուի պալատս, որ պարսկերէն Քառասուն սիւն ըսել է. այս անունը դրսի յարկին սիւներէն առած է, որ հովանոցի ձեւի պէս սիւնազարդ, երեք երեսէն բաց, որուն մէջ զովացուցիչ և բարեխառն օդը անպակաս կը բանի։ Իսկ պալատիս սիւները քսան հատ միայն ըլլալով՝ քառասուն սիւն կոչուելուն բուն պատճառը՝ ծերագոյն պարսիկք կը պատմեն թէ՝ Շահ Սուլթան Հօսէյին պալատին դրսի սիւնազարդ ամարանոցը կամ հովանոցը շինել տալէն ետեւ՝ յանկարծ օր մը այցելութեան գալով, կը հարցնէ քովիններուն. «Գիտէ՞ք արդեօք պալատս քանի սիւն ունի.» Շուտով կը պատասխանեն թէ քսան։ Շահը պնդելով կ'ըսէ.» Սխա՛լ որ չի գիտցաք, վասն զի համրեցէք՝ քառասուն սիւն է. այսինքն քսանը դուրսը և քսանը ջրին մէջ.» Ըստ որում պալատիս առջեւ մեծ և գեղեցիկ աւազան մը կայ 153 կանգուն երկայնութեամբ և 52 լայնութեամբ, անոր ջրին մէջ շուքը ինկած ըլլալով քառասուն սիւն կը համարէր. և այնպէս Շահին խօսքովը պալատիս անունը ՉԷՀԷԼ ՍՕԹՈՒՆ կը մնայ մինչեւ հիմայ, որ քառասուն սիւն ըսել է, թէպէտ երբեմն օտարականք չկարենալով ուղիղը արտաբերել, կամ ռամկաց լեզուն իյնալով սխալմամբ ՉԻՀԼ ՍԻՒԹԻՒՆ եւս ըսած եմք։

Վերոգրեալ աւազանէն ուրիշ աւազան մը եւս կայ պալատիս միւս երեսը 86 կանգուն երկայնութեամբ. և այս գեղեցիկ պալատս երեւելի պարտէզներու մէջ ըլլալով՝ այն մեծամեծ աւազաններէն ՚ի զատ ուրիշ շատ աւազաններ ալ կան պալատիս չորս կողմը։

Պալատիս ներքին կամ արեւելեան կողմը (1) Մեծն Շահ Ապպաս շիներ է, որուն երեսը 79 կանգուն է և քիչ մը քովէնց կ'երեւնայ։ Իսկ արտաքին սիւնազարդ հովանոցը՝ Շահ Սուլթան Հօսէյին նորէն շինած է, ինչպէս ըսինք, որուն մէջ քառանկիւնի սիրուն աւազան մը կայ 12 կանգուն տարածութեամբ, շրջանակը պատուական պորփիւր քարերով զարդարեալ։ Եւ այս աւազանին չորս անկիւնը մէյմէկ քառագլխի քարէ առիւծներ կայ, որոնց աւազանին մէջ նայող բերաններէն սառնիկ ջուր կը վազէ. և այս չորս առիւծանման հիմանց վրայ չորս սիւն կանգնած է։

Պալատիս մէջ եղած զարդարանքը շատ է, թէ պատերուն վրայ սքանչելի պատերազմական նկարագրութիւններով, թէ երեւելի անձանց պատկերներով, և թէ մե-

ծամեծ փառաւոր հայելիներով, մինչեւ սիւներուն վրայ եւս ոսկեզօծ նկարներով զարդարուած։

Պալատիս ներքին կողմը մեծ սենեակ մի է քառանկիւնի 50 կանգուն տարածութեամբ շատ դռներով և պատուհաններով մեծ սրահի մը պէս. և այս սենեկէն ուրիշ ուղիը պզտիկ սենեակ եւս ունի։ Բոլոր պատերուն ներքեւի ջրջանակը վեց թզաչափ բարձրութեամբ վայելուչ և գեղեցիկ պորփիւր քար շարուած է։

Այս նկարիս դէմքը, որ պալատիս հիւսակողմն է, 52 կանգուն է, և գետնէն մինչեւ պալատիս գլուխը (?) քսան ու չորս կանգուն։

Pol Khadjou
Perse.

ԲՕԼԻ ԽԱՃՈՒ

ԿԱՄՈՒՐՋՍ այս Սփահանայ հարաւակողմը ԽԱՃՈՒ ըսուած քաղքին դրանը առջեւ՝ Զայէնտէրուտ ըսուած գետոյն վրայ է. Նոր Ջուղայու արեւելեան կողմը կ'իյնայ, իբր ժամ մի հեռի։

Այս կամուրջիս գեղեցկութեան նմանը պարսկաստանայ մէջ չի կայ. գուցէ և ոչ ուրիշ տեղ։ Իբր երեք յարկ է կամուրջս. ստորին յարկը քարաշէն հիմն է բոլոր կամուրջին՝ գետնէն երկու կամ երեք կանգուն բարձրութեամբ, և 34 կանգուն լայնութեամբ. կամարակապ և միանգամայն դատարկ ըլլալով մէջը, ծայրէ 'ի ծայր ճանապարհի պէս մարդ կ'անցնի, և տեղ տեղ ալ հանգստութեան և զբօսանաց նստարաններ և խուցեր կան։ Ահա այս տաշած քարաշէն հիման վրայ կառուցած է բովանդակ կամուրջս եփած աղիւսէն, որ է երկրորդ յարկը. բայց ըստորին յարկէն նեղ իբր 16 կանգուն լայնութեամբ, որ բուն հասարակ ճանապարհն է կամրջիս, երկու կողմէն լայն պատերով պատուհանաձեւ կամարակապ գոցած, և այս պատերուն մէջ տեղ տեղ ճանապարհ եւս ունի դրան կամ պատուհանի պէս դուրսը տեսնելու. և ասկէ անցնողը չի կարծեր թէ կամրջէն կ'անցնի, հապա երկու կողմը կամարակապ բարձր պատերով 12 կանգուն լայնութեամբ փողոցէ։

Իսկ մէջ տեղի երեւցած վայելչագեղ շէնքը (1), որ և երրորդ յարկը կը համարուի՝ փոքրիկ և գեղեցիկ տուն մի է, նոյնպէս միւս երեսը պզտիկ խուցերով պաշտկամներով զարդարուած և գեղեցիկ ծաղկներ ու պատկերներ բոլոր պատերուն վրայ գրուած։

Այս շէնքը իր զբօսանացը համար շիներ է Ֆէրղալի խան Պէյլէրպէյի, այսինքն Բդեշխ կամ կուսակալ Սփահանայ, բայց հիմա ով որ կ'ուզէ կրնայ երթալ քալել զբօսանք ընել, ըստ որում փականք չունի։ Այս կամրջիս բարձրութիւնը գետնէն մինչեւ գլուխը 17 կանգուն է. իսկ վերնայարկ հովանոցիս ձօղը աւելի բարձր է՝ ինչպէս կ'երեւնայ. և կամարակապ երեւցած երկայնութիւնը կամրջիս՝ ուսկից ջուրը կ'անցնի 180 կանգուն է։ Իսկ բովանդակ դէմք նկարիս դէպ 'ի արեւմուտ կը նայի։

Հիմնադիր ստորին յարկին երրորդ Շահ Իսմայէլն է. երբ ժամանակ անցնելով Շահ Սուլթան Հուսէյին վերին յարկը շիներ է. իսկ Շահ Թահմազ երկրորդ՝ տեսնելով գետոյն այս տեղի նեղութիւնը, Հայ վարպետ քարագործներ բերել կուտայ, նոյն կամրջիս տակը քարէ ջրոյ արգելք կը շինէ, որ ուզած ատենը գոցելով ջուրերը մէջը բարձրացած նաւակով պտըտուի*։

* Պարսկաստան և մանաւանդ Սփահան քաղաքը այնչափ հեռու է ծովէն որուն բնակիչները ջուրէն

ՅՕԼԻ ԽԱՃՈՒ այսինքն խաճու կամուրջ անունը՝ մօտ եղած թաղէն մնացեր է. ինչպէս քաղքին այն գոռուն ալ, որ կամրջիս գլուխն է ՏԵՐՎԱՋԵԻ ԽԱՃՈՒ այսինքն խաճու գոռուն կ'ըսեն։

Կամրջիս երկու գլուխն ալ երեւելի պարտէզ է, ո՞ր մէնց Պարսիկք ՉԱՐՊԱՂ* կ'ըսեն. Թէպէտ հիմա հարաւային կողմանը աւերակ է, բայց հիւսիսակողման պարտէզը դեռ այնչափ աւրուած չէ, որ քաղքին մէջն է 46 կանգուն լայնութեամբ և 1375 կանգուն երկայնութեամբ։ Մէջը իրեք տեղ գեղեցիկ տուներ կան երկու երեսէն ամարանոցի պէս զբօսանաց համար, և ատոնց առջեւն ալ աւազաններ։ Պարտիզին մէջէն գլխէ գլուխ քաղցր ջուր կ'անցնի վրան բաց, և ջրոս կարգ ծառ սօսեաց ընդ ունի՝ վայելուչ չափքով և արուեստով, որոնցմէ ուղիղ հարիւր տասնուիրեք հատը միայն մնացեր է։ Թէպէտ այս սէրուն պարտիզին ՉԱՐՊԱՂԻ ԽԱՃՈՒ այսինքն խաճու պարտէզ կ'ըսեն հասարակօրէն, բայց Սատրը ըսուած Չաճի Մուհամմետ Չօսէյին խան շինած է իր եպարքոսութեան ը րը Ավահան, որոյ որդին Լիմինի Տօուլէ Ալտլուհ խան 1844 ին կենդանի տեսանք Բաբիլոն։

* Ձարպաղ բառիս պէս Պարսկերէն գրեթէ պարտիզին կ'ըսեն, որուն վրայ պիտի պատմենք իր տեղը։ Ա՛ր և Ձարպաղ ըստ ինքեան չորս պարտէզ թարգմանի, բայց հասարակօրէն մէծ և երեւելի պարտիզաց կ'ըսեն, իսկ հասարակ և միջին պարտիզաց համար այգեաց գալ կ'ըսեն, և փոքրիկ պարտիզաց գաղջ։ ըստ որում 36 մանիկը նուազական է պարսից լեզուաւ։

Hachdou Béhéchd Palais

Perse.

ՀԱՏՈՒ ՊԱՀԱՆ

ՊԱՀԱՏՈՒ այս Սվահան քաղաքը Թագաւորական պարտէզներու մէջ, բուն արքայական պալատին մօտ է։

Աւելի քիչ պատճառաւ պալատիս ՀԱՀՏՈՒ ՊԵՀԵՏՏ ըսուելը՝ հնագէտ պարսից մեկնութենէ և բուն անուան ստուգաբանութենէ կարելի հետեւցնել։ ՀԱՀՏՈՒ ՊԵՀԵՏՏ Ուիթերոզ Աքբայութիւն. կամ Ուիթերոզ Դրախտ կը Թարգմանեն պարսից լեզուէն. իբր թէ այնչափ պատուաստ կան է պալատս և այնչափ երկնանման՝ մինչեւ երկնից տաներոզ կամարէն կամ արքայութենէն երկու կամար ստորին այսինքն ուիթերոզ կամարը կամ դրախտը համեմատելու արժանի եղեր է։

Ուրիշ յատմարական մեկնութեամբ ալ կ'ըսեն թէ, ՀԱՀՏՈՒ ՊԵՀԵՏՏ Սրահ ու Դրախտ կը Թարգմանեն. արդ պալատիս արեւմտեան կողմը Ջարպադեն* մէջ ուրիշ պալատ մ'ալ կայ, որուն ՀԱՀՏ այսինքն Սրահ կ'ըսեն պարտ սիկը. և այս պալատիս ալ ՊԵՀԵՏՏ այսինքն Դրախտ, ուստի այն է Սրահ և այս բուն իսկ Դրախտ։

Աւելի հաւատալի մեկնութիւնը ուղելով՝ այս երկրորդը միշտ ընդունելի կը համարին պարսիկք թէ, Հաշտ ու Պէհէշտ, իսկապէս Սրահ Արքայութեան Թարգ-

Ջարպադ՝ չոր պարկըսել է, որ ակն առաջին պատմութեան մէջ խոցուցինք

մանելի է. ըստ որում այս պալատս Սրահի կամ գաւթի նմանելով, ամեն կողմէն բաց, և առանց դրան, առանց պատուհանի, իբր հովանոցի տակ. կամ Սրահի վէմ պէս արքայութեան սրահի նմանցնելով Հաշտ ու Պէհէշտ կոչեցին, որ արքայութեան սրահ կամ բակ ըսել է։

Այս պալատը Առաջին Շահ Աբբասի օրը՝ իրեն զբօսանաց տեղի չինուած է, և շատ ժամանակներ անցնելէն ետեւ Յեհիալի Շահ՝ Թէհրանէն Սվահան այցելութեան եկած ատեն տեսնելով պալատս շատ հնացեալ, նորոգել կը հրամայէ և յատուկ տեղի կամ հիւրանոց կը սահմանէ օտար տերութենէ եկած դեսպաններուն համար. և իր պատկերն ալ պալատին երկու կողմը (1) նկարել կուտայ՝ աջակողմեանը նստած և ձախակողմեանը ոտքի վրայ կանգնեալ մարդաչափ, որ յանկարծ տեսնողը կենդանի կարծելով կը սարսափի։

Աքանչելի է պալատիս ձեւը և գեղեցկութիւնը. երկու վայելուչ աւազաններ ունի մէջը, որոնց բոլորտիքը անպիտ պորփիւր քարերով շինուած, և մէջերնին զուարճալի ցնցուղներ ֆուխէ հողմահոս յայտնելով։ Եւ պալատիս մէջ տեղի եղած աւազանին վրայ գմբեթայարկ ըլլալով՝ կամոդեկէի նման ուժը պատուհանով լուսաւորուած է, որ նկարիս մէջ չերեւնար։ Երեսուներորդ սենեակ ունի

մէջը, և շատ տեղուանքն ալ վայելուչ ձեւով վանդակագործ պաշտպանքներ ունկէններ, որոնք աւազաններուն վրայ կը նային։ Իսկ ստորին շրջանակը պալատիս մէջէն վեց թզաչափ լայնութեամբ ազնիւ պորփիւր քար շարուած է։

Այս նկարիս երեսը, որ դէպ՝ ի հիւսիս կը նայի 40 կանգուն է, և խորութիւնը 44. իսկ բարձրութիւնը 18 կանգուն։ Պալատիս երկու կողմը գեղեցիկ աւազաններ կան, որոնց երկայնութիւննին 102 կանգուն, բայց լայնութիւննին նեղ 13 կանգուն։ Պալատս մեծամեծ դրախտի պէս պարտէզներու մէջ կառուցած ըլլալով՝ զանազան բուսոց՝ տնկոց՝ պտղաբեր ծառոց և սաղարթագեղ սօսեաց մէջ մնացեր է. իսկ մերձակայ Զայէնտէրուտ ըսուած Սպահանայ գետին քաղցր ջրերուն մէկ մասն ալ միշտ մէջէն անցնելով դրեթէ հաճելի բնակութիւն մը եղած է այն՝ տեսակ տեսակ գեղեցիկ թռչնոց, որոնց քաղցր ձայներով երգերը միշտ լսելով մտիկ ընողը չուզեր այնուհետեւ բաժանիլ այնպիսի զուարճալի տեղէն։

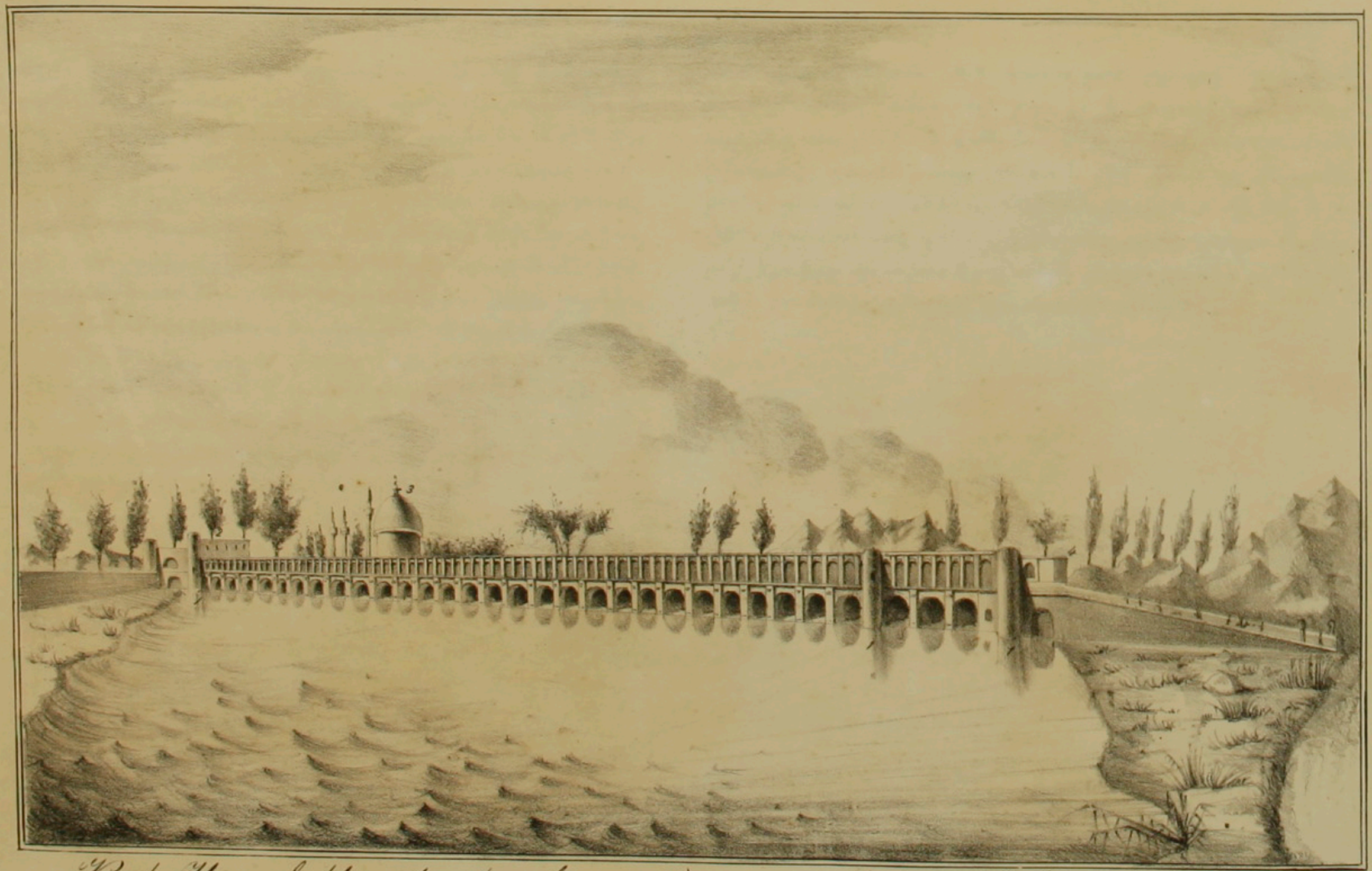

Pol Allahverdi Khan

Perse.

ԲՈԼԻ ԱԼԼԱՀ-ՎԷՐՏԻ ԽԱՆ

ԿԱՄ

ԲՈԼԻ ՉԱՐՊԱՂ

ՀՈՅԱԿԱՊ և երեւելի կամուրջս կոչի ԲՈԼԻ ԱԼԼԱՀ-ՎԷՐՏԻ ԽԱՆ*. ըստ որում նոյն ինքն Ալլահվէրտի խան է հիմնադիրը, որ Շիրազ քաղաքին Բդեշխն ՊԵՅԼԵՐՊԵՅԻՆ էր Առաջին Շահ Աբասի օրը։

Կամուրջիս հիմունքը թէպէտ տաշածու քարերով շինուած է, բայց ստորին կամարներուն մէջ Խաճու** կամուրջին պէս յատուկ ճանապարհ և զբօսանաց նստելու տեղուանք չունի։ Եւ այս քարէ հիմանց վրայ եփած աղիւսով կառուցած է բովանդակ կամուրջս գետնէն մինչեւ գլուխը, որուն բուն լայնութիւնը 19 կանգուն է՝ երկու երեսէն լայն և բարձր պատերով, որոնց մէջը ևս նեղ ճանապարհ է կամարակապ՝ ինչպէս դրսէն պատուհանաձեւ կ՚երեւնայ, ահա այս երկու կողմանց նեղ ճանապարհին մէջ տեղն է կամրջիս բուն ճանապարհը լայն և վրան բաց, երկու կողմանց ստորին եզերքը նեղ դարակ մը, կամ նստարան խանութի պէս, մինչեւ անցնողները երկայն շուկայ մը կը կարծեն, ուր նստած վաճառականներն ալ պակաս չեն. և դրսի անցած ջուրը ևս չի տեսնուիր, եթէ ոչ տեղ տեղ քովի ճանապարհներէն դուրս նայի. և սանդուխով ալ մէջէն վար կ՚իջնայ ջուրին քով, և կամ վերի երեւցած կամարակապ պատերուն վրայ կ՚ելլայ, և ուզողը անկից փառաւոր ճանապարհաւ կը քալէ կ՚անցնի և զբօսանք կ՚ընէ։ Ահա հինգ ճանապարհ ունի կամուրջս, լայն ճանապարհ մէջէն վրան բաց 12 կանգուն լայնութեամբ. և երկու կողմանց նեղ մէկու կէս կանգուն լայնութեամբ՝ և վրանին գոց. և երկուք ալ բարձր ճանապարհ անոնց վրայէն երեքու կէս կանգուն լայնութեամբ։

Երկայնութիւն կամրջիս 461 կանգուն է, երեսուն ու երեք կամարաց վրայ. իսկ բարձրութիւնը գետնէն մինչեւ պատերուն գլուխը 11 կանգուն։

Չորս տեղէն քարաշէն բուրգն [illegible] (1) ունի կամրջին հաստատութեան համար։ Այս կամուրջ Ջուղայու արեւելեան կողմն է. և կէս ժամ հեռու. իսկ դէմք նորա կարիս արեւմտեան կողմն է։

Հարաւային գլուխը (4) կամրջիս դէպ ՚ի Ջուղայ և այլ ուրիշ գիւղօրէս կը տանի. իսկ հիւսիսային գլուխը (2)

* Այս այն Ալլահվէրտի խան է՝ որ հրամանաւ Շահ Աբասի 12 հազար տուներ Հայոց ազգէն հանեց հին Ջուղայէն և չորրորդ [illegible] տարաւ Սպահան. և 500 տուներ միայն ինքզինք Շահէն՝ հետը Շիրազ տարաւ բնակեցուց.

** Խաճու կամուրջը տես երկու պատմութիւն առաջ։

Սպահան քաղաքին դուռն է, որուն ՏԵՐՎԱԶԷԻ ՉԱՐՊԱՂ կ՚ըսեն. այսինքն Դուռն չորս պարտիզաց. և ասկէ հետեւած է առել կամրջիս ԲՕԼԻ ՉԱՐՊԱՂ այսինքն Կամուրջ չորս պարտիզաց, որովհետեւ այս դռնէն կը մտնայ այն մեծ և երեւելի պարտէզը Սպահանայ. կամ լաւ եւս այն դրախտը, որուն ՉԱՐՊԱՂ կ՚ըսեն: Առաջին Շահ Աբբասին օրը շինուած է, և շատ տեղ հաչակուած է այս Չարպաղ պարտիզին անունը: Ասոր երկայնութիւնը 1636 կանգուն է. բայց լայնութիւնը նեղ 60 կանգուն: Մէջը ութը տեղ երկու կողմանց թագաւորական պալատներ ունի զբօսանաց համար: Չորս տեղ մեծամեծ աւազաններ և չորս տեղ ալ փոքր: Այս պարտիզին մէջէն գլխէ գլուխ անուշ ջուր կ՚անցնի և աւազաններուն կը հաւաքուի: Երեք ճամբապարհ ունի, մէկը լայն մէջէն և երկուքն ալ նեղ երկու կողմէն: Չորս կարգ ծառ ունի սօսեաց. որոնք այնչափ հաստցեր են որ հազիւ երեք հոգի կրնայ գրկել մէկը, բայց ափսոս որ կէսէն աւելին չորցեր կամ կտրած ըլլալով՝ միայն 386 ծառ մնացեր է անհնարին հաստ և մեծ:

Այս երկայն պարտիզին մէջ տեղ արեւելեան կողմը երեւելի ՄԷՏՐԷՍԷ այսինքն դպրատուն մը կայ պարսից, ուր ԱԽՕՆԹ և ՄՕԼԼԱ այսինքն կարդացողք պարսից կը բնակին հիմա, որ Շահ Սուլթան Հիւսէյնի մայրն շինած է. և շինութեան պատճառը այսպէս կը պատմեն: Շահ Սուլթան Հիւսէյին բնաւ հաճութիւն չունի եղեր իր սէրութեան մէջ բաղանոց շինելու, թէպէտ շատերը աշխատեր են և թախանձեր, բայց հնարք չէ եղեր: Իսկ իր մայրը այս երեւելի Մէտրէսէն շինելու ատեն խստիւ կը պատուիրէ, որ չըլլայ թէ մէջը հարկաւորութեան համար արտաքնոց շինուի: Երբոր կը կատարուի շինութիւնը Մէտրէսէին՝ Շահը տեսութեան կուգայ. և պատահմամբ կ՚ստիպուի հարկաւորութեան դուրս ելլելու՝ բայց ո՛ր դի կ՚երթան չեն գտնար այնպիսի տեղի շինուած Մէտրէսէին մէջ: Կը հարցընէ Շահը իր մօրը թէ՝ ինչո՞ւ այսպէս հարկաւորութեան տեղի շինուած չի կայ: Կը պատասխանէ մայրը թէ՝ ինչ հարկաւոր է: Շահը կ՚ըսէ՝ հապա հարկաւորութենէ ստիպուողները ինչ ընեն: Թող բան չընեն կ՚ըսէ: Կը կրկնէ Շահը ըսելով թէ, ինչպէս կրնայ ըլլալ այդ բանը: Ան ատենը կ՚սկսի ըսել մայրը՝ դուն որ մարդկանց հարկաւորութեան համար սովորութիւն եղած բաղանոցը կ՚արգիլես, թէ որ առանց անոր կ՚ըլլայ՝ առանց ասոր ինչո՞ւ չի պիտի ըլլայ, իսկ եթէ առանց ասոր չըլլար՝ ապա ուրեմն առանց անոր ալ չըլլար: Այս խօսքը ըսելէն ետեւ՝ կը պարտաւորի Շահը այն չար սովորութեան դէմ արգելքը թուլցնել իր անամօթ մօրը խօսքովը:

Իսկ այն երեւելի մզկիթը, որ իրեք Մէնարէյով (3) կ՚երեւնայ իբր կամրջին վրայէքը, Մէսճէտի Շահ ըսուած մզկիթն է, որուն վրայ առաջին պատմութեանց մէջ ընդերկար խօսեցանք:

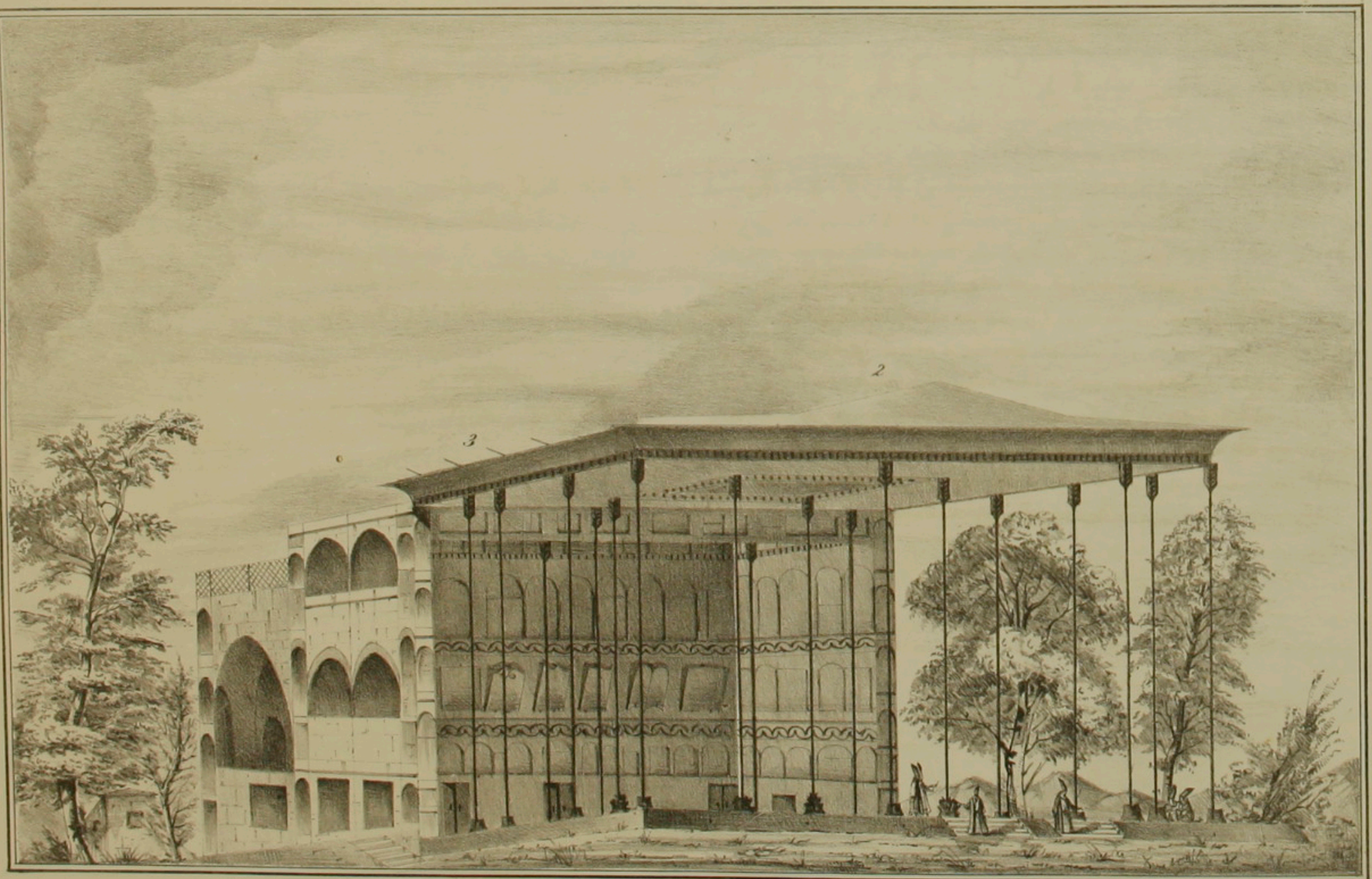

Aïna Khouné Palais

Perse

ԱՅՆ ԽՈՒՆԴ
ԿԱՄ
ԱՅՆ ԱԽԱՆԴ

ԵՍ են զաւարճալի աեղիք զբօսանաց Ովհաննայ Վանեցւոյ, Թէ այգիներ, Թէ պրտաւ պարտէզներ և Թէ դեղեցիկ պալատներ, որոնք պարսից Թագաւորներ հետ գհետէ շիներ զարդարեր և աատնաբ վայելեր են, և հիւ մոյ աեռանոցներըը զարմանալով օրինակներըը մեզի բեն կ'աառնեն։

Ընդ այն պատուական աեղերուն մէկին ալ այս աբքեպական ԱՅՒՆԽ ԽՈՒՆԽ բառած զբօսանաց պալատն է, որ հիմայ բոլոր աշխարհքին ալ երեւելի զբօսանաց աեղի է։ Ովհան քազաքին դուրս հարաւակողմն է, և նոր ջուր զայս արեւելեան կողմը իրեք քառորդ ժամու չափ հեռու։ Իրաւցնէ ոչ միայն զարմանալի պարտէզներու և այգիներու մէջ շինուած է այս պզտիկ պալատս, այլ և՝ այն Ովհաննայ Օձեցնեորուտ բառած յորդահոս գետի եզերքը ըլլալով՝ անոր փորրիկ ալեքներուն քաղցր խոխոջանքը կրկին զարմանալիօն կ'ընծայէ լսողաց։

ԱՅՒՆԽ ԽՈՒՆԽ կ'ըսեն պարսկերէն պալատս. և Թէպէտ ամենայն բնութիւնը ազատ ստեղծ ԱՅՆԱԽՆԽ նուա կ'ըսուի, որ Տուն Հայելոց կնշանակէ, պարտիեան պալատս առաստաղը և բոլոր պատերուն վրայ մեծամեծ հայելիներ կպած՝ և մինչեւ սիւներըը որ տանըը ուղիղ հատ է՝ ուղիանկիւն տաշած վերէն՝ի վայր հայելի կպած զարդարուած ըլլալով կարծի Թէ մակաոյր հայելիէ շինուած գեղեցիկ տուն մի է։ Նեղ մատիղ սեւ աւազին պահի կեդրոնը սիրուն աւազան մը կ'երեւնայ ամենս պղպիւր քարերով շինուած, և մէջ աեղը ցնցուղ ջրոյ։ Եւ այս աւազանին չորս անկիւնը մէկմէկ քարէ տաշած քառակէմ աեւրծներ վեց Թզաչափ տարածութեամբ իրը հիմն ջրոս սիւներուն տակը, որոնց աւազանին մէջ նայող բերաններէն քաղցր ջուրեր կը վազէ։ Այս աւազանին նմանը ներսի պահին մէջն ալ կայ և ինչպէս աւազանէ աւազան ջուրնց ճամբայ պարտ կայ, բոլորն ալ պատուական պղպիւր քարէ շինուած է։ Նոյնպէս պալատիս սորին բոլորտիքը մէջէն վեց Թզաչափ բարձրութեամբ նոյն պատուական քարերէն շարուած է։

Պալատիս ներքին կողմը մեծ պահ մ'ալ կայ շատ դռներով և պատուհաններով, բոլոր աւանդ հայելւոյ. և բոլոր պատերուն վրայ կերպ կերպ երեւելի անձանց

պատկերներ և զանազան նկարներ գրուած ըստ սովորու-թեան պարսից· որք շատ կը սիրեն այսպիսի հին պատկեր-ներ և պատերազմական նկարներ։

Այս երեւելի սրահներէն ուրիշ յատուկ սենեակ չունի, բայց եթէ երկու և երեք խուց (1) պալատիս ե-տեւի կողմը սպասաւորաց համար։ Եւ այս երեւցած ե-րեսը (2) որ լայնութիւնն է պալատիս՝ 34 կանգուն է, որ դէպ 'ի հիւսիս կը նայի· իսկ երկայնութիւնը 66 կանգուն (3), դէպ 'ի արեւելք։ Բարձրութիւնը գետնէն մինչեւ գլու-խը 25 կանգուն է։

Դրսի Սրահին մէջ բարձր ճակատը հայելիի վրայ փա-ռաւոր և գեղեցիկ գրուած կը տեսնուի այս պարսկերէն գրով յիշատակարանը։

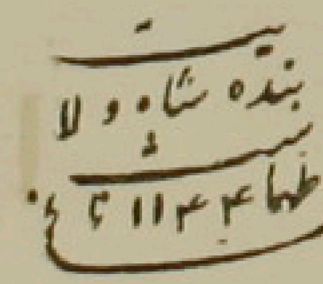

Որ այսպէս կը կարդացուի պարսկերէն. «Պէնտէյէ Շա-հէ վէլայէթ Թահմասի սանի ۱۱٤٤»։ Եւ թարգմանի. «Ծառայ գաւառիս Շահ Թահմաս երկրորդ»։ Բայց բուն միտքը մեկնելով այսպէս ալ կրնայ թարգմանուիլ։ «Այս տեառն աշխարհիս ծառայ Շահ Թահմաս երկրորդ 1144»· այսինքն յամի Տեառն մերոյ 1731։

Հին պատմութեանց տեղեակ պարսիկք կ'ըսեն թէ, իրաւ է որ յիշատակարանս Երկրորդ Շահ Թահմաս կը ցու-ցնէ, բայց յայտնի ինքն շինող չէ պալատիս, հապա նախ՝ Շահ Սուլթան Հուսէյին սկսեր է և հինգ վեց տարիէն ե-տեւ Շահ Թահմաս եկեր կատարեր է։

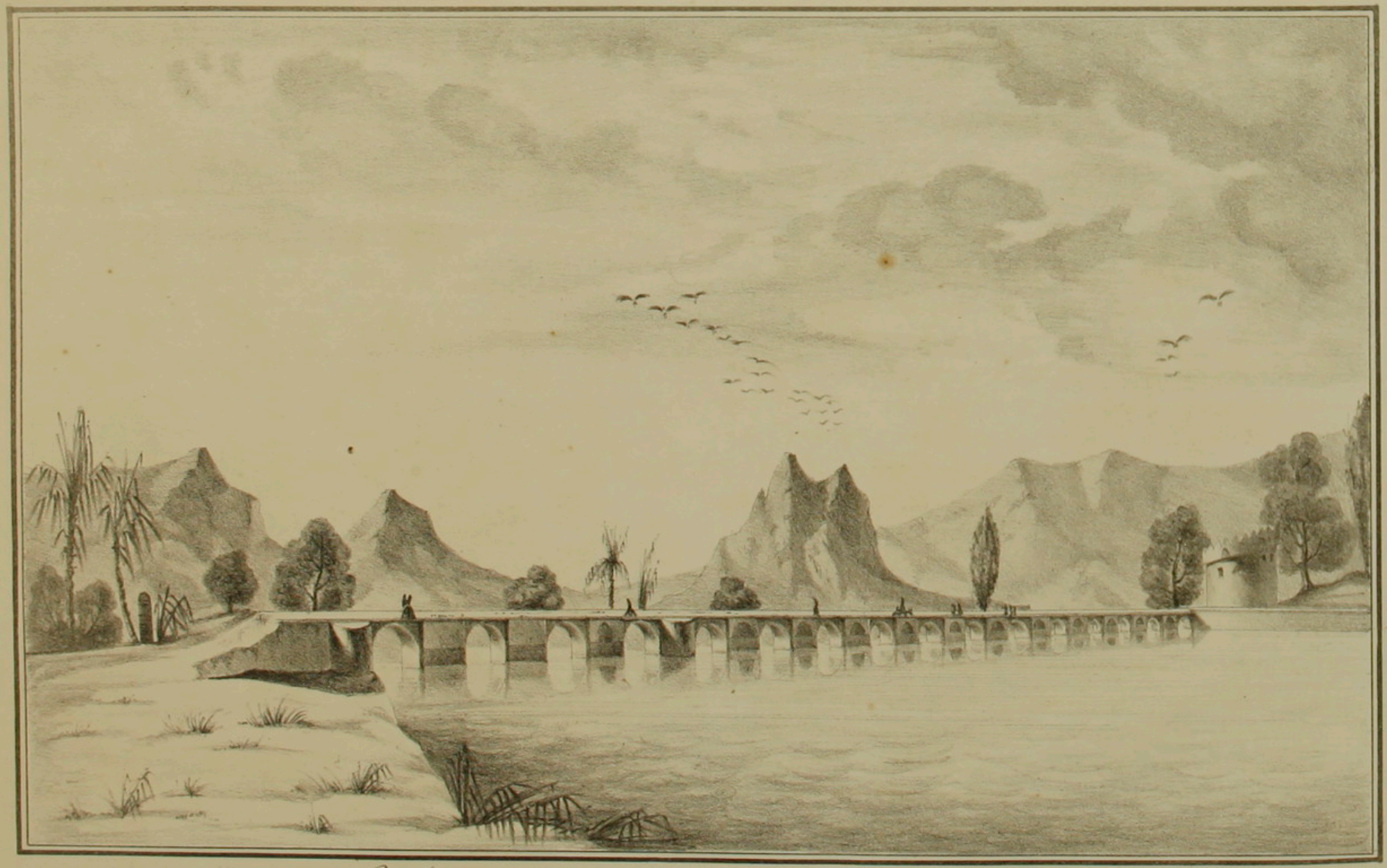

Pont Amplinkle
p. Urfuhrle

Poli Marnoun
Perse.

ԲՕՂԻ ՄԱՐՆՈՒՆ

ԿԱՄՈՒՐՋՍ այս Զայէնտէրուտ ըսուած Սպահանայ գետոյն վրայ է. մէկ գլուխը Ջուղայու արուարձան ծայրն է. և մէկալ գլուխը Սպահանայ ՏԵՐՎԱԶԵՅԻ ՄԱՐՆՈՒՆ ըսուած գրան առջևը. և այս գրանը անուամբ ԲՕՂԻ ՄԱՐՆՈՒՆ կ՚ըսուի կամրջիս, այսինքն կամուրջ Մարնունայ. իսկ նկարիս դէմքը արևելք կը նայի։

Այս է թէ կամուրջս գլխէ գլուխ կամարակապ չէ, հապա Ջուղայու կողմը (1) տասնըմէկ կանգուն լայնութեամբ ճանապարհ է երկու կողմը հաստ պատով, գետոյն ջուրը պահելու համար, որ կատարեալ չերևնար նկարիս մէջ. և 328 կանգուն երկայնութեամբ մինչև կամարակապ կամրջին կը հասնի. և յետոյ բուն կամուրջն է (2) եօթը կանգուն լայնութեամբ և 213 կանգուն երկայնութեամբ մինչև քաղաքին դուռը (3)։

Կամրջիս բարձրութիւնը ամեն տեղ միօրինակ չէ. մէջ տեղերը աւելի բարձր է ծայրերէն. 6 կանգունէն մինչև 9 կանգուն կը հասնի։ Տասնըվեց կամար ունի մեծ. և անոնց մէջ տասուերկու ևս փոքր, ամենը քըսանըութը կամար, ինչպէս ալ կ՚երևնայ։ Ասոնց հիմը տաշած քար է երկու կանգնոյ բարձրութեամբ. և անոր վրայ բոլոր կամուրջը եփած աղիւսով բարձրացած և հաստատուած է։

Մերոյ ասացեալ պատով շինուած ճանապարհին վրայ կոթող մը (4) կանգնած է հնուց մնացած, որոյ արձանագիրը պարսից գրով այսպէս կը կարդացուի։

Պարսկերէն արձանագրին օրինակը։

بگشود آقا قاسم صفا کشور خوبی
کر دیدن او مردمک از نور گران شد

از چرخ برو داغ کشوفش نقادی
بیهوده کلی مهر برون از صفهان شد

چون صاحب قلم هنر خاجه محبت
کز منطق او بار سخن آب روان شد

ویرانه پلی دید در آن شهر نکوی
آن خضر کرم در پی آبادی آن شد

غفران شه عرش مکان جست زیزدان
فرمایش آبادی این کام زبان شد

شاهی که هم از دامن اقبال وی آویخت
در چرخ شرف هر که پی عزت و شان شد

پیش از اشرف بنشیند از همت او بهو آبادی عالم که بنام دگران شد
زآبادی این پل ز صراط آن شه شاهان آسان چو گذر کرد شه تاج وران شد
تاریخ چو بیجست دلم پر خرد گفت عباس شه کامل ازین پل بجهان شد

Նոյն արձանագրին հայերէն գրուածը։

« Պէք շատ էղելմէ սէֆա քէշվէրէ խուսպի
քէզ տիտէնէ ու մէռատմէքի էզ նուրէ կէռան չօտ.
Իզ էրիս պէռու տաղէ քօսուֆէշ նէֆէհատի
պիհուտէ կօլ մէհռէ պօռուն էզ սէֆհան չօտ.
Ձուն սահէպէ էղէմ հուննէռ խաճէ մուհէպպէթ
քէզ մէնիաղէ ու պատէ ասխան ապէ ռէվան չօտ.
Վ իրանէ բօլի տիտ տէռան մէսրէ նէքուի
ան խէզը քէրէմ տէրբէյէ ապատիկէ ան չօտ.
Վ օֆրանէ շահէ էռշ մէքան ճօմի դէ էէզուան
ֆէռմայէշ ապատի էնքամէ զէպան չօտ.
Շահի քէ հէմ էզ տամինէ էզպալէ վէյավիկոզ
տէռ չէրիխ շէրէֆ հէռքէ վիէյէ էզզէմօ չան չօտ.
Ինչ էզ էսէրի հէստիշ էզ հէմմէթէ ու պուտ
ապատի ալէմ քէ պէնամէ աւկէռան չօտ.
Օ ապատիկէ ին բօլ զէսէռամի ան շահէ շահան
ասան չու կօզէռ քէրտ շահէ մամ վէրան չօտ.

Նարիխ չու միճօմի տէլէմ բիրէ խէրատ կօճտ՝
ապատա շահէ քամէլ էղին բօլ պէճինան չօտ.* »։

Նարդմանուած միտք բանին ստանաւորիս այս է։

Շքեղացաւ յընդ ոլորտս տիեզերաց երկիրս մեր գեղեցկութեամբ իբրեւ զդաս պայծառ։ Որք միանգամ ակնարկէին (՝ի Ովհան) առաստանայր լոյն բիւրաց յաջնոցա։
Իսկ լուանային ոչ երբեք խոտորեցաւ՝ի շառաւիղաց անտի (հայիլ՝ի Ովհան)։ Օ՛ի չէ՝ի զուր առանց սիրոյ ծագիլ վարդին Ովհաննայ։
Օ՛ի աէր երկրիս վերահասու սիրելի ինքնակալ Ազատար լեզուաւ հոգմաճայնիկ ջուրն հոսել սկսաւ։
Տեսեալ զաւէր կամրջիս՝ի գեղապանծ քաղաքիս։ Նա ինքն քրն առաստաձեռն առաջնորդ պիտի եղեւ նորոգման։
Ընժանացաւ յրատեղծոլէն արքայն վերին ողորմութեան։
Ոչ զուն եղեւ հրամայող բայ բաղձանաց շինութեան։
Ոուռն հպեալ էր սրբայիս գբղանցս երջանկութեան։
Որք սկսան սիրել զինս պատուոյ վաստայ արժանացան։
Նախ քան զհիմնարկութիւն շինուածոյս խզձն եռայր՝ի

* Հնար է տալ կերպ ընթերցող՝ հետաքրքրութեամբ հայերէն գրով պարակերնիք կարդան. և բան պարակերէն գրին հետ բազդատելով՝ օտար ձայներ լաւն հայերէն գրուածքին մէջ. սակայն պէտք է գիտնալ որ՝ պարսիկք և օսմանցիք մի և նոյն գրով կը գրեն բոլոր մէջ՝ բայց ոչ և ոչ կը կարդան. զօրօրինակ այս բառերը كتاب պարսիկք կը կարդան. գիմ. տեղի. օճան. բան՝ Իսկ օսմանցիք կը կարդան կիթապ. տիեր. ուրխեն. բուլ։ Ընդ համար այս լեզուի տարբերութիւնն է և ոչ գրչի սխալմունք։

տուփն։ Եւ զոր ինչ կառուցաւ՝ յայնու յաջողեցաւ իւր շնորհիւ։

Ի նորոգեալ ճանապարհէ կամրջիս այնր կայսեր։ Համաձակ անգս առեալ բարձր փառօք պսակեցաւ։

Ըղձայր սիրտ իմ՛ ի հնարել զթիւ ինչ ամաց՝ զայս մասյս ազդեցութիւն ինձ առաջադրեաց։ Ապպաս Շահ այր կատարեալ յայս կամրջէս արքայութեան արժանացաւ։

Այս ոտանաւորիս վերջին տողին մէջ՝ կամրջին շինութեան թիւը կը պարունակի պարսից արուեստով, որ ՀԵՄԱԳԷ ՀԷՆՏԵՄԷ ՀՐՈՒՓԻ ԵՊՃԵՏ կ՚ըսեն, այսինքն այն վերջին տողին. (Ապպաս Շահ եւայլն.) ամեն մէկ գիրը թուանշան ըլլալով, եթէ հաշուի զարնուի 1039 ամի հագարայւոց շինուած կ՚ըլլայ այս կամուրջը, որ յամի տեառն մերոյ 1629 ին ըսել է։

Արդ այս արձանագրէն յայտնի կ՚երեւնայ թէ առաջին Շահ Ապպաս կանգնած է այս քարը կամրջիս փառաւոր շինութեան ժամանակը, բայց կամրջիս շատ տեղը նորէն շինած և տեղ տեղ ալ հին մնացած կ՚երեւնայ. և շատերէն ալ կը լսենք թէ այս կամուրջը անուանի Հայ մը շիներ է, և կամ թէ կրկին նորոգութեան ծախքը միայն ըրեր է, բայց ստուգագոյն պատմութիւններէն և Ջուղայու հին աւուր ծերունիներուն աւանդութենէ հաստատեցինք թէ, Երկրորդ Շահ Ապպասին օրը երեւելի և հաջակաւոր Սաֆարի որդի Շաֆրազ անունով Հայազգի մեծատունն իր կամօք և հաճութեամբ նորոգեր է այս կամուրջը, բայց լսելոյ արժանի պատմութիւնը այն է որ, այս կամուրջը շինելու առեն, Շահ Ապպաս Վենետիկոյ դեսպանը հետը կ՚առնէ, (որ այն ժամանակը Սպահան կը նստէր). կ՚ուզէ Շաֆրազին շինած կամուրջը ցուցնել դեսպանին։ Երբոր կը մտենան՝ կը տեսնայ Շահը թէ դեռ իրեք կամ չորս կամարը մնացեր է բաց. կ՚ըսէ Շահ Ապպաս. "Այսպէս կիսատ կը ձգես, չես գիտեր որ պիտի անցնինք"։ Շուտով կը պատասխանէ Շաֆրազ. "կամիս, Շա՛հ, փողով լեցնեմ մնացածը. քու պատուոյդ համար՝ որուն վրայէն անցնիս"։ Երբոր Շահը կը լսէ՝ շուտով հաճութիւն կը ցուցնէ՝ դեսպանին առջեւ պարծենալու համար թէ, որչափ մեծատուն հպատակ ունի տէրութեանը մէջ։

Կ՚ըսկսի Շաֆրազ բեռնակրաց բերել տալ տունէն* քսակով ՀԱԶԻ ըսուած մէկ տեսակ փողէն միայն, և ջուրին մէջ թափել կուտայ մինչեւ լեցուելու կը մօտենայ. բայց դեսպանին այնչափ հաճելի չերեւնար այս բանը. և Շահն ալ բեռնակիրները կը դադրեցնէ. Իսկ Շաֆրազ այն ջրին մէջ լեցուած քսակով ստակները ետ չառներ, և Շահն ալ կը հրամայէ, որ իր զօրքերուն պարգեւ տրուի։

* Շաֆրազին տունը կամրջին մօտ է, որուն կիսաքանդուածը դեռ կայ.

Շահ և դեսպան կ'անցնին կամրջէն Շաֆրազին տանը կ'երթան. և Շաֆրազ մեծամեծ կոչունք մը կ'ընէ Շահին և դեսպանին. և այն ատեն Շահը Շաֆրազին Սէրֆէրազ կը կանչէ, որ պարսկերէն բարձրագլուխ կամ գեղեցիկ ըսել է։ Ու յետոյ Շահը կ'երթայ իր տեղը և դեսպան կը մնայ հոն. և սիրտը շատ նեղանալով կը խրատէ ու կ'ըսէ Սէրֆէրազին. ինչ անխոհեմութեան գործ է, որ կ'ընես այսպիսի բարբարոս ազգին առջև, որոնց ազնուութիւն չըլլար։ Դեսպանին այս խրատական խօսքերէն շարժեալ չուզեր Սէրֆէրազ կամրջին վերին յարկին ալ շինել ուրիշ կամուրջներուն պէս. և այնպէս կիսկատար կը թողու։

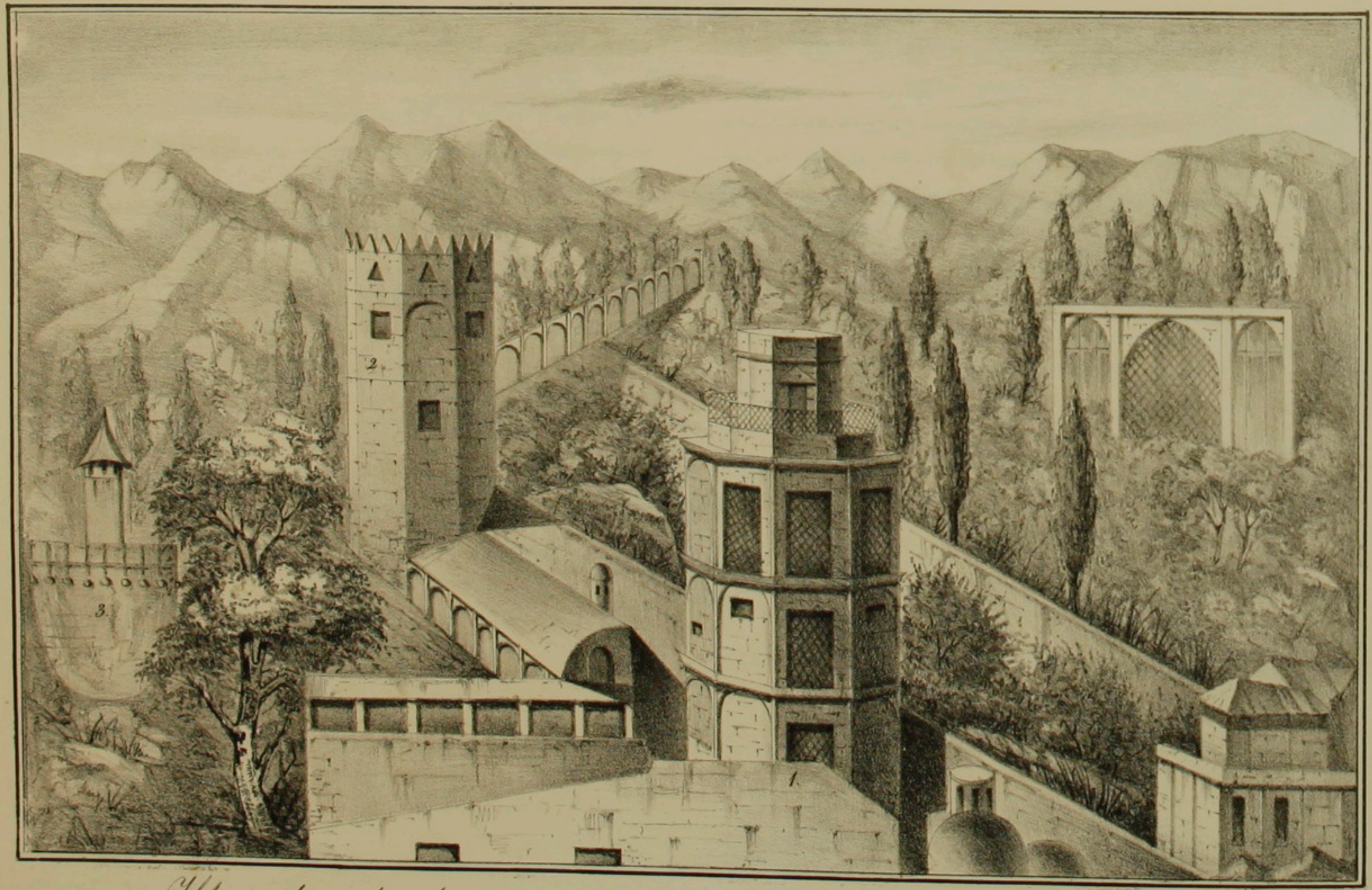

Սէր դուշիդէ
ի Սպահան

Ser Pouchidé Palais
Perse

ՍԻՐ ՓՈՒՇԻՏԻ

ԲՈՒՐՍԱՅԻ և գեղեցկաձեւ Բուրդն գ-բան (1) որուն պարսիկը ՍԵՐ ՓՈՒՇԻՏԻ կ'ըսեն, գլխատատ կամ ծածկեալ գլուխ թարգմանի. զուարճալի և փառաւոր պարտէզներու մէջ հիմնուած ըլլալով՝ մէջը քալող և ամեն օր պտըտողը այն գոյնզգոյն անուշահոտ ծաղկանց վայելելով բնաւ ձանձրութիւն չիմանար։

Ամէն այսպիսի սիրուն բրգունք միշտ մէջերնին պարսպ ըլլալով գլխանին ալ բաց կ'ըլլայ։ Իսկ այս բուրդն թէպետ և դատարկ է մէջը, և իր կեդրոնը գեղեցիկ և պատուական աւազան մ'ալ ունի ամենիւ պորփիւրը քարերէն, ո՛ր բուն վրայ հինգ յարկէն ալ մէջէն կ'ընայի, բայց վերնայ յարկին վրայ ծածկած ըլլալով ՍԵՐ ՓՈՒՇԻՏԻ ըսուելյաւ այսինքն ծածկեալ գլուխ։

Այս բարձր և գեղեցկատեսիլ զուարճալի բրգան վայելչութիւնը՝ շատ եւրոպացիք եւս եղան գովաստողը, և որչափ ստէպ երթայինք անոր տեսութեան՝ բնաւ չէինք ուզեր բաժնուիլ անոր անյագենալի էքնազութենէն, որ արքայական ծաղկաւէտ բուրաստանաց և պտղաբեր այգիներուն և կարկաջահոս քաղցր ջուրերուն մէջ նեղակ ներս կառուցած է, որուն պարսիկք ԷՆՏԵՐՈՒՆ կը կոչեն։

Ետև դառնալով 1844 ին Մանչեր կամ Մանաճհիրը քան ըսուած Մահանայ կուսակալին կնքտիքը կը բնակէր, ուր ամեն մարդ կարող չէր ներս մտնել. և այս տեղ երթեւեկն կանանոց էր շահերուն։

Մահան քաղաքիս մէջ է այս պատուական վինուածքը Զէհէլ Սօթուն ըսուած արքայական պալատին մօտ դէպ ի յարեւելեան կողմը կ'ելնայ. իսկ դէմք նկարիս արեւելեան հիւսակողմն է։

Այս բրգաձեւ վինուածոյս հիմնադիրը Շահին որդին Սէֆիյի Տօուլէ ըսածնին է, որ գեռ կենդանի էր 1844 ին, և մօրը անունը Թաճի Տօուլէ կ'ըսուի։

Իսկ մեւս երեւցած աշտարակաձեւ (2) բուրգն՝ թագաւորական պալատին երկու կողման մէկն է, որուն մէջտեղը չերեւնար նկարիս մէջ։ Եւ այն փոքրիկ վրանաձեւ վինդը (3), որ վարագուրաւ պատած կ'երեւնայ ԿՈՒՇՏԵՍՏԻ կ'ըսեն պարսիկք, այսինքն բուենջս ծաղկանց, նոյն արքայական պարտիզին մէջն է. և գրեթէ բոլոր նկարիս մէջ երեւցածը՝ արքայական պալատներ, պարտէզներ և զուարճալի զբօսանաց տեղուանք են։

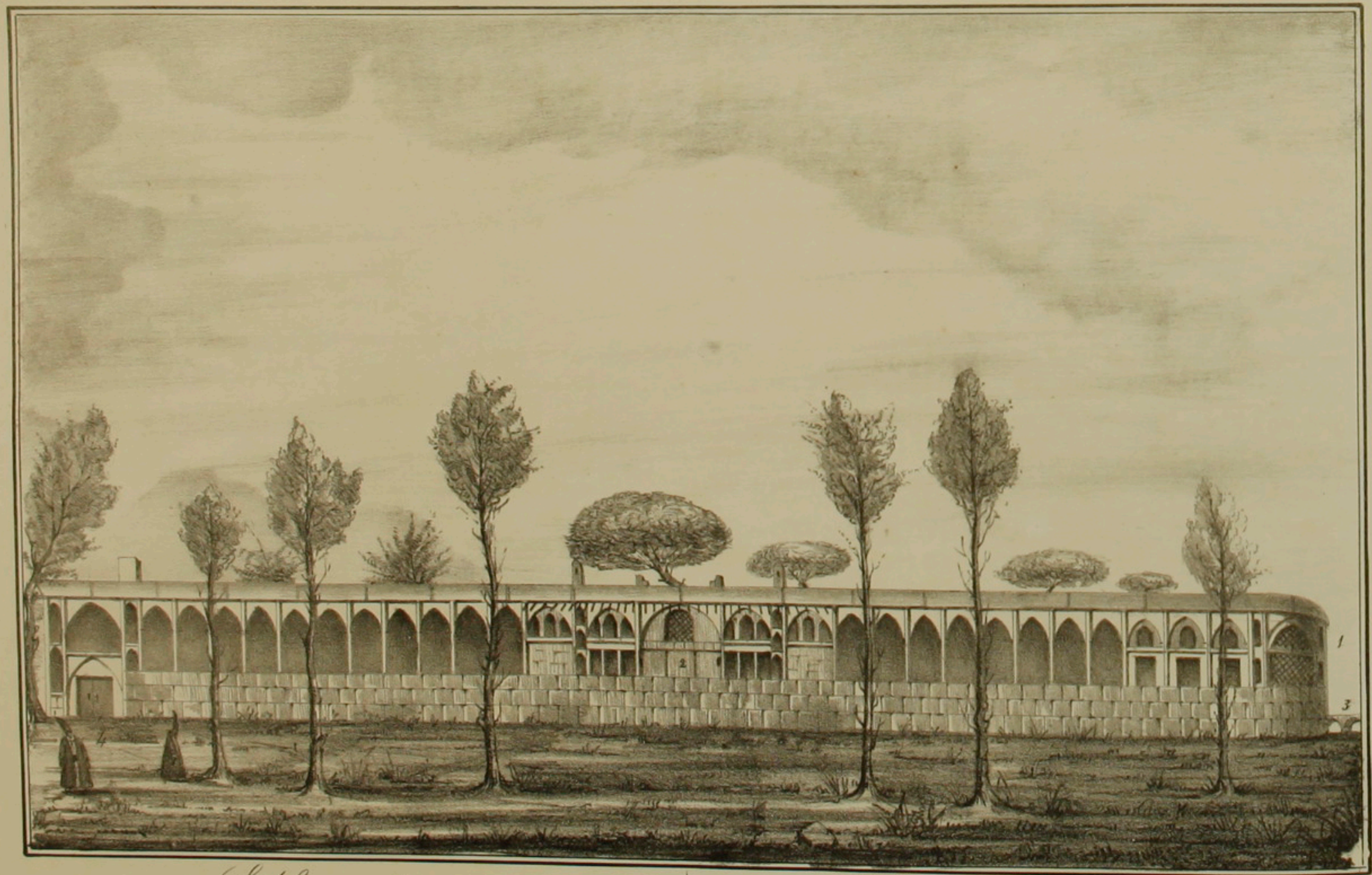

Hefddess Palais
Perse

ՀԻՓՏՈՍ

Ներկայումս աքքայական պալատիս ՀԻՓՏՈՍ կ'ըսեն սեն պարսիկք, որ Հայերէն Եղիշատիմի Թարգմանի, ըստ որում այս պալատ առաջին ժամանակը՝ Եօթն դէմք ունէր և ամեն մէկ դէմքը՝ մէյմէկ առանձին բնակութիւն այսինքն փոխ էր, ինչպես մինչեւ հիմայ հասարակօրէն պարսկաստան մր տուն երկու կամ երեք դէմք ունի՝ անոր պարսկերէն ՏՕՏԵՍ կամ ՍԵՏԵՍ կ'ըսեն, որ կրնագէմ կամ եռագէմ ըսել է. բայց հիմայ պալատիս եօթը դէմքէն վեցը վերը հիմնայատակ աւերակ է դարձեր. և միայն այս մնացած դէմքին բոլոր պալատին անունը Հիփոտես կ'ըսեն։

Այս պալատ Սվահան քաղաքէն դուրս հարաւակողմն է, և նոր Ջուղային քառասունը հինգ վայրկեան հեռու դէպ ի յարեւելեան կողմը, Ալինէխունէ ըսուած պալատին մօտ ընդարձակ պարտէզներուն մէջ է։

Պալատիս հիւսիսային երեսը (1) Ոչխէնաէրուստ ըսուած գետոյն մէջ կառուցած է. և այս երեսցած երեսը, որ արեւելք կը նայի՝ 205 կանգուն է. և խորութիւնը 150. իսկ բարձրութիւնը 20 կանգուն։ Պալատիս բովանդակ հիմը գետնէն մինչեւ 7 կանգուն բարձրութեամբ տաշած քար է, ինչպես կ'երեւնայ, որպէս զի գետոյն քով ըլլալով ջրէն վնաս չկրէ. և այն քարէն վեր եփած աղիւսէ կամարակապ հաստատուած է, ինչպէս բոլոր Թագաւորական պալատները։

Թէպէտ փառաւոր և երեւելի է այս պալատ կերպ կերպ ոսկեզօծ նկարներով և զանազան ծանր ծախիւք շէնքերով, բայց գրեթէ սիրտ սկսելու վայելուչ բան մը չերեւնար մէջը. և ոչ ալ այնչափ շինուածքներուն մէջ արհեստական հաւէմատութիւն. ափսո՜ն այն տեղոյն բնական գեղեցկութեան, որուն մէջ պալատս այնչափ չէր յարմարեր։

Նարիւր սեներակէն աւելի ունի մէջը. բայց ըսպաս ճալին այն Թագաւորական բարձրաշէն գահն է (2), ո՛ր տուն պարսկերէն ԶԱՀՆԻՀՈՒՆ կ'ըսեն, որ Աքքայանիստ ըսել է, բոլոր պատերը և գմբեթաձեւ յարկը ոսկեզօծ նկարներով և զանազան արուեստական գործքերով լցուած է։

Գեղեցիկ բաղնիք մը ունի մէջը, որուն բովանդակ յատակը և աւազանները և պատերուն ստորին եղերքը ալնիւ վորմիւր քարէ են. և բոլոր պատերուն վրայ և գմբեթներուն մէջը ծաղկեայ սիրուն յախճապակի զարդարուած է։ Ու պալատիս մէջը ընդարձակ և զուարճալի քառանկիւնի մեծ պարտէզ է, մեծամեծ մայր ծառերով և զանազան տունկերով. անգիւտ ծաղիկներով և վայելուչ աւազաններով, և այն քաղցր ջուրերն ալ միշտ

մէջէն անցնելով։

Բուն հիմնադիր և կառուցող պալատիս Առաջին Շահ Աբբասն է, բայց այն Շահնիշինը (2) այսինքն Արքայական գահը՝ Շահ Սուլթան Հուսէյին շինած է։

Հիւսիսակողմը երեւցած փոքրիկ կամուրջին ծայրը (3), ջրանցք է, որուն պարսիկք ԲՕԼԻ ՃՈՒԳԻ կ'ըսեն այսինքն Առուի կամուրջ, ասկէ անցած ջուրը քաղքէն կու գայ և այս Հէֆտուէս պալատս կը մտնայ։

Պալատիս հիմակուան դուռը (4) անճոռնի ախոռի դրան կը նմանի, բայց առաջին ժամանակս արեւմտեան կողմէն էր փառաւոր և գործածական դուռը, որ մինչեւ հիմայ կայ, բայց միշտ գոց։

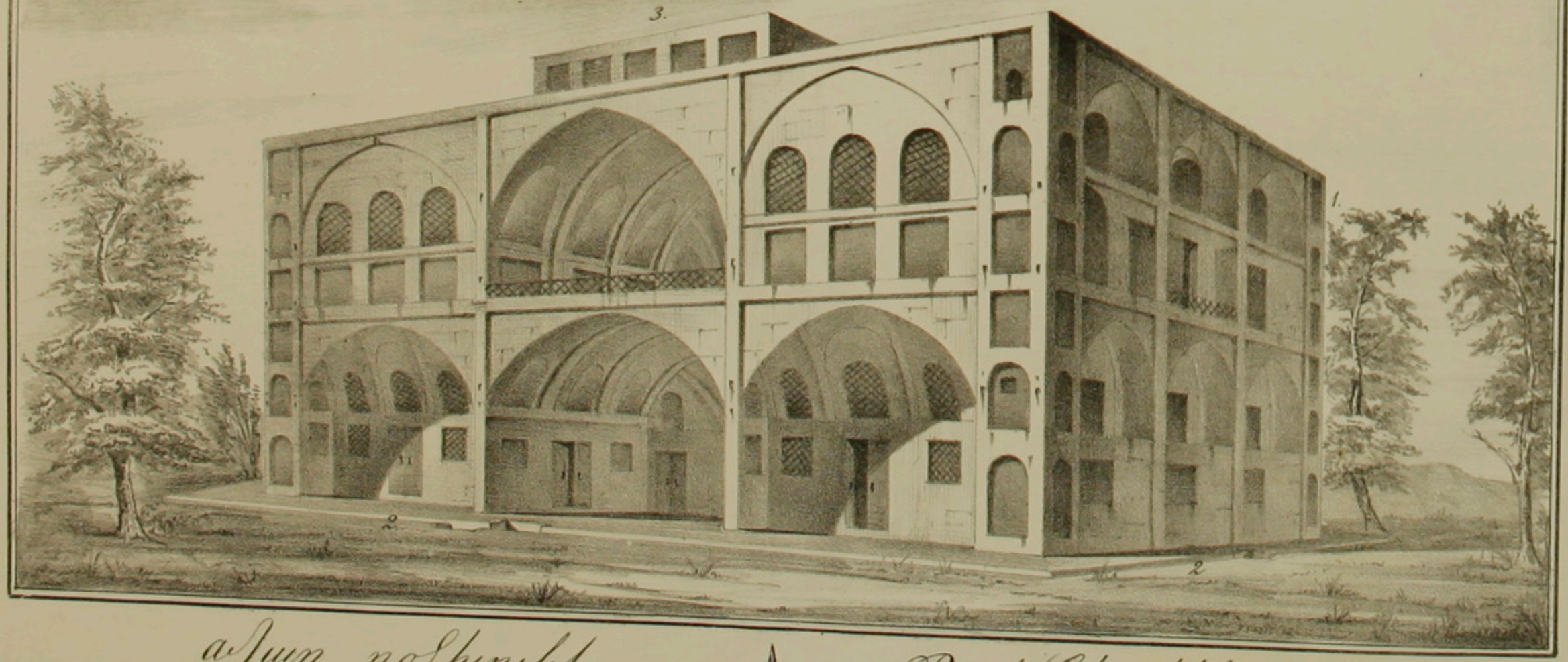

Bagh Ghotchkhouné Palais

Perse

ԲԱՂ ՂՕՉԽՈՒՆԻ

ԿԱՄ

ԽՈՒՉԽՈՒՆԻ

ԹԱԳԱՒՈՐԱԿԱՆ պալատս Սպահան քաղաքէն դուրս Տէրվազէի Տունը կամ Տէրվազէի Հասանապատ բացուած դրան մօտ է՝ ընդարձակ այգիներուն եւ պարտիզ-ներուն մէջ, որ առաջին Շահ Աբբաս իր թագաւորու-թեան ժամանակը կառուցեր է, որ այսպիսի անթիւ շին-ուածքներ շատ ունի Պարսկաստան եւ մանաւանդ Սպահան, որ արքայանիստ քաղաք էր առենօք։

Այս պալատ աւելի հաւանական է թէ՝ յատկապէս խիլայ ԽԱԼԱԹ հագցնելու կամ պարգեւ տալու համար շինուած է, ըստ որում հին ժամանակէն 'ի վեր՝ քանի որ Սպահան թագաւորանիստ քաղաք էր. անկէ մինչեւ հի-մայ, որչափ խիլայ կ'ընծայուի կամ կուգայ շահերէն, հիւ-պատոսաց՝ կուսակալաց եւ մեծամեծաց համար, այս պա-լատէս առաջ կ'ելլեն կը դիմաւորեն, եւ ելած խիլան մե-ծաւ պատուով ընծայաբերին ձեռքէն կ'ընդունին, եւ հագնելէն ետեւ կ'սկսին կերպ կերպ նուագարաններ՝ խաղեր՝ ըմբշամարտութիւններ, եւ մանաւանդ սաստիկ կռիւ առիւծուց, ընձուց, եղանց եւ խոյից, ուսկից սո-վորութիւն եղեր է այս պարտիզիս մէջի եղած պալատին հետ կոչել ԲԱՂ ՂՕՉԽՈՒՆԻ այսինքն Խոյաբնակ պարտէզ, ուր կառուցած է պալատս։

Իսկ այս մենամարտութեան սովորութիւնը դեռ պա-հելով, անգամ մը նոյն պալատին եւ պարտիզին մէջ ակա-նատես եղանք յամի 1843 եւ առաջին օր դեկտեմբերի, ուր Մուհամմէտ Շահէն խիլայ եկած էր Սպահանայ կուսակա-լին Մօհտէմէթի տօուլէ Մանուչէր կամ Մանուճիհր խանի՝ իր մէկ յատուկ քաջութեանը համար, ահա այն օր ոչ միայն խոյից՝ այլ եւ բոլոր անասնոց մաքառումը կատարե-ցաւ, բայց աւելի սոսկալի տեսարանը այն էր, ուր կա-տաղի առիւծ եւ վիթխարի ցուլ մը մարտնչելով մինչեւ ցուլը վիրաւորեցաւ 'ի մահ։

Պալատս այս իբր քառանկիւնի է, եւ այս երեւցած դէմք նկարիս, որ հիւսիսակողմը կը նայի, 31 կանգուն երկայնութիւն ունի. իսկ միւս երեւցած երեսը (1), որ արեւմուտ կը նայի 28 կանգուն է եւ 21 կանգուն ալ բարձ-րութիւն ունի։ Պալատս տասնըվեց սենեակէն աւելի չունի, ըստ որում բոլոր մէջը պատշգամբաձեւ տեղեր են, թէ մէջի պատուական քարանց աւազանին վրայ նա-յելուն համար եւ թէ դրսի եղած կերպ կերպ խաղերուն տեսութեանը համար։ Իսկ սորին յարկը բոլոր պատե-

րուն վրայ ազնիւ յախճապակեաւ զարդարեալ է. և բովանդակ պալատիս յատակը գոյնզգոյն ազնիւ քարեր է շարուած։

Պալատիս առջեւ չորս երեսն ալ մէյմէկ փոքրիկ աւազաններ կան. (2) մէկզմէկու հաղորդուած ազնիւ քարէ նեղ ճանապարհաւ ինչպէս քիչ մը կ'երեւնայ. Նոյն տանեաց վրայ երեւցած հինգ պատուհանաձեւ տեղը (3) պալատիս մէջ տեղի բարձր գմբեթին յարկն է, որ վայելուչ տեսութեան համար սենեկի պէս պատերով քառանկիւնի ձեւացուցեր են։

Այս պալատս ընդարձակ պարտիզի կամ այգւոյ մէջ կառուցած ըլլալը վերը ըսինք, բայց երկայնութիւնը 555 կանգուն է և լայնութիւնը 360 կանգուն, որ զանազան ծառերով զարդարուած է և քաղցր ջուրերը միշտ մէջէն կ'անցնի։

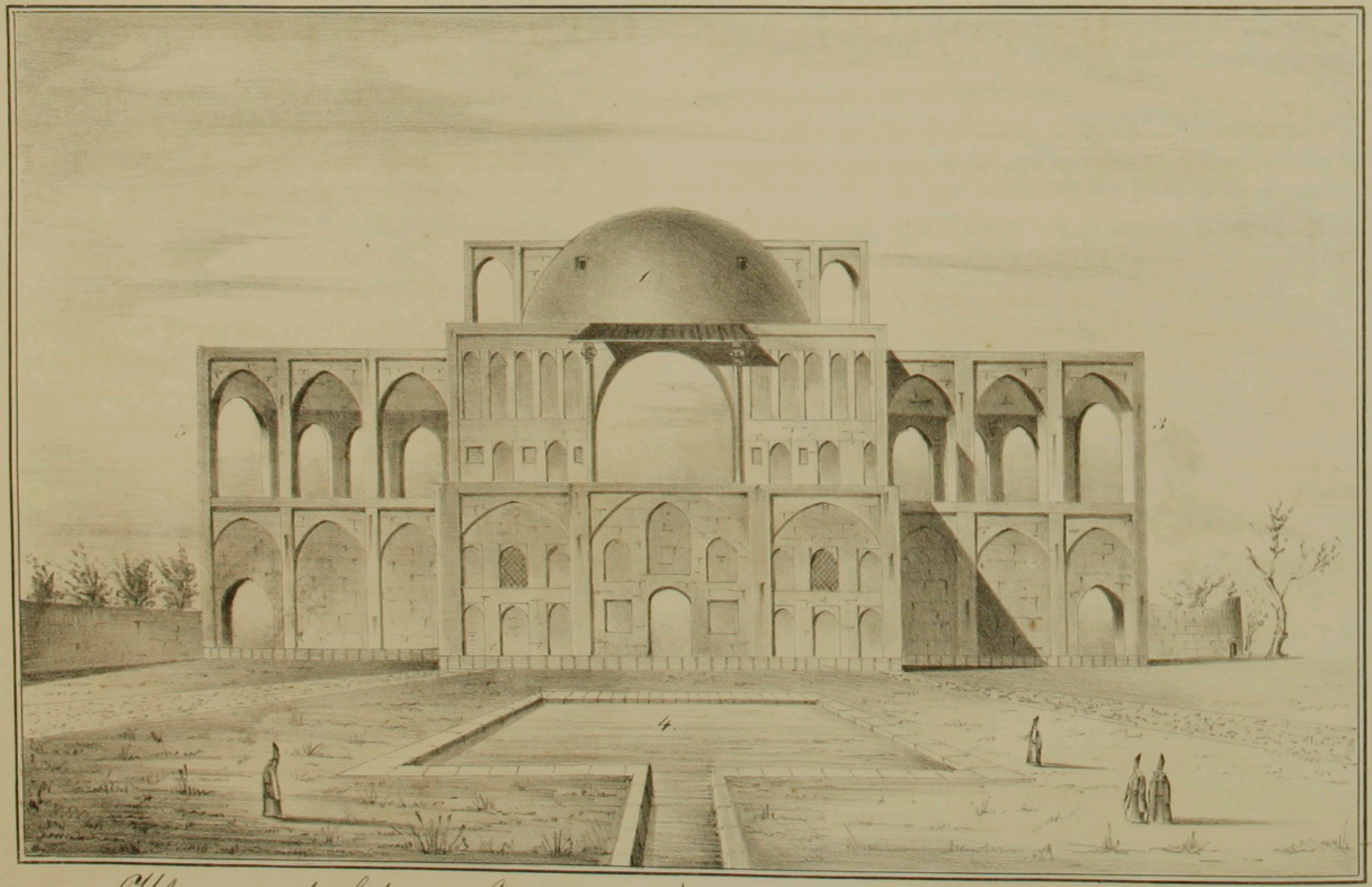

Սէրդարէ հէզար Հիրիպ

Serdaré hézar girib

Perse.

ՍԵՐՏԱՐԻ ՀԵԶԱՐ ՃԻՐԻԳ

Այս փառաւոր շինուածոյս պարսիկք ՍԵՐՏԱՐԻ ՀԵԶԱՐ ՃԻՐԻԳ կ'ըսեն, որ թարգմանի Պարագլուխ հազար ճիրիգի։

Իսկ ճիրիգ բառը՝ չափի մը անուն է, որ տասը Խւֆէ․ կուգայ. և խաֆէզը եւս չափ է, իբր 200 կանգուն. ասկէ կը հետեւի թէ, մէկ ճիրիգը 2000 կանգուն է։ Ուստի այս գեղեցիկ շէնքը՝ պարագլուխ է այն հազար ճիրիգ արտօրէից կամ պարտիզաց, որ կայ մինչև ցայսօր և միշտ վարուցան կ'ըլլեն, և ամէն տեսակ բան կը տնկեն, թէպէտ առաջին ժամանակին պէս չէն չէ։

Սովորութիւն է երկրիս այսպիսի ընդարձակ պարտիզաց կամ այգեաց գլուխը հոյակապ շինուածք մը ունենալ, որուն ՍԵՐՏԱՐ կ'ըսեն պարսիկք, այսինքն գլուխ կամ գլխաւոր. և այս պատճառաւ Սէրտարի հէզար ճիրիգ ըսուեցաւ այս շէնքիս, այսինքն պարագլուխ հազար ճիրիգ տեղեաց։ Նա այս ընդարձակ անդաստանի մէջ է գեղեցիկ ամարանոցս [illegible], որ Սպահան քաղաքէն դուրս՝ դէպ 'ի հարաւ կէս ժամու չափ հեռի Ջուղայէն՝ դէպ 'ի յարեւելեան կողմը։

Այս շէնքս Առաջին Շահ Աբբասի օրը շինուած է. ուր շատ անգամ ինքը կ'երթար զուարճութեան համար, ինչպէս կը պատմէ Առաքել պատմիչ եւս. իսկ հիմա զբօսանաց տեղի է ամենուն, ուր շատ անգամ դպրատան որդիք զբօսանաց համար տանելով՝ կը տեսնայինք հոն թէ քաղքիս մեծը Մանաճիհր խանը և թէ ուրիշ պարսից մեծամեծներէն։

Այս շէնքիս երկայնութիւնը, որ երեսն է՝ 60 կանգուն է, իսկ լայնութիւնը 35 կանգուն, և բարձրութիւնը գետնէն մինչև գլուխը 22 կանգուն. Իսկ վերէն երեւցած (1) կիսագմբէթը՝ փառաւոր սրահին վրայ է միւս երեսէն։ Վարը երեւցած երկու սենեակը (2) սպասաւորաց համար է, և ուրիշ սենեակ չունի. բայց տեղ տեղ վանդակապատ բարձր վերնատուններ կան, որ մեծ սրահին մէջ կը նային. Եւ երկու կողմէն երեւցած լուսամուտաձեւ կամարները (3) սենեակ չեն, այլ սրահի պէս ճեմելու տեղեր զուարճութեան համար երկու երեսէն բաց՝ թէ ջրով աւազանները և թէ սիրուն պարտէզները տեսնելու։

Երեւցած նկարս դէպ 'ի հարաւ կը նայի և գեղեցիկ աւազան մը (4) ունի առջեւը, որուն ջուրը լեռներէն կուգայ. Իսկ միւս երեսը, որ դէպ 'ի հիւսիս կը նայի՝ առջեւը ուրիշ քառանկիւնի մեծ աւազան մը եւս կայ ըստ լայնութեան շինուածոյս 60 կանգուն, որուն պարսիկք ՏԵՐԵԱՉԷ այսինքն ծովակ կ'ըսեն։

Այս աւազանէն մինչև Բօլի Չարպաղ ըսուած կա-

մուրջը՝ մեծ և երեւելի դրախտի պէս պարտէզ է, որ Զարպաղ ալ կ'ըսեն. և այս պարտիզին մէջէն կ'անցնի աւազանին ջուրերը և մինչեւ վերջին գլուխը կ'երթայ, որուն երկայնութիւնը 2055 կանգուն է, իսկ լայնութիւնը նեղ 60 կանգուն։ Չորս կարգ մեծամեծ ծառեր ունի մէջը կաղամախաց և սօսեաց, որոնց չորս մասին մէկը հազիւ մնալով 289 ծառ է. և այս երկայն պարտիզին մէջ եօթը տեղ դիմաւէմ արքայական բարձրայարկեր կառուցած է Շահը զուարճութեան համար, որոնց մեծ մասը փլածի պէս է. և մնացեալն ալ հիմնայատակ աւերակ։

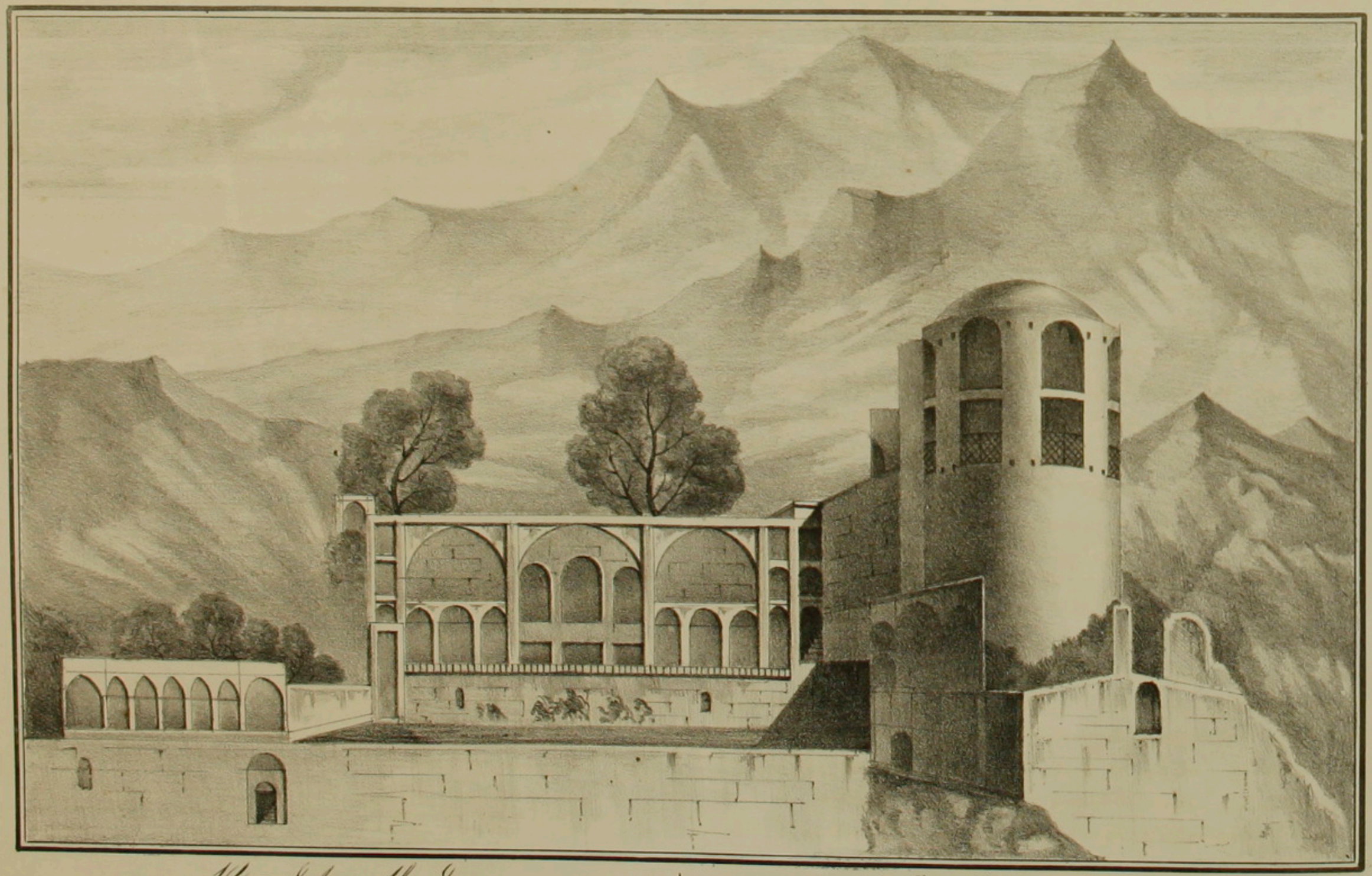

Kouhi Sofa
Perse.

ՔՈՒՀԻ ՍՕՓԱ

Իբրեւ Գ. ժամու չափ հեռու Սպահան քաղաքէն և երկու ժամու չափ Նոր Ջուղայէն՝ դէպ ՚ի հարաւակողմն է այս գեղեցիկ տեղս, ուր շինուած է Հովանոցս սոսկալի բարձր լեռներու և սարերու տակը։

Այս սիրուն շէնքը Առաջին Շահ Աբասի օրը իր հրամանաւ շինուած է զբօսանաց համար, ինչպէս բուն անունէն ալ կ՚իմացուի, վասն զի ՔՈՒՀԻ ՍՕՓԱ լեռան ըզբօսանաց կամ զուարճութեան ըսել է. ինչպէս հայերէն եւս ՍՕՓԱ ՍԱՐ կ՚ըսեն ջուղայեցիք, որ կրացնէ զբօսանաց քէֆայ տեղ է, թէ օդոյն գեղեցկութենէ, որ հիւսիսային հովը կը փչէ. և թէ աւարկաններուն պայծառ տեսութենէ, որ իր դէմը ունի Սպահան և Նոր Ջուղայ իբր զուարճալի տեսարան մը։

Աշտարակաձեւ երեւցած շէնքը (1) բոլորակ և գըմբէթայարկ է՝ ներսէն ութանկիւնի, որոնց եօթը երեսը պատուհան է կէսէն երկու բաժնուած՝ ինչպէս կ՚երեւնայ. և անոնց ներքեւը գետնին հետ հաւասար եղած աղիւսէ վանդակ՝ օդը աղէկ բանելու և փառաւոր երեւնալու համար. իսկ միւս երեսն ալ իր դուռն է։ Եւ ասոր տրամագիծը 12 կանգուն է. իսկ բարձրութիւնը գետնէն մինչեւ գլուխը 20 կանգուն։ Քովի եղած շէնքը (2) որ կ՚երեւնայ՝ չորս սենեակ ունի երկու կողմէն. և այս շէնքին երկայնութիւնը 28 կանգուն է. իսկ լայնութիւնը կամ խորութիւնը 15 կանգուն և բարձրութիւնը 10։

Այս շէնքերուս առջեւը ընդարձակ պարտիզի պէս տեղ է 36 կանգուն երկայնութեամբ և 25 լայնութեամբ. որուն տակը երկու ջրապահ տեղի ՀԱՒԶ է կամարակապ. և այս տեղւոյ արեւմտեան կողմը երկու սենեակ (3) ունի. և երկու սենեակ ալ անոր դէմ (4)։

Պզտի բաղանիք մ՚ալ ունի (5) կլորակ, բայց գրեթէ աւերակ եղած միայն բաղնեքին մէջ դին մնացեր է, ու բուն ջուրն ալ սօսի ծառերուն (6) ներքեւէն բղխած համեղ ու քաղցր ջուրն է։

Այս տեղւոյս շինութեան պատճառը հին աւանդութենէ մնացած՝ ստուգապէս կը պատմեն ծերունիք. թէ Առաջին Շահ Աբասին օրը այս լեռներուն հարաւակողմը կը բնակէին՝ ԿԵՎՐ կամ ԿԵՊՐ* ըսուած կրակապաշտներուն մէկ տեսակ ցեղէն որոնց ԱՌԱՇԼՈՒ կ՚ըսեն. իսկ գործքերնին գրեթէ միշտ գողութիւն և աւազակութիւն էր. և ամեն տեղ ցրուած, թէ Ջուղայ և թէ Սպահան, ուր շատ վնասներ հասցընէին կը պատմեն.

Իսկ խորագէտն Շահ Աբաս՝ գաղտնի հնարքով մը անոնց անկէ վերնալը և կորսուիլը ուզելով, կը հրամայէ ՏԷԼԱՎԷԹ ըսուած իրեն կողմէ պտտող մարդոց, որոնք

* ԿԵՎՌ կամ ԿԵՊՐ հասարակօրէն կրակապաշտաց կ՚ըսեն որոնք իբր երկու արարիչ կը դնեն. մէկը Արեւը. իբր առեղծող բարւոյ՝ և կը կոչեն ԵԶՏԱՆ, որ Աստուած կամ հրեշտակ ըսել է. Եւ միւսը կը դնեն խաւարը. իբր առեղծող չարի. և կը կոչեն ԵՀՐԻՄԷՆ. որ սատանայ ըսել է.

քաղցր և համեղ ջուր կը կաթէ և մշտ լեցուն է ջրով, որուն հայերէն ՊՏՊՏԱԿ կ'ըսեն, պուտ պուտ կաթիլուն համար. և Պարսիկք ՉԵՇՄԷ ՆՕՂԱՆ այսինքն ակն աղբեր, և այս աւազանին վրայ հնուստ մնացած պարսկերէն գիր վորուած է այսպէս

وقف سید الشهداء نمود استاد کداعلی

որ կը կարդացուի. "Վաղիէ սէյետ էջ շուհատ նամուտ օսթատկէտ ա'լի խայեաթ սաքինէ Ըսկ պաս ապատ. սենէ 1125". Մինչ բանին այսպէս կը թարգմանի, "Դերճակ աղբատ Ալին, որ Ալահան Ըպտպաս ապատ թաղը կը բնակի, այս աւազանը Սայիտ շուհատէյին պատուոյն ընծայած է". Այս Սէյիտ Շուհատէ լսածը Իմամ Ալիին որդին Իմամ Հօսէյինն է, որ ծարաւէն վճարուելու ըլլալով, Պարսիկք իրենց մարտիրոս կը պաշտեն. Բայց յայտնի կ'երեւնայ որ, այս բարիքը՝ աւելի անբան անասնոց և վայրենի գազանաց համար ըրած պիտի ըլլայ, ուր անպատկաս կը բնակին, քան թէ բանական կենդանեաց, ուրկից տասը տարին անգամ մը չի հանդիպիր այնպիսի հեռաւոր մարդ մը, որ ծանր աշխատութեամբ ելլայ տեսնայ այն տեղուանքները.

այսպիսի ղուարճութեան տեղ մը չինեն այն լեռան տակը, և այս գործին մէջ կորանցնեն զանոնք և վերցնեն անկէ այն կրակապաշտից ազգը. Այս շէնքը սկսելու ատենին աղիւս եփելու համար հնոց կամ փուռ մը եւս կը շինեն. բոլոր ցորեկը իրենց գործքերնուն կը նային և գիշերն ալ գալոնի կ'ելլեն այն կիպրները կը բռնեն հնոցը կը նետեն. մինչեւ որ այս շէնքը կը կատարուի, և այն կիպրներուն բազմութիւնն ալ կը հատնի այն տեղէն կը րակի մէջ նետելով, կամ փախչելով. Եւ այս պատմութիւնը ստուգելու համար՝ հետաքրքրութեամբ երկու ժամ դեպ ի վեր լեռան գլուխ ելլելով տեսանք հոն աւերակ աղօթարան մը կրակապաշտից 40 կանգուն երկայնութեամբ և 20 լայնութեամբ, բայց ափսո՛ս որ նկարիս մէջ չերեւնար. Նմանպէս այս սոսկալի լեռներուն մէջ տեղուանք կ'երեւնար կիպրներու վրան. տուները, որոնց հնութենէն հազիւ թէ պատերը մնացեր է.

Այս տարտափելի բարձր լեռներուս մէջ քալելու ժամանակնիս քառանկիւնի երկու երիք կանգուն տարածութեամբ մէկ կողմ քարէ փորուած աւազան մը տեսանք որուն մէջ բարձր ապառաժ քարերէն կաթիլ կաթիլ

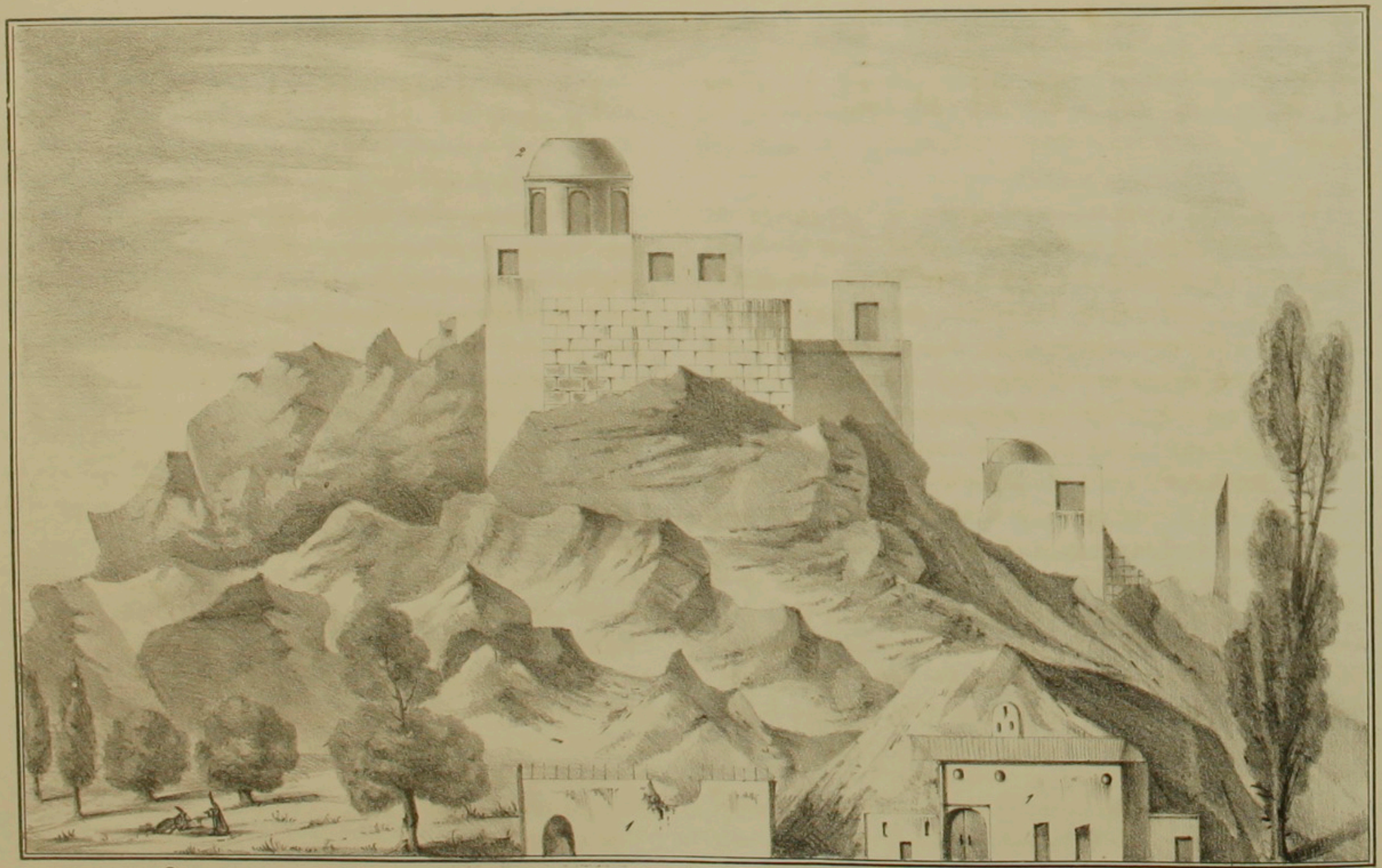

Kouhi Atechguiäch

Perse.

ԲՈՒՀԻ ԱԹԷՇԿԵԱՀ

ԲԱՐՁՐԱՒԱՆԴԱԿ բլուրս Սպահանայ գիւղօրէից մէ-ջըն է՝ դէպ 'ի արեւմտեան կողմը Բօլատուն ըն-ուած գիւղին մօտ, երկու և կէս ժամ հեռու Ջուղայէն։

Թէպէտ շատ բարձր է բլուրս, որուն գլուխը հա-զիւ քառորդ ժամու կրնայ մարդ ելլալ, բայց լեռան տա-կի եղած գիւղականաց տուները (1) և ծառերը խափա-նելով, շատ պզտի կ'երեւնայ բլուրս ատրուշանին քով։

Պարսիկք այս տեղւոյս ՔՈՒՀԻ ԱԹԵՇԿԵԱՀ կ'ըսեն, որ լեռան կրակարանի ըսել է, յայտնի է եւս հին աւան-դութենէ թէ, աղօթարան կամ մեհեան մոգուց և ատ-րուշան Կէմր կամ Կէպր ըսուած կրակապաշտից էր այս։

Կ'երեւնայ թէ սովորութիւն էր կրակապաշտից՝ լեռ-ներուն գլուխը կամ բլուրներուն վրայ շինել իրենց մեհ-եանը՝ արեւուն ծագումը շուտ տեսնելու, և կամ թէ վառած կրակներնուն լոյսը հեռուէն աղէկ երեւնալու համար, որ աստուծոյ տեղ կը պաշտէին, ինչպէս ուրիշ շատ տեղեր ալ այսպէս բարձր լեռներու վրայ տեսանք կրակապաշտից հին և փլած մեհեանները։

Այս լեռան գլուխը լայնարձակ և ապառաժուտ տեղ մի է, իբր 30 կանգուն երկայնութեամբ և 20 լայնու-թեամբ. անոր մէջ տեղ նոյն ապառաժներուն վրայ շինած է այն երեւցած աշտարակաձեւ (2) բոլորակ գմբեթա-յարկ և գլուխը բաց ատրուշանը, որ ամեն տեղ գլխնին բաց կ'ըլլայ մուխերը դուրս ելլելու համար։ Ասոր տրա-մագիծը մէջէն 5 կանգուն է, և բարձրութիւնը 8 կան-գուն. և ութը պատուհանունի դրան պէս կամարակապ։ Շատ տեսակ հին և նոր գրեր տեսանք մէջը, որը գրած որը փորած. բայց առաջինկայ գիրս 1ք11 աւելի Ջէնտ ըն-ուած մոգերուն գրին կամ Քուհի գրոց նմանելուն հա-մար հետաքրքրութեամբ օրինակեցինք, որ բարձր տեղ մը փորուած էր։ Այս ատրուշանիս բոլորտիքը իբր տաս-ներհինգ խուցի չափ եփած աղիւսէ շինուած կ'երեւնայ, բայց տեղ տեղ բլած. և այլ եւս տասներհինգ խուցի չափ կայ, որոնք բոլորովին աւերակ դարձեր է, ըստ որում եր-կու հազար տարուան շէնք էր։

Յայտ է թէ բովանդակ շէնքը աղիւսագործ է. և ըստ հին սովորութեանց երկու աղիւսոց մէջ՝ եղէգներ շարած կը տեսնուէր, որոնք օդին չորութենէ մինչեւ հի-մայ շատ տեղ մնացեր է առանց փտտելոյ. իսկ աղիւ-սներուն մեծութիւնը երկու թզաչափ քառանկիւնի և թանձրութիւնը երեք և չորս մատի հաստութեամբ։

Թէպէտ Պարսկաստան շատ տեղ, թէ Սպահան և բո-լոր գաւառները, թէ Քրմանշահ, թէ Քէրէնդ, և թէ այլ շատ տեղեր տեսանք այսպիսի կրակարաններ կամ ատ-

րուշաններ հին կրակապաշտից, որոնք չաստուածոց տաճար և աղօթարան էին, բայց անզգուշութենէ և ատելութենէ աստուածապաշտից, և մանաւանդ՝ իբր բարի նախանձուէ շարժեալ՝ փլցուցեր և կործաներ են, և գրեթէ շատ քիչը մնացեր է անվնաս, որոնք հիմա ցանկալի տեսարաններ են բովանդակ եւրոպացւոց և հնագէտ անձանց։

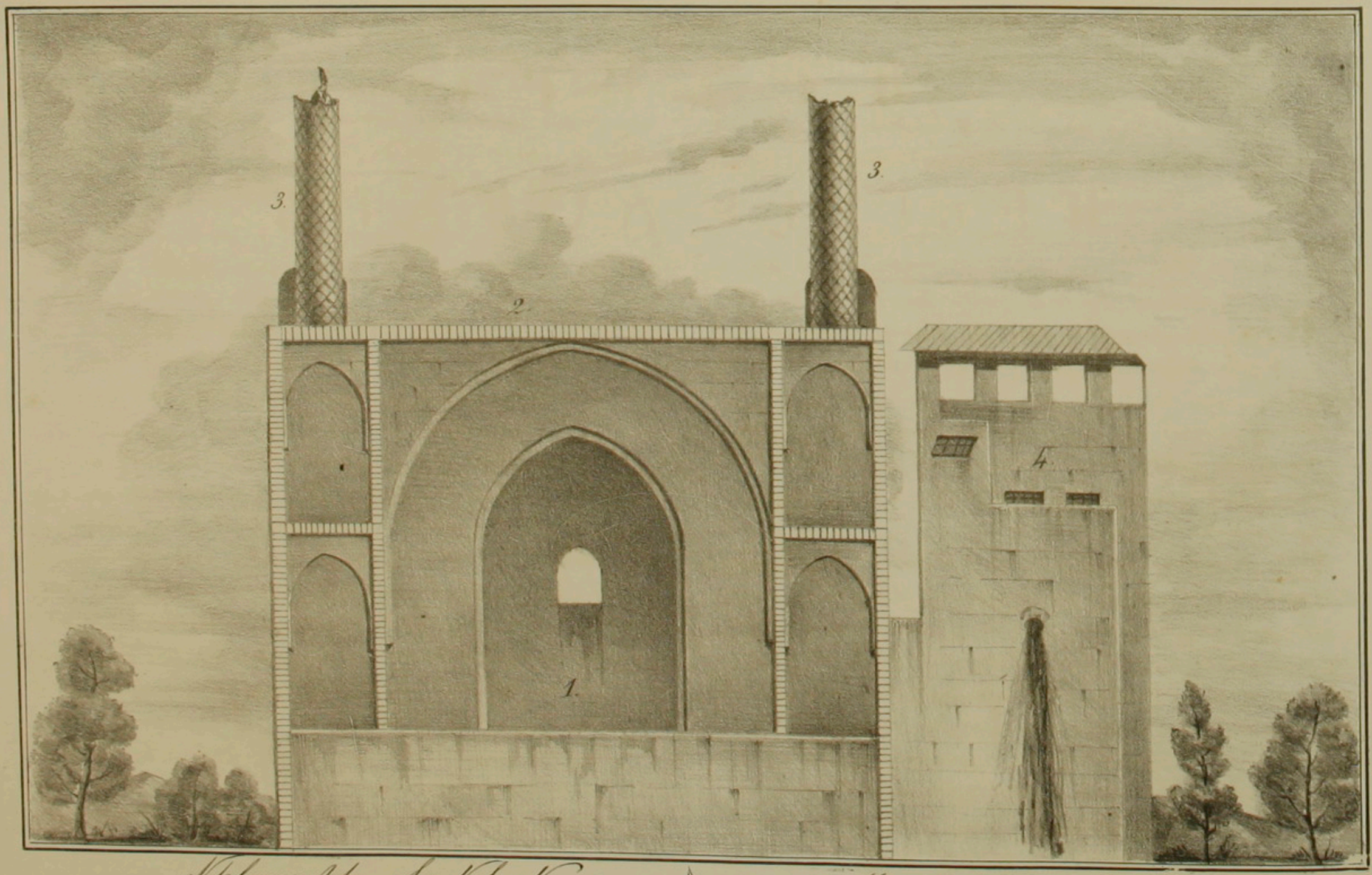

Minarëï djom djom
Perse.

ՄԷՆԱՐԻ
ԿԱՄ
ՄԻՆԱՐԻ ՀՕՄՀՕՄ

Սկզբան քալաքէն ժամ մը հեռու՝ արեւմտեան կողմը Քօլատուն ըսուած գեղն է այս հնացեալ մզկիթը։

Թէպէտ շատ հին է այս շէնքը, բայց ճկացանք յիշատակութեան մը գտնել մէջը, ըստ որում Պապիկք չունին սովորութիւն այսպիսի շէնքերուն վրայ գրով յիշատակել հիմնողը, տարին եւայլն։

Այլ ստոյգ աւանդութեամբ ծերոց և հաւատոյիմ անձինքներէն միշտ կը լսուի թէ, այս մզկիթ է հիմիմ ԱՊԵՒԱՒՐ ԸՆ ՁԵՆԱՊԵ ԱԼԻՑԻ, այսինքն Ջրամատոյց Հրաժանատպ Ալիին, որուն մնացմունը այս տեղ (1) Թաղուած է, և անոր պատճառն այս փոքրիկ կամարակապ մզկիթը (2) կառուցեր են անոր հիմին վրայ, որ է քառանկիւնի 12 կանգուն տասնաձութեամբ, որուն երկու գլուխը մէյմէկ բուրգն դնուէ (3) ունի եփած աղիւսէ հինուած, և անոնց վրայ սիրուն յախճապակիէ կապած, բայց հիմա շատ տեղերը թափած, փլած, և գլխներն ալ կոտրած է ինչպէս կ'երեւնայ։ Այս երկու Մէնարէները 12 կանգնաչափ հեռի են միմեանցմէ. և դեռևէն մինչեւ տանիքին վրայ գտնուած ձորը աստիճան է, անկէ մինչեւ վրան Մէնարէներուն գլուխը տասնըութը աստիճան։ Իսկ գտնվի մօտ եղեւցած շէնքը (4) դեղապիներու տուն է։

Այս մզկիթիս աւելի պատմութեան արժանի ըլլալուն պատճառը և տեսութեան արժանաւորութիւնը այն է որ, այս Մէնարէներուն գլուխը կացնած մէկը շարժելու ըլլայ, մէկալ Մէնարէն ալ միմին կամարակապ յարկաձը միասեղ զգսմանալի և երկինքէն կերպով կը շարժի, որուն վրայէն անձամբ խմանալու համար Մէնարէներուն մէկուն գլխէն շարժելովիս Մէնարէն ալ միասեղ զգսմանալի երկիրեւեկութեամբ շարժիլը տեսանք։ Իսկ այս շարժիլը և ձի փլելը հրաշք կը համարին Պապիկք Ազգապին գործութեամբը, և ասոր համար այս մզկիթի կամ հիմիմ հիմա երեւելի ուխտատեղի է պատսկց։ Նշ յայտնի է թէ բուն իսկ ՄԷՆԱՐԻՒ ՀՕՄՀՕՄ կոչուիլը, այսպիսի զգսմանալի երեւալէն առած է։

Իսկ ջրմատոյց եւ տապանիկ պրչակ Սիմեոնէ կ'անցնէ

այս երեքալուն և ոչ փլելուն պատճառը. և անոր տես՝ ալ աւելի փառաւոր ու գեղեցիկը նորէն չհնել. բայց Պարսիկք չի հաճեցան և չի թողին այս հրաշալի տեղւոյն փլիլը և քրիստոնէից ձեռքով նորոգուիլը.

լին, կը ցանկային տեսնել այս զարմանալի մզկիթը, որոնց հետ շատ անգամ ընկերակցեալ կ'երթայինք անոր տեսութեան: Ես անգամ մը տեսնալով անգլիացիներէն այս զարմանալի բանը, հետաքրքրութեամբ իմանալու համար՝ ուզեցին այս հին մզկիթը վլցնել և իմանալ թէ՝ ինչ է

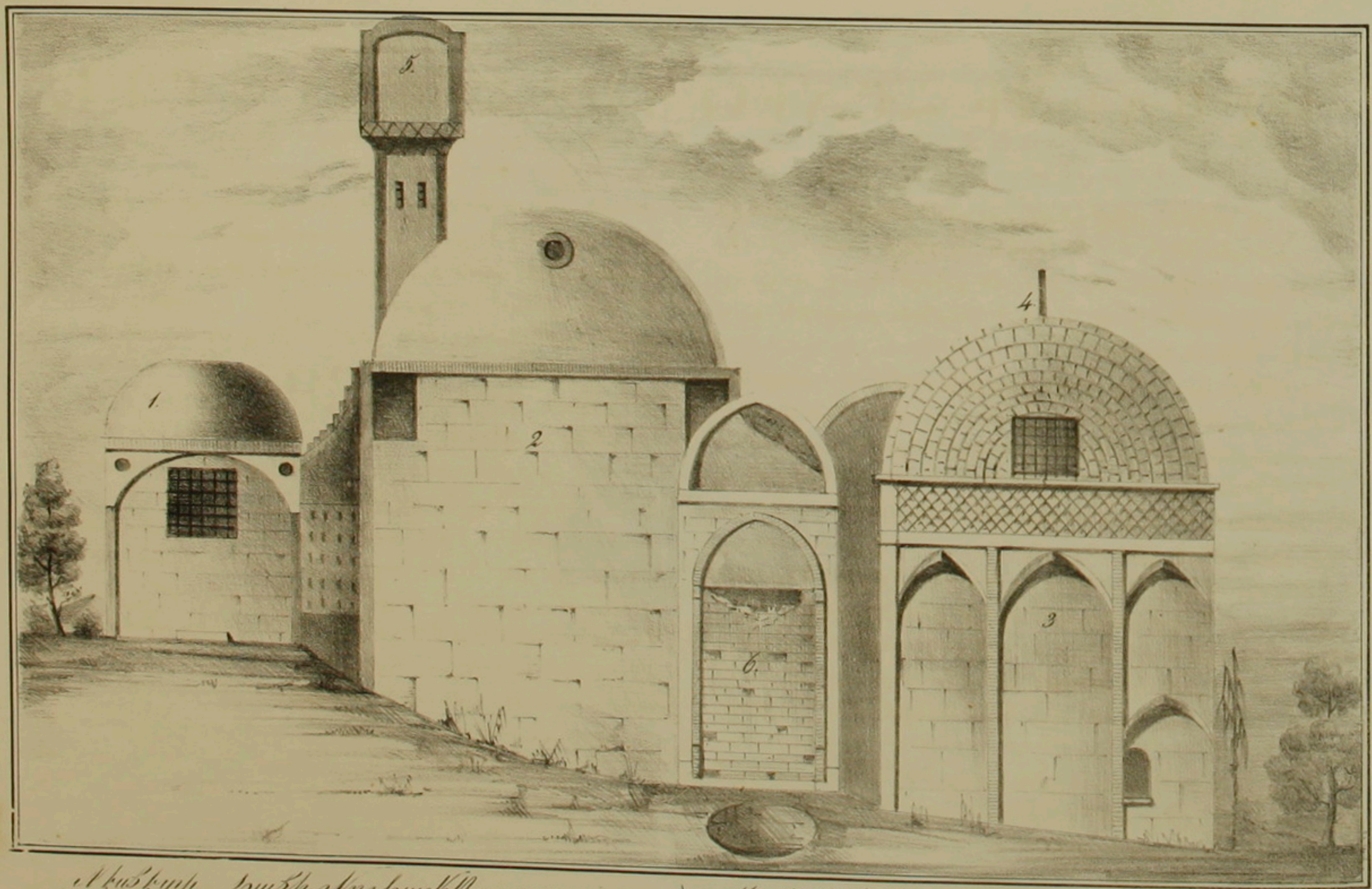

Ա էսճէդիր Հաճի Մուհամմէտ ապա
ի ռուսաց

Mesdjedi hadjio Mouhammèd Mosquet
Perse

ՄԷՍՃԷՏԻ ՀԱՃԻՕ ՄՈՒՀԱՄՄԷՏ ԱՂԱ

ԱՅՍ Մզկիթ Սփահանայ գիւղերէն Գէնուն ըսուած գիւղին մէջն է, որ երկու հարիւր յիսուն տունի չափ ունի, և Թահունէ ըսուած թաղն է։ Այս գիւղ մէկ ու կէս ժամու չափ հեռի է Սփահան քաղաքէն դէպ 'ի յարեւմտեան կողմը։

Թէպէտ այս շէնք հիմա պարզ մզկիթ է, բայց հին ժամանակը մեհեան էր կրակապաշտից, որուն ատրուշանը, բարձրագլուխ բուրգն, և աղօթարանները դեռ առանց փլչելոյ կայ։ Եւ այս տեսնուած շէնքին միւս երեսէն միաւորեալ է բուն նորաշէն մզկիթը՝ որ հարաւային կողմը ըլլալով նկարիս մէջ չերեւնար. և է քառանկիւնի 18 կանգուն տարածութեամբ. և բոլոր մզկիթին ներքեւը պարապ, որուն ՋԻՐ ՋԷՄԻՆ կամ ՍԷՐՏԱՊ կ'ըսեն Պարսիկք, այսինքն Ստորերկրեայ։ Եւ այս մզկիթ տասուերկու սենեակ ունի, ուր ՄՕԼԼԱՅ կամ պարսից կարդացողները կը բնակին հարաւակողմը և այս երես նկարիս հիւսիսակողմըն է։

Պզտի գմբեթիւ երեւցած տեղը (1) ատրուշան կամ կրակարան է Կէպր կամ Կէվր ըսուած ազգին, որ հիմա դպրատուն է պարսից տղոց. և է քառանկիւնի 9 կանգուն տարածութեամբ և 11 կանգուն բարձրութեամբ, որուն գլուխը բաց է, ինչպէս սովորութիւն է ատրուշանաց։ Այս ատրուշանին մօտ կամարակապ ընդարձակ տեղ մը եւս կայ (2), իբր աղօթարան մոգուց՝ 15 կանգուն երկայնութեամբ և 9 կանգուն լայնութեամբ. նոյնպէս 15 կանգուն է բարձրութիւնը։ Այս տեղւոյս նման ուրիշ կամարակապ և գմբեթայարկ շինուածք մը եւս կայ մէկ կողմը փլած (3) քառանկիւնի 12 կանգուն տարածութեամբ. և 10 կանգուն բարձրութեամբ։ Ասոր մէջէն հաղորդեալ ուրիշ տեղ մ'ալ կայ, որուն գմբեթը միայն կ'երեւնայ (4) քառանկիւնի 10 կանգուն տարածութեամբ և 12 կանգուն բարձրութեամբ։

Սովորութիւն էր կրակապաշտից իրենց մեհեանները բարձր տեղեր և լեռներու վրայ կառուցանել, ինչպէս ուրիշ տեղ ըսինք. իսկ այս մեհեան բարձր տեղ չըլլալուն համար՝ կ'երեւնայ թէ ստիպուեր են արեգական ծագումը շուտով տեսնելու համար այս բարձր բուրգն (5) շինել, որուն ՄԻՆԱՐ կ'ըսեն պարսիկք. գետնէն մինչեւ գըլուխը 50 բարձր աստիճան է. և ասոր գլուխը զուարճալի տեսարան մի է 5 կանգուն տարածութեամբ քառանկիւնի, որուն մէկ երեսը միայն կ'երեւնայ. և ասորին եզերքը եփած աղիւսով փնդակաձեւ շարուած է։

Այս ընդարձակ աղօթարանին կամ ատրուշանին առջեւ գուռ մը կայ (6) պատ հիւսուած. և այս գուռին առ-

ջեւ փոս մը տեսնելով հետաքրքրութեամբ հարցնել ուղեցինք պատճառը իմանալու համար. Տեսանք որ մօտ ժամանակներս պատահած բան մը ըլլալով շատ մարդու ծանօթ էր և միակերպ կը պատմէին թէ, Փեթհալի Շահին ժամանակը Գէնուենցի Հաճիօ Մուհամմէտ ՀԱՔԵՄ այսինքն Դատաւոր կամ Կուսակալ Սփահանայ, իր հնարագիտութեամբը երեւելի գանձ գտեր է այս գրան առջեւի փոսէն կրակապաշտից ժամանակէն մնացած. և այն գանձէն նախ՝ այս մեհեանը կատարեալ մզկթի փոխադրեր է, և յետոյ այս գիւղիս մէջ երեւելի բաղնիք մը շիներ է, որուն մէջ պտըտեցանք և տեսանք: Ահա այս պատճառաւ Գարփիկը ՄԵՍՃԵՏԻ ՀԱՃԻՕ ՄՈՒՀԱՄՄԵՏ կ'ըսեն այս մզկթին, որ երբեմն մեհեան կրակապաշտից:

ԹԱԽՏ ՌՈՒՍՏԷՄ

Այս ապառաժուտ բարձր լեռը Սվահանէն երկու ժամու չափ հեռու՝ դէպ 'ի յարեւմտեան կողմն է, իսկ Գօղայէն մէկ ժամու չափ հեռու։

Թէպէտ նկարիս տեսքէն՝ շատ բարձր չի կարծուիր այս լեռը, բայց հազիւ մէկ ժամու մէջ մարդ կարող է մինչեւ լեռան գլուխը ելլել։ Իսկ տեսութիւնը շատ ախորժելի է, բստ որում չունի իր առջեւ բարձր տեղ մը՝ որ արգիլէ տեսութեան առարկայն, որովհետեւ Սվահան և Նոր Գօղայ բոլոր գիւղերով իր առջեւը ներկայ երեւնալով՝ մարդ չի կրնար կշտանալ զուարճալի տեսութենէն։

Այս տեղւոյս ԹԱԽԴ կամ ԹԱԽՏ ՌՈՒՍՏԷՄ կ'ըսեն, որ Դահ կամ Մահիճ Ռուստէմի ըսել է։ Հին ատեններն, դեռ Մահմետական աղանդը պարսկաստան չի մտած՝ կերպ կերպ կռապաշտութեան աղանդներ կային, ոմանք արեւ կը պաշտէին աստուծոյ տեղ, ոմանք կրակ, և ոմանք ալ ուրիշ շինծու բաներ. և այս աղանդներուն գլուխ՝ առանձին մէյմէկ աղանդապետ ունէին, որոնք անկախ ամենէն ինքնագլուխ թագաւորի պէս կը կառավարէին ազգերնին. և ասոնք առ հասարակ ԿԷՊՐ կամ ԿԷՎՐ կ'ըսուէին։ Ու այս Թախտ Ռուստէմ ըսուած տեղւոյն մօտ երեւելի ազգ մը եւս կար, որուն Քուհի կ'ըսուէր, որ լեռնային ըսել է. իրենց անուան համեմատ մեծ քաղաք մը ունէին, որոնց մեծաւորին կամ թագաւորին անունն ալ Ռուստէմ կամ Րուստէմ ըլլալով՝ ՌՈՒՍՏԷՄ ՔՈՒՀԻ* կ'ըսէին անոր. Այս Ռուստէմ իր անձը ապահով ընելու համար թշնամիներէն, և աղէկ դիտելու համար իր վրայ եկողը, այս անառիկ լեռան գլուխը փոքրիկ շէնքը շինեց, որ զուցէ զրասանոց ալ տեղի էր իրեն. բայց իր բուն բնակութիւնը տեղւոյս մօտ ԱՀՆՃԱՆ ըսուած մեծ գիւղն էր։ Կայ եւս ուրիշ հնագէտներ, որք կը պնդեն թէ՝ նոյն ինքն Ռուստէմ այս տեղ թաղուած է. անոր համար Թախտ Ռուստէմ կոչուեցաւ տեղւոյս. բստ որում Պարսիկք Թախթ ալ կ'ըսեն երբեմն շիրմին. և յիրաւի այս շէնքիս մէջ տեղը գամբարանի ալ կը նմանի եօթը կանգուն երկայնութեամբ և չորս ու կէս լայնութեամբ, որ հետաքրքրութեամբ փորելով մեռելի ոսկրանք ալ գտանք մէջէն, բայց չենք գիտեր որուն ոսկրները ըլլալը։ Կան եւս շատեր, որ կ'ըսեն թէ Ռուստէմ հոս թաղուած չէ, հապա ՉԷՀԱՐԷ ՄՈՒԹԱՆԻ** ըսուած տեղն է, և կ'ուզեն հաստատել եւս թէ հոն իրեն շիրմին դէմ Ռուստէմ Քուհիյի արձանը կանգնած էր, որ մօտ օրերս կործանելով մենք չի կրցանք տեսնել. բայց այս կարծիք անընդունելի է, բստ

* Կայ ուրիշ ՌՈՒՍՏԷՄ մը եւս, որուն Ռուստէմ զալ կ'ըսեն. շատերը անգիտութեամբ՝ այն Ռուստէմը կարծեցին հոս թաղուած. բայց սխալ է. այս տեղը Ռուստէմ Քուհին է.

** Չէհարէ Մութանի. Հնախօսաց պատմութեան մէջ կը գտնուի.

որում կրակապաշտք՝ ոչ իրենց արձանը և ոչ կռոց արձան կ'ընդունէին ։

Այս փոքրիկ շէնքիս բովանդակ մեծութիւնը 12 կանգուն է քառանկիւնի 8 կանգուն բարձրութեամբ ։ Բոլոր վրայի կամարները և այլ տեղուանքը փլչելով, գրեթէ բոլոր յարկը բացուելու ալ մօտեցեր է ։

Շատ փնտռելով ետեւէն ինկանք հին գրած գիր մը գտնելու մէջը, բայց այս Քուֆի գրես ուրիշ չի կրցանք գտնել, որ պատի մը ճակատ գրուած էր, և կը կարդացուի ԱԼԼԱՀ ԵՒ ԵՄՌ, որ թարգմանի Հրամանն աստուծոյ ։

Իսկ այն առջեւի երեւցած պատի նման (1) լեռը, որ թէպէտ վարէն տեսնողը յիրաւի արհեստական հիւսուած պատ կը կարծէ, բայց 4 կամ 5 կանգուն լայնութեամբ բընական լեռան մէկ երկայն թեւն է, և ասոր վրայ շրջելը թէպէտ երկնչելի է, բայց տեսնելու արժան սքանչելի տեղ մի է, որուն մէջ տեղերը խոր ծակ* մը կայ (2) որ հոն գացող պտըտողներուն նստելու զուարճալի զբօսանաց տեղ է, երկու երեսէն բաց ախորժելի տեսարան մը. և այս երեւցած երեսը հարաւակողմն է ։

* Այս ծակին վրայօք աւանդութիւն մը կը պատմեն Պարսիկք թէ, Հրաշալին այն Ռուստեմ Քուհին՝ երբեմն այս տեղը միջելով այն հինգ կանգուն թանձրութեամբ լեռը ծակեր բացեր է ։

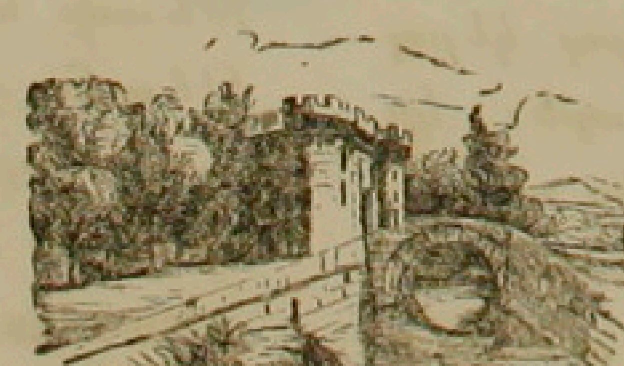

ՊԵՏ. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ ՀՍՍՀ-СССР Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎ.

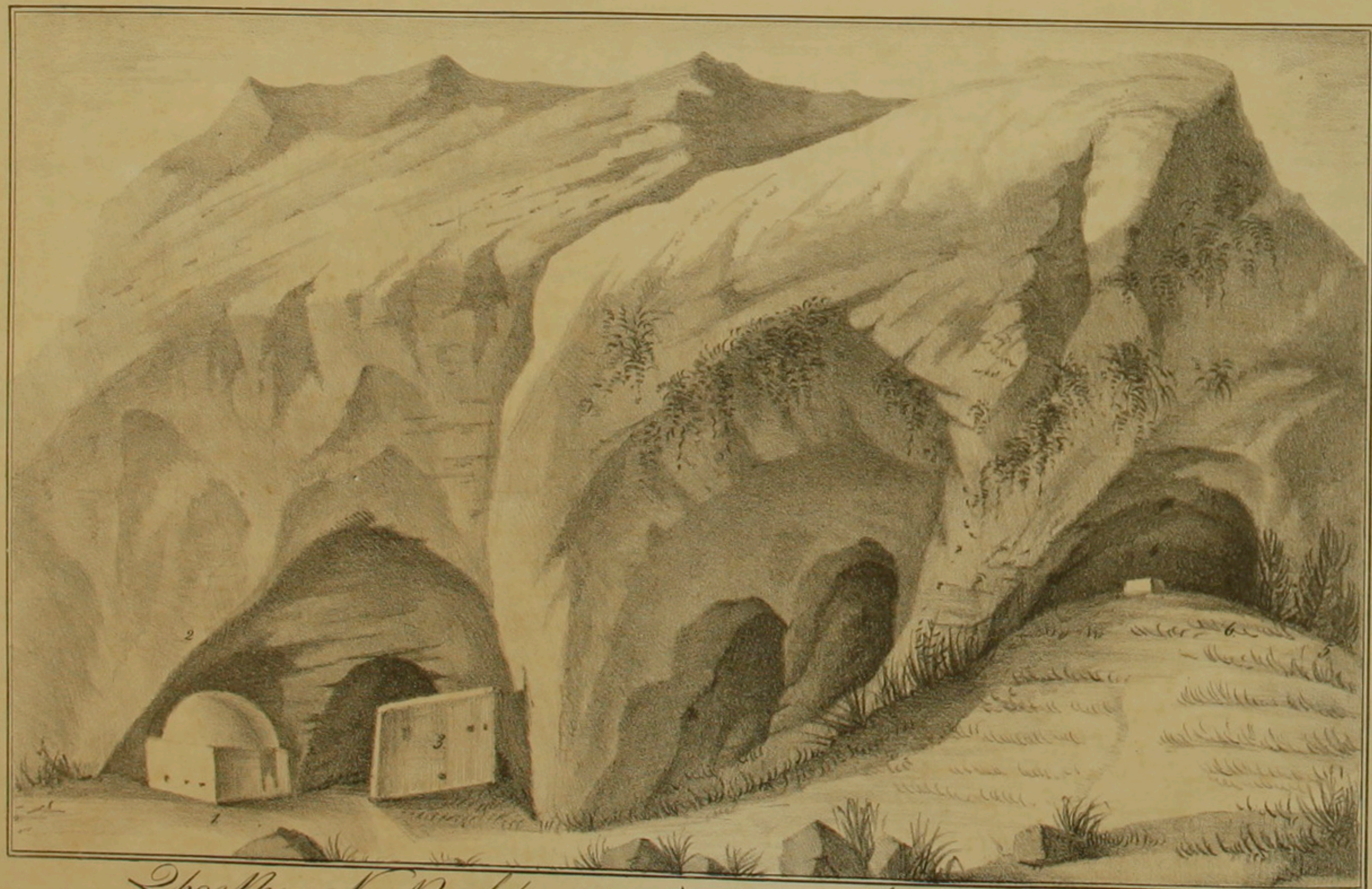

Tchèchmé Moltani

Perse

ՉԻՇԽՄԱՆ ՄՈՒԹԱՆ

ԿԱՄ

ՆՆԿՐՆԱՏԽԱՆ

ՕՐՄԱՆԱՆ տեղիս այս բարձր լեռներու տակը
Եւ սարսափելի այրերու խղճմտանքը մէջ, Ավահանէն երկու ժամու չափ հեռու դէպ ի յարեւմտեան կողմն է, բայց այս դէմք նկարիս դէպ ի հարաւ կը նայի։ Եւ այն երեւցած ապառաժ քարերէն կաթիլ կաթիլ քաղցր ջուրերը իջնալու պատճառաւ, հիմա առանձին զբօսանաց տեղի մը եղած է բոլոր Ավահանցւոց։

Պարսից լեզուաւ ՉԵՇՄԷ ՄՈՒԹԱՆԻ կ'ըսուի տեղւոյս, որ յայտնապէս Ընդհարք Մոլթանւոյ ըսել է։ Արդ Մոլթանի կրակապաշտներէն ազգի մը անուն էր հին ատեն, և կամ կրակապաշտից քուրմի մը անուն, որ այս տեղ պզտիկ շէնքիմ մը շինած, և այն շէրմին գմբէթին վրայ թաղուած է ըստ սովորութեան Կեպրից կամ Կաւրից. և մինչեւ հիմա կեցած է այն գմբեթայարկ փոքրիկ շէրմը (1) քանի կեցած է այն գմբեթայարկ փոքրիկ շէրմը (1) քանի անկիւնի 3 կանգուն տարածութեամբ վերոգրեալ ջրոյն մօտ. ահա այս պատճառաւ Չէշմէ Մոլթանի ըսուած է տեղւոյս. և այսպիսի պատմութիւններէն շարժեալ ըստ տիպուեցանք հետաքրքրութեամբ բանալ շէրմին գմբէթը, որուն մէջ յիրաւի գտանք այն կրակապաշտ քրմոց ոսկրները։ Եւ այս շէրմին մօտ զարհուրելի մեծ կրակարան կամ ատրուշան մը կայ (2) լեռան տակ վտակներուն մէջ, որուն սաստիկ մռնչերուն մուրը դեռ սեւ պատած կ'երեւնայ։

Ընդհէ ինչու համար ՃՆԿՐՆԱՏԽԱՆԷ եւս կ'ըսեն այս տեղւոյս, չունիմք ստոյգ տեղեկութիւն մը, եթէ ոչ հին նաւուրց հաւատարիմ ծերերուն պատմածը, որոնք կը պատմեն թէ, այս տեղ (3) կաւէ մեծ արձան մը կար, որուն ՐՒՍՏԵՄ ԶՈՒՀԻ կ'ըսէին. և հնակաստանցիք (որք շատ կան Ավահան) զբօսանաց համար շատ անգամ այս տեղ գալով, այն մեծ արձանը հնակաստանայ Ա՛նկրնատխանէ կոչեցին այս տեղւոյն, ուածոյն նմանցնելով Ա՛նկրնատխանէ կոչեցին այս տեղւոյն, ուածոյն նմանցնելով Ա՛նկրնատխանէ կոչեցին այս տեղւոյն։

Ա՛յս բարձր լեռան խոժոռներուն մէջ մեծ քարէ աւազան մը կայ շարժական (4) որուն մէջ կը վազէ ապառաժ քարերէն եկած վերոգրեալ քաղցր ջուրը. և այս աւազանին շրմունքը աղաւաղեալ այս հայերէն գիրը փորուած էր։ " Կարապետ ամրոս աղամալ . . . . և փ . . . . թե . . . . եւայլն "։ Ա՛յս աւազանին մօտ ուրիշ աւազան մ'ալ կայ (5) ապառաժի մէջ երկայն փորուած. և այս աւազանին գլուխը շատ հայերէն գրեր փորուած բայց խաղն'ի խուռն անխնամ ըլլալով չուզեցինք օրինակել։ Եւ

այս երկու աւազանին մէջ տեղ ուրիշ աւազան մ՚ալ (6) տապառած քարերուն մէջ փորած, որուն քաղցր ջուրը միշտ պակաս չէր. Թէ այս աւազանին ճակատը և թէ ուրիշ քարերու վրայ շատ պարսկերէն ալ գրեր փորուած կը տեսնայինք, բայց յիշատակաց արժանի գրեր չըլլալով մէկը միայն դը-նելով կ՚իմացուի ։ عباس شاه خراج داد سال بر پاشاه برو يا الله محمد على

Որ կը կարդացուի այսպէս ։ “ Ապպաս Շահ խերաճ տատ սալէ պէռ բա սէլթաս պօռա. եա՛ Ալլահ Մուհամէտ Ալի ”։ Բայց ոչ իմաստ ունի և ոչ մեկնութեան արժանի է ։

Թէպէտ այս տեղւոյս Ճնկընատախանէ և Չէշմէ Սուլթանի կ՚ըսեն, որ կռոց և կրակապաշտից մեհեան և ատրուշան էր երբեմն, բայց հիմա, ոչ բագինք մնացեր է ոչ Ճնկընատ, ոչ կուռք, ոչ կրակ, և ոչ իսկ մոխիրը կ՚երեւնայ. Հապա քանի որ մարդ կը քալէ կը պտըտի այս սարսափելի լեռները և զարհուրելի խոռոչները կը տեսնայ, յիրաւի ծանր սոսկում և վախ կ՚իմանայ ։

Նաեւ վայրենի գազաններուն և անասուններուն բընակութիւն ըլլալով գրեթէ որսորդներու զբօսանաց լեռներ է հիմա, ուր անպակաս կը գտնուի, խոզ, վարազ, եղն, նապաստակ շատ, և վայրենի կատու եւայլն ։

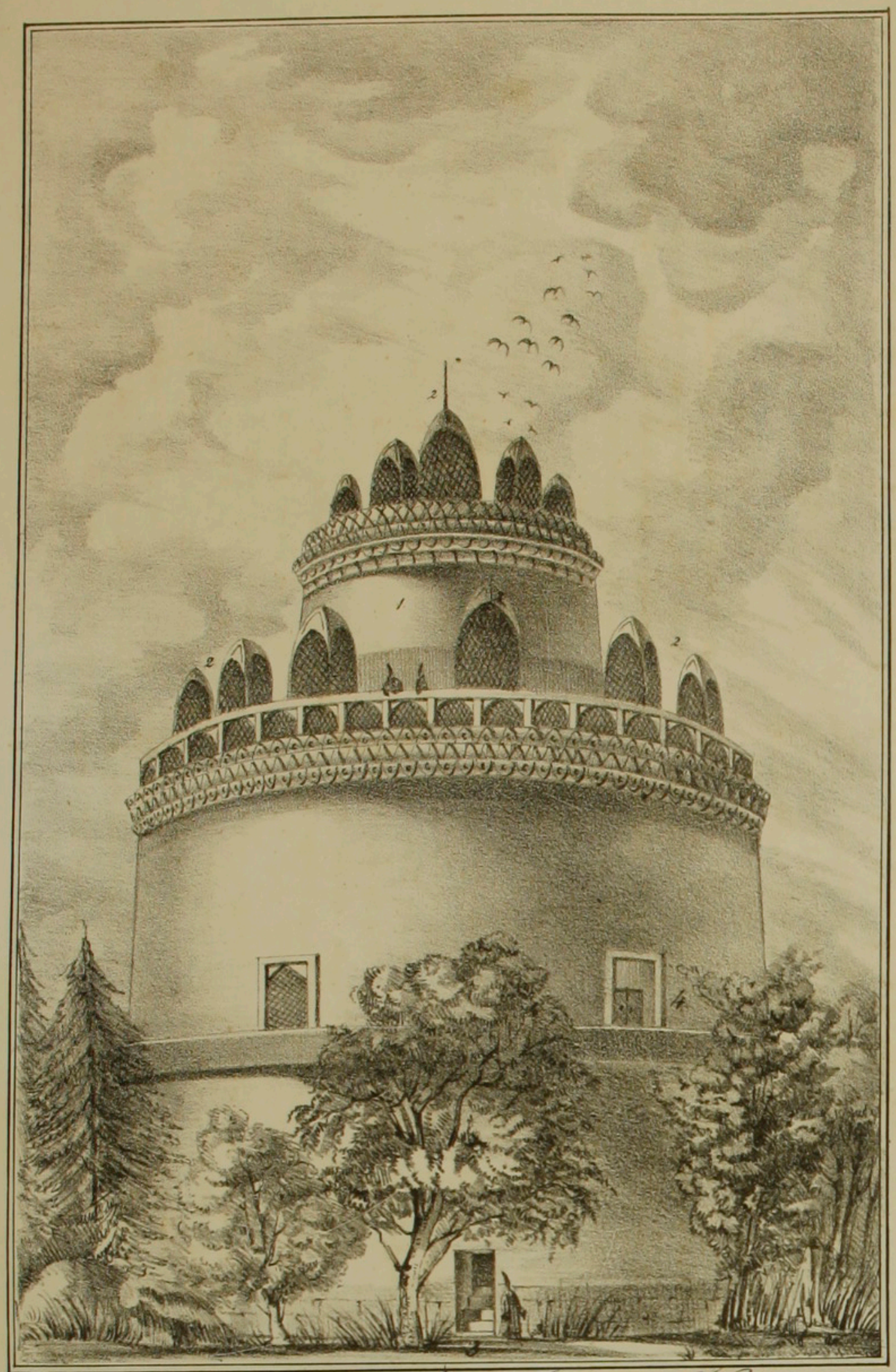

Bourdji Kebouter

ՊՈՒՐՃԻ ՔԵՊՈՒԹԵՐ

ԿԱՄ

ՔԵՊԹԵՌ

ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ, և մանաւանդ Սպահան քաղաքը հասարակ սովորութիւն է պարից մեծատանց և երևելի անձանց՝ մեծամեծ պարտէզներ և այգիներ ստանալ, կերպ կերպ պտղաբեր ծառերով զարդարել, որոնց բերքովը իրենց եկամուտ հնարել: Այս պարտէզները կամ այգիները հարկաւորապէս գետերէն ջուր ունին կապուած, որ միշտ ժամանակովը ջրեն. և այս պարտիզներուն շատին գլուխը ջրի ջաղացքներ ևս շինած են իրենց հասոյթ մը ըլլալու համար. բայց աւելի ունևորները այնպիսի պարտիզներու մէջ մէյմէկ երևելի բուրգունք ևս այսինքն մեծ բուրջի պէս շէնքեր ունին աղաւնիներու բնակութեան համար, որոնց ՊՈՒՐՃԻ ՔԵՊՈՒԹԵՐ կամ ՔԵՊԹԵՌ կ'ըսեն պարսիկք, որ Բուրգն աղաւնեաց ըսել է:

Արդ այսպիսի աշտարակաձև շէնքերը բոլորակ կը շինեն գետնէն մինչև գլուխը չեփած աղիւսով, մէջը ճամբու պէս շատ պտոյտներով, և բոլոր պատերը խորշ խորշ տեղուանք աղաւնեաց բոյն դնելու համար: Այս նկարեալ բուրգն կամ Պուրճը՝ իր մէջ տեղէն ուրիշ Պուրճ մ'ալ (1) ունի, որ այլ տեղեաց Պուրճերը չունին այսպիսի շէնք. իսկ աղաւնիները այն փոքրիկ երևցած բուրգերէն (2) կը մտնեն կ'ելլեն մեղուաց փեթակներուն պէս որ վանդակապատ աղիւսով շինուած է, ինչպէս Պուրճին բոլոր վերին շրջանակը:

Գլխաւոր և առաջին պատճառ այսպիսի Պուրճերուն շինութեան միայն աղաւնեաց ծիրտերը ժողվելն է պարտիզներուն ծառերը և տունկերը զօրացնելու համար: Հասարակօրէն պզտի դուռ մը ունին տակէն, ինչպէս աւսոյն ալ կ'երևնայ (3), ուրկից ներս կը մտնեն երբեմն դիզուած աղբերը դուրս հանելու համար: Իսկ երկրորդական պատճառ Պուրճերուն շինութեան՝ այն աղաւնիները առանց աշխատութեան բռնելն է. թէպէտ միշտ բաց է այս Պուրճերուն գլուխը, բայց երբեմն գոցելով ներս կը մտնեն ինչպէս կ'ուզեն կենդանի կը բռնեն կը վաճառեն, ըստ որում որպիսի ևս որս ըլլայ դեռ չմեռած պիտի մորթեն և արիւն հանեն. ապա թէ ոչ՝ հրացանով ինքն իրեն առանց մորթելու մեռածը անհնարին չեն ուտեր Պարսիկք, և ՆԵՃԻՍ այսինքն պիղծ կը համարին: Այս սաստիկ արգելք կայ որսորդներուն վրայ, որք չեն կարող այս Պուրճերուն մօտ աղաւնեաց համար հրացան

պարպել։ Իսկ ասոնց տրուխտաքը երբեմն ուտելիք եւս կը ցանեն այս գուրձերուն մէջ, որով սովրին և միշտ մէ-ջը բնակին աղաւնիք։

Այս գուրձին մէջքի եղած շրջանակին վրայ պարսից լեզուաւ ընդ երկար ոտանաւորներ գրած է, որոնց հալ-կաւորութիւնը շատ նուազ ըլլալով միայն դրան վրայի (4) յիշատակարանէն չինութեան թուականը օրինակե-ցինք, որ է 1225 ըստ հազարացւոց։ Իւր հիմնադիրը Հա-ճի Աւէճէպ Ալի. բայց հիմա ասոր տէրն է Հաճի Սէյիտ Մուհամմէտ Իմամ պաղըր Մօճթէհէտ։

Գուրձիս շրջանակը 80 կանգուն է, իսկ բարձրութիւ-նը գետնէն մինչեւ գլուխը 44 կանգուն, բայց երեւելի ծառաստան պարտիզներու մէջ ըլլալով, ծառերուն ճիւ-ղերը մինչեւ գուրձին կէսը գրեթէ գոցած կը ցուցնէ։

000359

2013